

**ЭЛИМ ДЕБ, ЮРТИМ ДЕБ
ЕНИБ ЯШАШ КЕРАК!**

Муассислар:

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
Ўзбекистон Республикаси ёшларининг
"Камолот" жамғармаси

Бош муҳаррир:

Собир ЎНАР

Бош муҳаррир муовини:
Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ

Масъул котиб:
Турсун Бой МУҲАММАД

Таҳрир хайъати:
Хотам АБДУРАИМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Абдул Фани ЖУМА
Абдусайд КЎЧИМОВ
Акбарали МАМАСОЛИЕВ
Тўхтамурод РУСТАМ
Вафо ФАЙЗУЛЛО
Йўлдош ЭШБЕК
Муқимжон ҚИРҒИЗБОЕВ
Ғоффор ХОТАМОВ
Шодикул ҲАМРОЕВ

Жамоатчилик кенгаши раиси:
Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:
Ҳамроқул АСҚАР
Муҳаммад ИСМОИЛ
Жамол КАМОЛ
Абулқосим МАМАРАСУЛОВ
Низомиддин МАХМУДОВ
Тўра МИРЗО
Камол НОРҚОБИЛОВ
Миркамол ОДИЛОВ
Нурмат ОТАБЕКОВ
Аҳмад ОТАБОЕВ
Йўлдош СУЛАЙМОН
Аҳмад УСМОНОВ
ШУКРУЛЛО

Ёшларнинг адабий-ижтимоий журнали
1982 йилдан чиқа бошлаган

Ушбу сон "Ёшлик" журнали таҳририятининг
компьютер марказида саҳифаланди.

Саҳифаловчи:
Саодат ТЎЛАГАНОВА

© "Ёшлик" № 4 (157) 1997 й.
Муқовамизда:

1-бет. Истиклол сурури
2-бет. Ёш хонанда Дилфуза
Раҳимова (62-бетга қаранг)
(Абдул Фани ЖУМА фотолари)

МУНДАРИЖА

ИЖТИМОЙ ОНГ. ДУНЁҚАРАШ. ЁШЛАР Ишонч кўприги	3
МАЪНАВИЯТ САРЧАШМАСИ "Гўзал ёзгичлар"нинг армуғони	6
ТАРИХИНГДИР МИНГ АСРЛАР ЧАРШАМЪ. Бухоро ҳукмдорлари	20
НАСР Матлуба ДЕХҚОН қизи. Кўнгил уйи. Қисса Жаҳонгир ШУКУР ўғли. Фақат ҳаёт абадий. Ҳикоя	9 28
НАЗМ Одил ХОТАМОВ. Хамон жар лабида титрар ҳалоллик Мухайё МИРСАИДОВА. Беғубор кенгликка айлансам арзир Фарход АРЗИЕВ. Муҳаббат замони янги ва мангу...	5 19 32
САРГУЗАШТ. ФАНТАСТИКА МУҲАНДИС. Жошланган лаҳзалар. Ҳикоя	35
ОЛИС-ЯҚИН ОВОЗЛАР Бахтиёр САЙИД. Ҳаёт деган тотли тондан дилнинг безди... Илҳом РАЖАБОВ. Армон гулларини хидлаб ёнгайсан	22 8
БЕВАКТ СЎНГАН ЮЛДУЗЛАР Равшан ФАЙЗ. Дунё, сен энг эрка меросхўримсан	49
ХОТИРА ОЛЛОЕВ. Дўст фироғи	51
КЎНГИЛ ДАФТАРИ Аббос САИД. Миллат виждони	23
БИРИНЧИ УЧРАШУВ Муҳаммад Умар АҲМЕДОВ. Изимизга зордир парилар	45
XX АСР ШЕЪРИЯТИ Юлдузларга чўзилган қўллар...	25
ИҲЧАМ ТАДКИКОТ Лола БЕГМАТОВА. Нега отин?	34
МУҚОВАМИЗДА Хонанда Дилфуза Раҳимова	62
МИЛЛИЙ КАДР Шавкат РАҲИМОВ. Ёшлик бефойда ўтмасин	63
БАҲС Санжар СОДИҚ. Танқидни танқид	43
МУВОЗАНАТ Руҳий муаммо таҳлили	41
КАЛЬ МАНЗАРАЛАРИ Дўстмурод НОРҚУЛОВ. Файласуфлар қачон келади?	46
АДАБИЙ САБОҚЛАР Оқилхон ИБРОҲИМОВ. "Ғусса чангидан навое, топмадим ушшоқ аро..."	47
БОКИЙ КАДРИЯТЛАР "Ошиқ фано бўлмайин ҳақдин нидо келмади..."	59

Манзилimiz: 700000, Тошкент, Жавохарлаъл Неру, 1-уй
Телефон: 33-40-83.

Босишга 21.07.97 йилда руҳсат берилди. Қоғоз формати
60x84 1/8. Шартли босма тобоғи 12.2. Нашриёт ҳисоб
тобоғи 12,0 Буюртма N 1435

Жўрналдан кўчириб босилганда "Ёшлик"дан олинди деб
изоҳланиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси "Шарк" нашриёт-матбаа
концернининг босмаҳонаси, Тошкент, Буюк Турон
кўчаси, 41-уй.

ИШОНЧ

КЎПРИГИ

Жамиятимизда кечаётган туб ислохотлар инсон ҳаётининг барча жабҳаларида, хусусан, унинг дунёкарашида, руҳиятида, онгида муҳим ўзгаришлар содир этмоқда. Бу ўзгаришлар халқимизнинг руҳини кўтариш, унутилган маънавий қадриятлар, урф-одатлар, анъана ва маросимларимизни қайта тиклаш орқали намоен бўлмоқда.

Маънавиятни кўтариш ва жамиятнинг юксак онглилигига эришиш мустақилликни мустаҳкамлашнинг ва ривожлантиришнинг муҳим омилларидандир. Уларнинг жамият тараққиёти ва шахс камолотидаги аҳамияти иқтисодий ва сиёсий омиллардан кам эмас. Аксинча, одамлар маънавий пок, етук, дунёкарашлари кенг, ўзлари онгли-билимли бўлсалар иқтисодий, ижтимоий, сиёсий вазифаларни ҳал этиш шунчалик самарали бўлади.

Ёшлар онгига истиқлол ғояларини сингдириш ва уларни баркамол этиб тарбиялаш Ватанимизда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасига айланган. Президентимиз И.А.Каримовнинг фикрича, маънавиятни мустаҳкамлаш учун меҳнат ва маблағни аяш ўз келажакка болта уриш демакдир. «Маънавият, - дейди у, - инсонга ҳаводек, сувдек зарур. Саҳродаги сайёҳ ҳар доим булоқдан чанқоғини босади. Худди шунингдек, инсон ҳам неча-неча азоблар ва қийинчиликлар билан маънавият чашмасини излайди. Ер, оила, ота-она, болалар, қариндош-уруғлар, кўни-кўшнилари, халқ, мустақил давлатимизга садоқат, инсонларга ҳурмат, ишонч, хотира, виждон, эркинлик - маънавиятнинг маъноси ана шундай кенг. Инсон уни Инсон даражасига кўтарадиган асосларнинг асосини ўз аҳли билан том маънода қамрай олмайди. Инсон ўзини халқнинг бир зарраси, деб сезгандагина, у ҳақда ўйлаб, меҳнат қилиб яшагандагина маънавият билан туташади».

Жамият уни ташкил этувчи кишиларнинг шунчаки йиғиндиси бўлмагани каби, ижтимоий онг ҳам айрим «шахслар онглари»нинг йиғиндисидангина иборат эмас. У сифат жиҳатдан ўзига хос маънавий тизимни ташкил этадики, пировард натижада инсон ҳаётининг мазмунига қудратли таъсир этиш орқали ўзи ҳам ўсиб, ривожланиб боради. Шу туйғайли ижтимоий онгнинг тарихан ташкил топган шакллари - сиёсий онг, ҳуқуқий онг, ижтимоий руҳият (психология), мафкура, ахлоқий онг, дин, фалсафа, санъат, ватанпарварлик, иқтисодий онг одамларни маънавий барқомилликка етишувини таъминловчи муҳим омилдир. Фикримизни исботи учун улардан айримларини кўриб ўтайлик.

Сиёсий онг ижтимоий онг шаклларининг юқори кўринишидир. У жамият ҳаётининг деярли барча жабҳаларига таъсир этиб туради. Қиёсий тарзда айтадиган бўлсак, «сиёсат иқтисоднинг умумлашган ифодаси» ёки «инъикоси» бўлса, сиёсий онг унинг ҳаракатдаги кўринишидир.

Сиёсий онг - фаол ҳаракатдаги жараёндир. У кишиларнинг сиёсий фаоллиги ортиб бориши орқали амалий аҳамият касб этади. Шунинг учун жамият

аззоларининг кундалик ҳаётида, ҳаракат ва фаолиятларида сиёсатнинг «излари» номоен бўлиб туриши табиий ҳолдир. Жамият ва давлат ҳам ўз фуқороларининг сиёсий билимлари (тушунчалари) ўсиб боришидан доимо манфаатдордир. Чунки замонавий демократик давлатнинг фуқаролари, айниқса, ёшлар мамлакатда амалга оширилаётган сиёсатни қанчалар яхши тушунсалар, бу сиёсатни амалда ҳаётга тадбиқ этишда фаол қатнашсалар давлатнинг ижтимоий, сиёсий ва маънавий ҳаёти шу даражада мазмундор, ранг-баранг ва самарали бўлади.

Ҳуқуқий онг ижтимоий онгнинг муҳим шаклларида бири бўлиб, сиёсий онг каби энг фаол, таъсирчан ва ҳаракатчандир. У алоҳида шахсларда ва фуқароларда ҳуқуққа, қонунчиликка, ҳуқуқий тартиботларга ҳамда уларнинг жамиятда туган ўрнига нисбатан ҳосил бўлган ғоялар, муносабатлар, туйғулар ва тасаввурлар тизимидан иборатдир. Шу билан бирга ҳуқуқий онг ҳуқуқий идрок, ҳуқуқий қоидалар талабларини ҳис қилиш, кишилар томонидан ўз хатти-ҳаракатларини ҳуқуқий қоидаларга мос ёки зид эканлигига баҳо бера билиш қобилиятига эга бўлган хусусиятларни ҳам қамраб олади.

Ҳуқуқий демократик, фуқаролар жамияти қураётган мамлакатимиз шароитида одамларда, хусусан, ёшларда ҳуқуқий онгни шакллантириш энг муҳим вазифалардандир. «Биз, - деган эди Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов, - одамларнинг эскича психологиясини ўзгартириб, уларда янги ҳуқуқий онгни шакллантирмоғимиз лозим. Шундай бўлсинки, ҳар бир киши инсон эркинликлари - айни вақтда муайян бурч, мажбурият ва маъсулият эканлигини ҳис этиб турсин. Барча ўқув юртларининг таҳсил дастурларига «Инсон ҳуқуқлари» маҳсуус курсини киритиш, шунингдек, таълим ва тарбиянинг бутун жараёнини инсонпарварлик ғоясига бўйсундириш зарур».

Жамиятда ҳуқуқий онгни шакллантириш зарурияти ҳуқуқий давлатни барпо этишнинг муҳим шarti ҳамдир. Бундай давлатда ХУҚУҚ давлат ҳокимияти идораларига, маҳсуус кўрсатмаларга, давлат раҳбарларига эмас, балки давлат, ҳар қандай ижтимоий-сиёсий ташкилотлар, шунингдек миллати, ирқи, мансаби, лавозими, ёши, жинсидан қатъий назар, барча фуқоролар ХУҚУҚКА бўйсунди. Унда ҳамманинг қонун олдидаги тенглиги на фақат эълон қилинади, балки амал қилади.

Жамиятда улкан маъсулиятли вазифаларни бажаришга оммани сафарбар этишни юксак маънавият ва мафкурасиз тасаввур этиш мумкин эмас. Дунёдан ҳар бир давлатнинг, халқнинг ўзига хос ва ўзига мос келадиган, унинг учун хизмат қиладиган, туб мақсадлари ва манфаатларини ҳимоя қиладиган мафкураси бўлади. Чунки одамлар қандай жамиятда яшамасинлар нимагадир ишониши, қайсидир бир ғояга таяниб фаолият кўрсатишлари керак. Бошқача айтганда, инсон келажакка томон кўзини юмиб, тахминларга асосланиб таваккалчасига иш тутиб бора олмайди.

Мафкура ижтимоий онгининг юқори даражаси тарзида моҳиятан ҳар бир жамият, давлат, миллатнинг таракқиёт йўлини, келажagini аниқлаб берадиган дастуриламал, ғоялар системасидир. Ўзбек миллий истиқлол мафкураси мазмун-моҳияти билан мамлакат аҳолисининг аксарият кўпчилиги қисмининг хоҳиш иродаси, мақсади ва манфаатини ўзида мужассам этган қарашлар ва ғоялар тизимидир. У мамлакат тарихига, халқнинг урф-одатлари, анъаналари ва шарқона соғлом турмуш тарзига асослангани туфайли ёшларни Ватанимизнинг онгли фидокорлари бўлиб етиштиришлари учун йўналтиради. Зотан, Ўзбекистон Президенти таъкидлаганидек: «Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, дилига, руҳиятига асосланиб келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини онгимизга синдириши лозим.

Шу билан бирга бу мафкура халқимизда, ўзининг кудрати ва ҳимоясига суянган ҳолда умуминсоний қадриятларга асосланиб, жаҳон ҳамжамиятидаги мутарраққий давлатлар орасида тенг ҳуқуқли ўларок муносиб ўрин эгаллашга доимий интилиш ҳиссини тарбияламоғи керак».

Ижтимоий онгининг ўзига хос кўриниши сифатида маънавият ва ахлоқ бир-бирлари билан чамбарчас боғлиқдир. Ахлоқий онгининг асосий масаласи - жамият билан шахснинг ўзаро муносабати, шахсий ва ижтимоий манфаатларни уйғунлаштириш масаласидир. Ахлоқ талаблари бевосита жамиятнинг, миллатнинг руҳиятидан келиб чиқади ва уларга риоя қилиш у ёки бу хатти-ҳаракатни маъқулловчи ёки қораловчи жамоатчилик фикрининг кучига таянади. Мустақиллик жамиятимизда ёшларимиз камолотининг асосий омилларидан бири бўлган ахлоқий онгни ва ахлоқий маданиятнинг ривожини учун кенг имкониятлар яратди. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси келажакда юксак даражада таракқий топган иқтисодни вужудга келтиришдангина эмас, балки билимдон, маънавий жиҳатдан етук, ахлоқий маданиятли, жисмоний бакуват фарзандларни камол топтиришдан манфаатдордир.

Замона таказо этган буюк ўзгаришлар, ислохотлар инсон онгини ҳар тарафлама янгилашишига олиб келди. Шу туфайли ислохотлар бевосита дин ва диний онг соҳасига ҳам кириб келди. Маълумки, шўролар даврида атеист тарғиботчилар социализм шароитида динга ўрин бўлмаслиги ҳақида жар солиб, динни инсонлар онгини пасайтирувчи «афюн», жамият учун зарарли иллат деб баҳоладилар. Динни халқнинг турмушидан, унинг онгидан суриб чиқаришга қаратилган бундай сиёсий тарғибот назарий жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатдан ҳам бемаъни бўлиб чиқди. Бугунги кунда дин жамиятимизни тубдан янгилашишига, одамларнинг маънавий покланишига хизмат этгани ҳолда инсонпарвар жамият барпо этилишига ёрдам берувчи ижтимоий омилга айланди. Жумладан, дин ичкиликбозликка, гиёҳвандликка, беҳаёликка, жиноятчиликка қарши самарали кураш олиб боришда ўзининг таъсир этиш усуллари орқали фаол иштирок этмоқда.

Куръони Каримдан, Ҳадиси шарифлардаги ва бошқа диний китоблардаги фикрлар ёшларни Яратганнинг улуғ неъматини, онглиликка хос ҳаёт тарзи асосида яшашга тарғиб этади. Масалан, Ҳадисларда шундай жумлалар бор: «Дунё гўзал ва ям-яшилдир. Кимки ундан ҳақли равишда ҳалоллик олса, ундан барака топади. Кимки нафс хоҳиши билан дунёни муққасидан кетиб эгалласа, қиёмат кунини дўзахдан боошқа нарсасига эришмайди». «Илмни

ўрганиб, уни бошқаларга ўргатмаслик гўёки молу дунёни йиғиб, уни сарф қилмай кўмиб қўйиш билан баробардир».

Муқаддас китоблардаги бундай бебаҳо фикрлар диннинг ёшларнинг руҳиятини, онгини ижобий томонга йўналтиришдаги хизмати нақадар катта эканлигига гувоҳлик беради. Шунинг учун ёш авлодни маънавий баркамоллигини таъминлашда Шарқ фалсафаси ва ислом дини таълимотидан фойдаланиш зарур. Ислום фалсафасининг афзаллиги шундаки, унинг ғоялари инсоннинг ички дунёси, маънавиятини шакллантиришга қаратилганлигидадир.

Ватанпарварлик онги Ватан тақдирида унда яшовчи барча миллат ва элатларни ягона мақсад - мустақилликни мастаҳкамлаш йўлида элим деб, юртим деб ёниб яшашни акс эттиради. Шу билан бирга у ёшларда Ватанга нисбатан маънавий қарздорлик, бурч ва маъсулият туйғуларини қарор топтиради. Бу эса Ҳадиси шарфларда пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом таъкидлаб ўтган «Ватанни севмоқ иймондандир» иборасининг амалий турмушда тадбиқ этилишига, кишиларнинг она-юртга садоқатлиги ва маъсуллиги туйғуларини уларнинг амалий фаолиятлари билан қўшилиб кетишига олиб келади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш жуда кўп омиларга, жумладан, одамларнинг иқтисодий онглилик даражасининг мазмунига, унинг ривожига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади. Чунки бозор муносабатларини қўллаш унга ўтиш давриданок бошланиб, кишилардан ушбу муносабатларнинг моҳияти тўғрисида маълум тушунчалар ва билимлар тизимига эга бўлишликни тақозо этади.

Бозор иқтисодиётисиз таракқиётнинг бўлиши мумкин бўлмаганидек, иқтисодий тафаккурнинг, иқтисодий онгининг ўсиши, ривожисиз ҳам бозор муносабатларини амалда тўла жорий қилиш мумкин эмас. Умуман, бозорни ўзи ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчилар, сотувчи ва харидорлар ўртасидаги онгли муносабатлар ривожини ифодаловчи иқтисодий ҳолатдир. Бу иқтисодий ҳолат мавжуд ижтимоий борлиқ - кишиларнинг моддий ва маънавий ишлаб чиқариш муносабатлари, турмуш тарзи ва анъаналари асосида вужудга келиб, иқтисодий тафаккурнинг даражасини белгилайди. Шунинг учун бозор иқтисодиётига ўтар эканмиз уни маънавиятдан йироқ, фақат фойда ва пул асосида вужудга келувчи воқелиқдир, деган фикрга бормаслигимиз керак. Бу хусусда Президентимиз И.А.Каримов шундай таъкидлаган эди: «Бозор иқтисодиёти деб, инсон маънавиятини унутиш гуноҳ бўлади. Нуқул пул ва фойда кетидан қувсақ-да, аммо одамларимиз руҳан қашшоқ бўлиб қолишса - бундай жамиятнинг ҳеч кимга кераги йўк».

Шу туфайли бозор иқтисодиёти шароитида ёшларни инсоний фазилатлар асосида иқтисодий онги ва тафаккурини шакллантириш ва уни ўсиб боришига эришиш жуда муҳим, долзарб, айна вақтда мураккаб вазифалардан биридир. Уни ҳал этишда жамиятимизда барча таълим-тарбия муассасалари, ижтимоий институтлар, матбуот ва оммавий ахборот воситалари фаол иштирок этишлари керак. Чунки худди шу ерда у жамиятнинг янгича иқтисодий муносабатларига кўприк қўяди. Ва бу кўприк Ўзбекистоннинг келажagini таъминловчи руҳий асос бўлади.

Қодиржон ОДИЛОВ,

Андижон Муҳандислик-иқтисодиёт институти лнги жамият қуриш назарияси ва амалиёти кафедрасининг катта илмий ходими, фалсафа фаилари номзоди, доцент.

Одил ХОТАМОВ

ҲАМОН ЖАР ЛАБИДА
ЧИМИРАП ҲАЛОЛЛИК

***

Бир аёл куйлайди боғлар ортида
Барглардан тўкилар ҳилол ёғдуси.
Кимдир елкасига Ғамни ортди-да
Сафарга отланди-йўллар-Орзуси.

Кимнингдир карвони кайтди сафардан
Кипригида Сомон йўлининг гарди.
Қалби омон қолиб сароб, хатардан
Саҳродан сардоба, қудуқ ахтарди.

...Ниҳоят, ул аёл, ниҳоят, боғлар,
Ёғдулар баргларни силайди бир-бир.
Кўнгилдан ювилар униккан доғлар
Ташна юракларни синайди тақдир.

Умидлар томади Орзу кўзидан,
Манзиллар пойини ўпиб сизлайди.
...Сафарга отланган Одам изида -
Қайгулар саҳродан қудуқ излайди...

***

Тун айланар самон йўлида
Шамолдан юлдузлар ёнар.
Янги ойнинг соғи-сўлида
Фаришталар нурдан уйғонар.

Бир томонда ҳукми таназул,
Бир томонда таваллуд куйи.
Сибзгасин чалар Зухро хур,
Бу шундайин азалий ўйин.

Бани башар ботир ва кўрқоқ,
Мўралайди том оша жинлар,
Қодир борлиқ азалий, мутлоқ
Ўзгаради томошабинлар...

***

Шакли қолар гоҳо сурати
Телба ҳолин айлайди хароб.
Инжа қўшиқ куйлаб юради
Қўршапалак келтирган шароб.

Хижрон - дарё, тўлкини тахир,
Ой кучади қонталаш тошни.
Тақдир, қанча синайсан ахир
Деворларга урилган бошни...

***

...Қайлардан сув ичмиш гуноҳкор илди
Япроқ фаслларнинг рангдор қисмати.

Еллар шивиридан гумондор юлдуз
Тонголди узундан - узоқ йиғлади.

Тўлғоқ титроғидан қизариб сўнгсиз,
Заминга бахш этиб бўғзидан сўзни,
Шиддатдан жон бериб қуларкан тенгсиз
Охир ювиб тушди нақш олма юзин.

...Қайлардан сув ичмиш гуноҳкор илди...

***

Дарахдай бунча кўп умрга зорлар,
Шамолда силкинган сиртмоғу дорлар,
Аждаҳо сифатли қирқ бошли морлар,
Булар кимга керак, кимга керак йўл?!

Бойчечакдай нурга йўртлар ҳалоллик,
Қизғалдоқдай дилини ўртлар ҳалоллик,
Ҳамон жар лабида титрар ҳалоллик,
Булар кимга керак, кимга керак йўл?!

Биров бўшатолмас от узангисин,
Биров умрларнинг посангисини,
Ишлар оғуларнинг соз, янгисини,
Булар кимга керак, кимга керак йўл?!

Бозордан зар олар, байт олмас кўплар,
Нега келганини айтолмас кўплар,
Энди айтганидан қайтолмас кўплар,
Булар кимга керак, кимга керак йўл?!

***

Ўзга тақдир, ўзга қўл
Сочларингни силайди.
Ўзга сўқмоқ, ўзга йўл
Сенга умр тилайди.

Измингни бериб сўзга
Юрагингни ютасан
Ишониб ўзга кўзга
Орта бокмай кетасан.

Кетасан Зухродай ёр,
Сочларинг толим-толим.
Изларингдан умидвор
Эргашиди ҳаёлим.

Биз қирмаган чимилдик
Орта қолди очилмай.
Боғингда райхон интиқ
Бўйлари ҳам сочилмай...

...Ишқнинг баҳор, қишлари
Сенга омад тилайди.

Орзуларнинг қушлари
Юрагимга қулайди.

***

Тун сендан аразламас,
Ой билан дутонасан.
Кимга ишқ, кимга ҳавас,
Кимларга бегонасан.

Борлигинг буткул ёғду,
Борлигинг сеҳр, оташ.
Сендан хурқати қайғу
Ўзи билан ўзи ғаш.

Йўлингга зорлар кўпдир,
Ишқинга эмас қодир.
Номардлар ҳам тўп-тўпдир,
Лекин битта - Баҳодир.

...Тун сеҳридан ўзинг маст
Ой билан парвонасан.
Кимга ишқ, кимга ҳавас,
Кимларга бегонасан.

***

Тонглар исминг билан уйғонар бирга,
Муздай эриб сўнгсиз тушинг - ёшларинг.
Ҳамон тан бермагай ҳукми тақдирга
Ялдо кечасидай узун сочларинг.

Бошинга сочилган шафақ қуқуни
Сароб, қуёнларга айланар тўлиб.
Кўзларингга чўккан юлдуз бир қуни,
Бош кўтарар армон қуёши бўлиб.

Ва сўнг айланасан сўнмас гулханга
Бир умр ловуллаб ёнаверасан.
Хотиралар билан кирасан жангга
Ғолибсан - ёнмоқдан қонаверасан.

Титраган қизғалдоқ армони эмас -
Элас чўкиб борар, чўқади ғамлар.
Тақдир азалининг ҳукмини, худлас -
Ҳаётни қаттиқроқ севар одамлар...

***

Оқизолмай шарпалар лошин
Ҳиёнатга гувоҳ ариқ, сув,
Ўрикларнинг оппоқ бардошин
Эркалайди сабуҳий гулдув...
Бари ўтар, бари ўткинчи,
Юрагингда на қувонч, қадар,
Лекин ойдин орзу ўтинчи
Тинч қўймайди қиёмат қадар...

«ГЎЗАЛ ЁЗГИЧЛАР»НИНГ АРМУҒОНИ

ШИФОЛИ СУВ

XX аср боши ўзбек адабиётида жадидлар адабиёти деб номланган давр борки, бу адабиёт ўзининг қарашлари, миллий ватанпарварлиги, ҳаётга бўлган реал муносабатлари билан ажралиб туради.

Жадид адабиёти ўзининг сермахсул ижод хирмони билан бугунги кунда ҳам қадр-қимматини, аҳамиятини йўқотган эмас. Аммо, бу асарлар, уларга бўлган муносабатлар ҳалигача тўлиқ баҳосини олганича йўқ. Мустақиллик шарофати туфайли бу адабиётга бўлган муносабат ўзгариб, янгича нуқтаи назар билан ёндашишни талаб этмоқда.

Адабиётнинг барча жанрларида қалам тебратган жадид адабиётининг вакиллари ижод билан бирга мактаблар ташкил қилишди, ушбу мактаблар учун дарсликлар, қўлланмалар яратдилар.

Чунки миллатимизнинг келажига жадидлар икки ёқлама ёрдам беришга отланган, Туркистон ўлка илмини, маънавиятини жаҳон даражасига кўтаришни ўз олдларига асосий вазифа қўйган эдилар. Шу боис адабий асарларда ҳам ёшларнинг олдига шу вазифалар қўйилиб, ҳаётнинг реал картиналари орқали маърифатга, уйғонишга қаққирилди. Бунда айниқса, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон, Абдулла Авлоний, Ҳожи Муин, Мунаввар Қори, Элбек, Боту, М.Шермуҳаммад ва бошқа ўнлаб ижодкорларнинг ҳиссалари ниҳоятда беқиёсдилар. Улар мукамал ижод намуналари яратиши билан бошқа ижодкорларнинг асарларини ҳам тўплаб, нашир қилиб, кўпчилик ўқувчилар оmmasини баҳраманд этдилар.

Жумладан, шоир Элбек нашир этган «Гўзал ёзғичлар» номли хрестоматия айни даврнинг катта маҳсули. У 1924 йилда нашир қилинган. Шоир Элбек тўпламнинг сўзбошида ёзганидай: «Бурунлари, бу кунгидек ўз она тилимизда ёзилгон ўқуш китоблари йўқ эди, бўлгонларида ўзимизнинг турмушдан узоқ бир руҳда ёзилгон бўлгонлиқлари сабабли, фойдалари оз тегар эди. Ўқигучиларимизнинг ҳавасларини кўзготарлик бир таъсир бера олмас эди.

Бугун шундай етишқанлардан анчагина қутулдиқ. Чунонда бу қутулишлиқ чин қутулишимизга йўл очатургон бир воситадур». (Г. Ё-3-6).

«Гўзал ёзғичлар» 1925 йилда тўлдирилиб, қайта нашир қилинди. Бу тўпламнинг юзага чиқишида Элбек билан бирга А. Қодирий, Боту, Саид Алихўжаларининг алоҳида хизматлари бор.

Тўпламда асосан ҳикоялар, шеърлар, адабий этюдлар, публицистик мақолалар ҳамда бир сахна асари киритилган. Чўлпоннинг «Қор қўйида лола», «Ойдин кечаларда» ҳикоялари, «Ўзбек қизи», «Наврўз кунда», «Мен ва бошқалар» шеърлари ўрин олган. А. Қодирийнинг «Жинлар базми», «Улоқда», «Тинч иш» каби асарлари ҳам дастлаб мана шу хрестоматияда дунё юзини кўрди. Тўпламда яна А. Авлонийнинг «Хунарсиз киши ўлимга маҳкумдур», Ф. Зафарийнинг «Мақтанчоқ киши», Фитратнинг «Қор», Элбекнинг «Кўзгол», «Кучсизлар дунёси», «Эрк қизига», У.Маҳмудийнинг «Темирчилар», «Қишлоқ», Ботунинг «Етар энди» каби ҳикоя ва шеърларини ҳам ўқуш мумкин. Қуйида эътиборингизга икки ҳикояни ҳавола этмоқчимиз. Ҳикоялар содда, самимий ёзилган. Ўқиб кўриб ишонч ҳосил қиларсизлар, деган умиддамиз. Иккала ҳикоянинг ҳам муаллифи кўпинча АБУВАРАЖА тахаллуси билан ижод қилган Маҳмуд СУБОЕВДир.

Нормурод АВАЗОВ,
филология фанлари номзоди.

Умараканинг қай ери кам? Уй рўзғори тугал, ўз ерида, бироқ оиласида тинчлик йўқ. Умарака хотини Шарофатойни худо кўрсатмасун, жуда ёмон урадур. Ургониға сабаб, хотинининг қақилдоғлиғи эди.

Бир сўзга ўн жавоб берадур, дея турадур, аммо жим туруш сира мумкин эмас!

Нима қилсун бояқши Умарака чидай олмайду, дея муштини кўтарадур.

Шарофатойнинг кўкариб чиққан ери эндигина тузалди дегунча, Умараканинг мушти яна тап тайёр.

Турмушлари турмуш эмас, бир азоб бўлди. Кунлардан бир кун итиб боргон бир йўловчи буларга меҳмон бўлди. Умарака ховлида йўқ эди, бундан фойдаланиб, Шарофатой зорларини тўка бошлади:

- Худо ургондай заҳарларини сочиб қайтадур, нақ йирткич жонувор каби, уни қил, буни қил... деб буйруқларини ёғдурадур. Нима, менинг ўнта қўлим борми, неча бўлакка бўлинай ахир?

Бу сўзлардан сўнг, юрагидан чиқариб:

- Сиз бир бетараф одамсиз, бир иш қилиб менинг эримни мени ўрмайтургон қилиб иложини топмайсизми? Бирор нарсага дам солиб бера олмайсизми?

Йўловчи бир оз ўйлаб бўлгоч Шарофатойга қаради ва:

- Биламан, шифоли сувдан дардинга дармон топарман, деди.

Шарофатой:

- Унга ичираманми?

- Йўқ, ҳеч нарса бермайсан, эринг қайтиб, сени сўка бошласа, дарров оғзинга шу сувни оласанда ютмасдан саклаб турасан, нақ кўнглингдагидек бўладур.

Шарофат бир пиёла сув берди.

Йўловчи ичида ниманидир ўқуб, сувга дам солди. Сўнгра йўловчи ўз йўлига кетди.

Шарофат шифоли сувни йигиб қўйди.

- Қани келсунчи уйи куйгур, оғзи қандай ёпилар экан!..

Умарака ҳам уйга қайтиб келди.

Умар ақа:

- Қани ошни бер, нимага қотиб қолдинг? Шарофат, ҳа деб юталай деса ҳам ҳайҳот бўлмади. Оғзидаги сув, бунга имкон бермади.

Умар қичкира бошлади...

«Нимага қичкирасан, овқатинг жойида турубдурку!», демакчи бўлса ҳам ҳақиқи сув қўймади.

Умар тўқтамади, сўкаверди.

- Бу нима, шўрвоми? Ҳавуз сувику! Кун бўйи иш қилиб юрасан, яна овқат ўрнига кўм-кўк сув берасан!..

Шарофатойнинг тили қайрилиб, еб юборай деса ҳам сув имкон бермади. Ютмоқ ҳам ярамайду. Тупириш ҳам бўлмайду.

Умарака сўкиб-сўкиб чарчади ва дам олмоққа ётди. Ётоғида ўйлади.

- Нима бўлди бунга? Бу, чиндан менинг хотиним эмасми, бир сўзга ўн жавоб бермасдан қолмас эди, худо қандай тўғри қилди уни?..

Тўхта, қани, ҳали мен нима учун ҳар вақт ҳайкириб, бакириб ўлтираман?..

Ўз-ўзига ваъда берди.

Умарака иккинчи кун яна ишдан келди. Шарофатой ҳам шифоли сувни оғзида тайёр қилиб турди.

Ул: «мана яна аросат бошланди», деб ўйлар эди, йўк, бундай бўлмади.

Умарака Шарофатойнинг ҳолини сўради. Секин-секингина дастурхон ёнига ўлтуруб, шўрвосини ичди, овқатини тотли бўлгонлигини тасдиқ ҳам қилди.

Шарофатойга ҳам эрининг тажаввузини қайтариб тайёрликларин кўришнинг кераги бўлмай қолди.

Булар тинч яшай бошладилар.

ФОЛ КЎРГҮВЧИ - ЧОЛ

Бурун замонда бир чол бор экан, унинг бир ёш хотини бўлур эди, ул хотинининг ўйи(фикри) чолдан чиқиб бир ёш йигитга тегмак эди.

Бир кунлари ул чол, хотини ила ҳаммомга борди. Ҳаммомда ювинишиб ултирганларида бир йигит келиб: «подшоҳ фолчисининг хотини келди, ҳаммомда одам бўлса чиқсун!» деб буларни ювунтирмасдан хайдаб чиқарди.

Уйга келишганларидан сўнгра, изза бўлгон хотини эрига қараб: «Дунёда подшоҳнинг фолчиси зўр бўлур экан, сен фол урганиб подшоҳга фолчи бўл, бўлмаса, сендан чиқиб, подшоҳнинг фолчисига тегаман!», деди.

Бу чол фол очмоқни ҳеч билмас эди, хотинининг бу сўзига хайрон бўлиб, иложсиз бир оғочни йўниб, бир тамонин қизил, бир тамонин қора, бир тамонин оқ, бир тамонин кўк қилиб, хўржинга эски ёзувлар ёзилгон қоғозлар солиб бозор бошига келиб ултурди. Ўтган-кетганларга фолчиман деб ҳар кимнинг йўқолгон нарсасини топмоқчи бўлур ҳалиги тўрт томони бўялгон оғочни ерга юмалатиб, кўнглига келган нарсани айта берди, бироқ нимани айтса барчаси ҳам тўғри чиқаверди.

Неча кун шундай иш билан фол очиб ултурғоч, бозор бошидаги одамлар бунин бутун эшитдилар ва чолнинг булар орасида донғи чиқди. Ҳар ким бу чолни яхши фолчи экан деб мақтаб бошлади.

II

Шул вақтларда подшоҳнинг бир ерга юборгон кишилари хрождан қўб пул йиғиб, қайтиб келаётганларида, бир ҳачирга ортгон тиллани хачири билан йўқотиб келдилар, қай ерда қолгонини ҳам билмадилар.

Подшоҳ бу тўғрида барча фолчиларни йиғиб фол очдириб кўрган бўлса ҳам ҳеч бир фолчи тополмади.

Шул вақтда бир одам келиб подшоҳга: «Яқиндан бери бир чол фолчи чиқибдур, айтгани сира бир янглиш кетмайдур», деди.

Подшоҳ ясавул юбориб ҳалиги чолни олдириб, чолга: "Менинг бир хачир тиллам юқолибдур, шунин фол очиб топғил, топмасанг бошингни оламан!", деди.

Чол бояқиш хўржинидан тўрт киррали оғочин олди, оқ кигиз (намат)нинг устига юмалатиб ташлаб, оғочга қараб бир оз ултуриб бош кўтариб, ясавуллардан: «Шаҳарга етатургон кунин йўлда тўхтаб эдингизларми?», деди. Ясавуллар: «Йўл устида ўтлоққа хачирларни ёйиб бир оз ўтлатиб ўлтуриб эдик», дейишди. Унда бул чол ўйлади: "Ул юқолгон хачир ўтлаб бошқа бир чорвоққа ўтиб кетган чиқар, ясавуллар, хачирларни тугалламай, текширмай олдиға тушганини хайдаб кетган чиқар.

Кечадан бери юки оғнаб қолгондур, деб шунин кўнглига мўлк қилиб подшоҳга қараб, шул хачирларни ёйган чорвоқнинг нариги ёғида бир чорвоқда юки бағрига тушиб турубдур одам юборинг, олиб келсун!", деди.

Подшоҳ, одам юборса, чол айтган ерда юки бағрига тушиб тургон экан, топиб олиб келиб, подшоҳ ҳалиги чолга қўб нарсалар бериб, қирқ фолчининг орасиға кўшиб қўйди.

Бир вақтлар подшоҳнинг хазинасиға ўғрилар кириб бир қоб тилласин олиб кетди. Подшоҳ қирқ фолчининг барчасин чақириб: «Фол очиб тиллани топинг, деб ёрлик қилди. Агарда тополмасангизлар, барчангизни қираман!» деди.

Уларнинг ўртасидан ҳалиги фолчи чол, подшоҳдан қирқ кун муҳлат сўради. Қирқ кун муҳлатда тополмасак барчамизни қирғил! деди. Подшоҳ бу сўзларга рози бўлди. Ҳалиги чол бозордан қирқ кунлик озиғин сотиб олди. Яна қирқ ўрик сотиб олиб уйига келди.

Хотиниға: «Санинг кўнглингда мен ўлсам бир ёш йигитга тексам деган ўйинг бор эди, энди тилагинга етдинг, подшоҳ қирқ кун орасида тилла топилмаса ўлдиратургон бўлди. Мен, бир оғиз фол очишни билмайман, сенинг зўрлигиндан фолчи бўлиб эдим, энди, мен сенга рози бўлайин, қирқ кунгача кўнглимни олиб ўйнат, кўлдур!», деди.

III

Бул подшоҳнинг хазинасин ўғирлагон қирқ қароқчи эди, бошлиғи бир чўлоқ одам эди. Булар: янғидан фолчи чиқибдур, ул қирқ кун орасида ўғриларни топмоқчи бўлбдур, деб эшитдилар.

Кеч бўлгондан сўнгра, қирқ қароқчининг бошлиғи: «Бориб фолчи чолни пайқаб кел, нима иш қилиб ўлтурибдур экан», деб бир одамни юборибди. Ул одам янғи келиб, тинглаб ўлтургонда чол ўрнидан тура келиб, ўрикнинг биттасин қўлга олди, уни емакчи бўлиб хотиниға: «Эй хотин, қирқ эди, бири келди», деди. Шунда туруб тинглағувчи: «Менинг келганимни, бизнинг қирқ эканимизни билган экан», деб қочиб бориб йўлдошлариға айтди: «Боришим билан қирқ ўғрининг бири келди, деди, ўзига бориб ялинмасак мундан қутилиб бўлмайтургон кўринадур», деди.

Бошлиғи: «Сен қўрқоқ эдинг, ул бошқани айтса, сен ўзинга олгон чиқарсан, эртага сенга биров кўшилиб борсун!», деди.

Эртаси икки киши бўлиб тинглаб тургонларида чол ўрнидан туриб, ўрикнинг яна бирини олиб хотиниға қараб: «Эй хотин, қирқ эди, иккитаси келди», деди. Бунин эшиттач, икки ўғри, бизларни айтадур, деб яна қочиб бориб йўлдошлариға айтди.

Учунчи кун чўлоқ бошлиғи икки одам эргаштириб ўзи келиб пайқади, бу вақт чол яна бир ўрикни қўлиға олиб қараса ул ўрик қурт еган ўрик экан, шунинг учун чол хотиниға: «Эй хотин бу кун қирқнинг учтаси келди, яна майиби (чўлоғи) келди», деди. Бунин ўғрилар эшитиб, чўлоғимизгача топди, нақ ўзимизни айтди, деб шул чўлоқ бошлиғи биртасини ўғри хонасиға юборди ҳам бир халта тилладан олдириб келиб чолни чақирди.

Эшикдан қараб: - Ким уллар? - деди Булар: - Тақсирим, ўзингиз биласизку, бизлар қароқчи эдик, хазинадан ўғирлагон тилламизнинг бир донаси ҳам чиққан йўк. Барчаси фалон ерда мўлланинг ичида турубдур, манави бир халта тортиғимизни олиб ўзларимизға кенгчилик берингиз, подшоҳга айтмағиз!» - деб ялинадулар.

Чол булардан бу сўзларни эшитгандан сўнгра мактаниб, уларга: «Мен шул кунинёқ сизларнинг хазинани олгонларингизни билиб эдим, бироқ ўзларингиз инсофга келарсизлар, деб қирқ кун муҳлат олгон эдим, халтадаги тиллаларингизни қўйиб ўзларингиз кетаверингизлар!», деди.

Эртаси кун ўғрилар айтган мўллаға бориб тиллани кўрди, ундан подшоҳға бориб маълум қилди.

«Тақсир, тиллангизни топдим, ўғрилар узок ерга кетган эканлар, топилмадилар, тилла фалон ерда мўлланинг ичида турубдур, ишончли одамнингизни юбориб олдингиз!», деди. Подшоҳ, киши юбориб мўлланинг ичидан тиллани олиб келтирди.

Энди подшоҳ, ҳалиги қирқ фолчиларнинг бошлиғин чақиртириб, қирқ таёқ урдириб, қўйиб юборди. Чолга ёрлик бериб, қирқ фолчиға бош қилди. Ундан сўнгра чол уйга бориб хотиниға: «Энди, сенинг кўнглингдагидек бўлди, подшоҳ мени фолчиларға бош қилиб, ёрлик берди. мундан буён қачон ўларимизни ким билур, хозирча биз улуг бўлдик, энди ҳаммомға борамиз!», деб айтди.

Кунлардан бир кун фолчи чол, ҳаммомға бориб ювуниб туриб ўйлайдур: "Қандай қилсам подшоҳдан қутулур эканман, туратур, ўзимни жинни қилиб ушбу

холим билан бориб подшоҳнинг ёқасига ёпишиб судрасам, мени жинни бўлбдур, деб ҳайдаб юборса керак, шундай қилиб қутулмасам бошқа илож йўқ", деб ҳаммомдан қип-яланғоч югуриб подшоҳнинг ўрдасига келди. Кип-яланғочлик ҳолда, айвонда ўлтурғон подшоҳни ёқасидан ўшлаб ерга тортиб тушурди.

Буни кўрган ўрда ясавуллари, ҳеч нарса қилолмаи сўррайишиб турғон ҳолларида айвон бирдан йиқилиб тушди. Халиги жиннилик қилиб подшоҳдан қутулурманми, деган фолчи, буни кўриб, кўнглига мактов келиб, жинниликни қўйиб, соппа-соғ бўлиб қолди. Подшоҳ, чол фолчидан буни қайдан билдинг деб сўради. Чол: «Мен ҳаммомда ултурганимда сизнинг тўғрингизда фол очиб кўрсам сизнинг ўлтурғон айвонингиз қулайин деб турғон экан. Шундан кийимимни кийгунча кечикиб қолар эканман деб қип-яланғоч, уятимни унтиб югуриб келиб, сизни айвондан судраб тушуришимнинг маъноси шул эди", дегач, подшоҳнинг бу чолга бурунғидан ҳам ихлоси зўрайиб кўб нарсалар берди ва ҳар вақт ўз олдидан айирмайтурғон бўлди.

IV

Кунлардан бир кун подшоҳ бир далага чиқиб бир оқсоқ чигирткани кўрди. Чигирткани ушлайман деб қўли билан босса чигиртка сакраб тушди, яна ушлайман деса яна сакраб тушди. Учинчи мартаба чигирткани ўшлаб олдида ўйлади: «Туратур, чол фолчидан сўрайин қўлимда нима борлигини билармикан, йўқми», деб чолдан сўради. Чол жуда обдираб нима айтишин билмасдан, энди тугилдим дея, деб ўзи тўғрисида ўйлади ва ўзин оқсоқ чигирткага ўхшатиб бир сакрадида қутилдик, икки сакрадик қутилдик, учунчида тугилдик», деган ҳам эдиким бирдан подшоҳ: «Балли чолим топдинг!», деди. Бундан сўнг чол подшоҳга қараб: «Таксирим, сизга авлоқда айтаб турғон сўзим бор!», деди. Подшоҳ саройдан барча кишиларни чиқариб юборди. Чол бу вақт, ўзининг фолчи эмаслигин ва қандай қилиб фолчи бўлгонлигин бир-бир айтиб ўтди.

Наширға тайёрловчи: Н. АВАЗОВ.

ОЛИС-ЯҚИН ОВОЗЛАР

Илҳом РАЖАБОВ

АРМОҲ ТУЛЛАРИНИ ЎҚИЛАБ ЁНТАЙСАҲ

КУЗ БОҒЛАРИДА

***

Хазондек тўзғийди уйқунг, тушларинг,
Саҳарлаб ташвишлар домидан лолсан.
Бесабр боладек қистар ишларинг,
Лабларинг пичирлар: «ултуролмайсан».

Соатларга бўлиб кундузги умринг
Лаҳзалар кетидан чониб толгайсан.
Кечкурун тўшакка чўзиласан жим,
Армон гулларини ҳидлаб ёнгайсан.

Қалбингни бир овоз тилар бешафқат,
Мумдек эриб борар метин саботинг.
Орзулар хайқирар: «тушунгин, фақат
Кундуздан иборат эмас ҳаётинг».

Шунда юрагингни қўлга оласан,
Кўзларингда порлар ҳавасдан учқун.
Чизиб ўчирасан, ёзиб толасан
Энди тунлари ҳам яшамок учун.

***

Сўнги афеус жуда ёмон бўлади,
Изтиробдан рангинг сомон бўлади,
Узилган япроқнинг сўзини тингла:
Ватандан айрилган хазон бўлади.

Гул барглари тўкилар
Йўқ булбулий нағмалар.
Жимлик бағри сўкилар -
Тўй бошлади Қарғалар.

Оловда ёнган дардлар -
Хазон ҳиди ўртайди.
Тўшлаб қўйилган барглар
Қабрларга ўхшайди.

Дарахтлар бахтдан айро
Заминдан умид узиб.
Кўкка қилур тавалло
Титроқ қўлларин чўзиб.

Ўлик мавсум сукутин
Бир шовкин бузар: «Қорр-қорр...»
Бунда бахтли бўлишчун
Қарға бўлмоғинг даркор.

II

Маҳзуна, маъсума дилгир гулим куз
Заъфарон бағринга ўзимни отдим.
Ғариб япроқларга термулиб маъюс
Дардларим қонталаш - хаёлга ботдим.
Табиат қонуни сирли, бешафқат,
Дарахтлар шивирлар: «Нечук ғам?» Майли...
Маъюсам, сен шуни унутма фақат
Хазонрез бўлмаса кўклам бўлмайди!

Илҳом РАЖАБОВ 1959 йилда Шофиркон туманида тугилган. «Йўллар», «Қутлуг сафар» шеърый тўпламлари нашр қилинган. Ҳозир «Кўзгу» газетасида хизмат қилади.

Матлуба ДЕХҚОН қизи

КЎНГИЛА УЙИ

Кисса

... Бировга «чурк» этишга тилим бормади. Болаларим кап-катга. Бўй етиб боришяпти. Қалбим эса... «Ажрал! Шу кунлардан овоз бўл!» деган истакни туяману, даҳшатга тушаман. Инсон кўнглининг кўринмас нуқталари, йиллар, кунлар, дақиқалар очадиган манзиллари шунчалар кўпми, а?

Ўн етти ёшдаги титроқларим, энтиқишларим, изтиробларим, кўз ёшларим, бутун жонимни, жаҳонимни фидо этиш учун розилиқларим... Қани энди улар?

Ёз кунларининг сўлим, дилбар окшомида, бундан ўн уч йил аввал тўйимиз бўлганди.

Мен талабаман. Ўзимнинг осмонда учиб юрган туйғуларим билан сармастман. Қуёш нурларига кафтимни тутиб, ўзим ҳам унга ғарқ бўлиб бораман. Негаки, рўпарамда кўксимдаги азиз сувратнинг жонли қиёфаси - менинг Фарҳодим - Раҳимжон ака! Назаримда у Отабекдан ҳам, Тохирдан ҳам гўзалроқ. Елкалари кенг. Юзлари кизларникидай оппоқ, сип-силлик. Қошлари туташган. Кўзлари эса мени тилка-пора қиладиган чакмоқнинг ўзи. Кўзим кўзига тушганда вужудим чакмоқ ургандек энтиқади. Ўша лаҳзалари унга чинакам ошиқ, шайдо эканимни тан олиб, ҳамма нарсага тайёр тураман.

Кунлар ўтаверади. Мен ўт бўлиб, аланга бўлиб шу хонадонга кириб келдим. Энди рўпарамдаги йигитнинг ҳам мен каби аланга бўлиб ёнимда ёнишини истайман. Унинг овозидан, қадам товушидан, қарашидан, кўзларининг ич-ичдан муҳаббат излайман. Фақат муҳаббат!

Охирги курсда ўқирдим. Тўйимизга тўрт ойча бўлган. Дарсдан чиқиб бекатда туриб қоламан. Ўша хонадонга боргим келмайди. Онамникига бориш эса ўнғайсиз. Ахир, айтгудек, арз килгудек бир гап ўтмаган. Фақат эримнинг нигоҳлари сал совуқ ва тунд холос.

Минг хаёллар ичида ниҳоят уйга келаман. Раҳимжон аканинг авзойи баттар бузилган бўлади. Лекин мик этмайди.

Тескари қараб ухлаш, сукутларга тўла кунлар бошланган. Мен чидолмайман. Ҳамма гиналарни унутиб, ёмғирдан кейинги ҳаводай яшнаб, унга боримни тўкким келади. Юзларига юзларимни босиб, эркалансам дейман. Бирок, гурур йўл бермайди. Ҳеч ким йўқлигида унинг хиди ўрнашган кир кўйлагини олиб, бағримга босаман. Тўйиб-тўйиб йиғлаб бўшалиб оламан.

Тавба, мен ўзи қанақаман. Шу аччиқ, шўр кўз ёшлар ичидан ҳам муҳаббат излайман-а! Агар у ҳамма майдалиқни унутиб, тезроқ гапирса дейман. У аразни тезда йиғиштирса, демек, юрагида ўша мен излаган гавҳар - муҳаббат бор бўлади, деган хулосага келаман. Ва... ниҳоят ўн беш кун деганда, ўша қорли, совуқ кунлар ортда қолади. Унинг осилган қовоқлари булутлар каби аста-аста кўтарилди. Чехрасига майин табассумлар ёйилади. Улар худди мен севган гулларга ўхшайди.

Биз ярашган кеча тез оқаради. Оппоқ сахарнинг чиройли бўйларига оғриниб қарайман. Биз икки-уч кун шунақа сархуш бўламизки... Нигоҳларимиз бир-бирига интилиб, талпиниб туради. Худди мен орзу қилгандай.

Йиллар такрорланаверади. Унга кўшилиб, бизнинг аччиқ ва ширин кунларимиз ҳам айланади. Ҳа деганда, кутилмаганда ўртага шайтон ўлгур оралайди. Аразли кунларнинг бошида мен ундан тамоман юз ўгириб, бутунлай кетмоқчи бўламан. Ярим соат ўтиб-ўтмай, шаштимдан тушаман. Ҳамма гиналарим унут бўлади. Бирок Раҳимжон ака ўша бир тимрайганича, очилмай, қайтага заҳари тобора ошиб боради. Ўн беш-йигирма кун деганда, унинг ҳам баланд боши менга қараб эгилаётганини кўраман. Жуда-жуда секинлик билан осмонимиз ёришади. Офтобимиз чиқади. Ҳисларимиз қошлардай туташади.

Рўзгор билан ишимиз йўқ. Эллиқлардан ошган қайнонам сахарда катта халтасини кўтариб, бозорга чопади. Ўғли уйқудан тургунча яна лопиллаб кириб келади. Ўғлини сўрайди.

- Вой, яшаб кетгур, ҳалиям ухлаяптими? - дея ўғлини эркалаганча ётоққа кириб боради. - Раҳимжон болам!

Сенга нима бўлди-я... Ҳа, энди битта бошинг иккита бўлди. Ҳадемай, худо хоҳласа, учта бўласизлар. Энди кўзингни очсанг ҳам бўлади, болам.

Қайнонам орқасига қайтади. Раҳимжон ака бўлса бошини оппоқ гилофли зангор баҳмал кўрпага маҳкамроқ беркитади. «Хей, сенларни-ей!» дегандай қўл силтайди-қўяди.

Қайнонамга ич-ичимдан ачинаман. Ҳаммасига ўзи югуради. Ҳовли тўла қулупнай эгатлари. Кузда иккимиз чопикдан чиқаргандик. Май ойига келиб ғарқ пишиб беради. Қуртнинг даҳасига ўхшаб шоштириб қўяди-да. Вақтида терилмаса, тамом чириб тугайди. Озгина ёрдам бўлсин деб сахар туриб қулупнай тераман. Катта тоғорани бошига, кичикроғини биқинига олиб, қайнонам автобусга шошади. Бозордан тоғорасини картошка, сабзи, пиёзга тўлдириб қайтади. Бир амаллаб қозонни қайнатади.

...Аёл кўнглининг нозик нуқталарини ҳар куни кашф этиб бораман. Саккизинчи март ёки туғилган кунларимда Раҳимжон аканинг бир дона чиройли кип-қизил гул кўтариб келишини жуда-жуда истайман. Кутаман. Унинг эшикдан куп-курук келаётганини кўриб, тарвузим кўлтиғимдан тушади. Аразли кунлар ўтиб, офтоб чиққан кунларнинг биринчи кечасида унга ўпка-гина қиламан.

- Ақалли бир дона гулга олмайсиз-у...

У эса жилмайиб, ҳазилга олади.

- Ўзингиз гулсиз-ку! Сизга гулнинг нима кераги бор. Ўпкам тўлади. Кўзимга лиқ тўлаётган ёшни куч билан орқага қайтараман. Ожизлигимдан жаҳлим чиқади.

Фарзандларимиз иккита бўлди. Воқеа эса қайнонам рўзгоримизни алоҳида қилиб қўйган кунларда рўй берди. Рости, жанжални мен бошладим.

- Шу уйқунгиздан тўйдим, тўйдим! Бувим ҳам безор бўлганидан бизни бошқа қилиб қўйди. Уйда нима бор, нима йўқ демасангиз. Ҳовлининг атрофини қаранг. Маймунлар йиғлаяпти! Ажриқ тозалайвериб, жонимга тегди. Ҳа, шуни бетон қилиб, чиройли қилиб қўйса бўлмайдимми?

Раҳимжон акадан садо чикмади. Бошини ўраганча ётаберди. Алам қилди. Болаларимнинг нарсаларини апил-тапил йиғиштиришга тушдим.

- Қачон мана шу тўзгиган, ажриқ босган ҳовлини бетон қилсангиз, кейин келаман. Бўлмаса йўқ, - дедим ва эшикни зарб билан ёпдим.

Орадан тўрт кун ўтиб қайнонам борди.

- Юринг, болам. Хўжайинингиз бетон қиляпти.

Ишонмадим. Келсам, ростдан ҳам шунақа. Ҳарорат қирқдан ошган. Раҳимжон ака пешонасини оппоқ дурра билан боғлаб, икки-уч одам кўмагида бетон қуйяпти. Ажриқ босган, тупроғи бир қарич кичкина ҳовли сахни кафдек текис бўлиб боряпти. Мен хурсанд бўлганимдан қулиб юбордим. Раҳимжон ака маънос жилмайиб қўйди.

Ҳовлини энди супуриш ҳам осон. Ҳавасга сув сепиб, тозалагингиз келади.

Орадан бирор ой ўтиб, мен яна янги иш топиб қўйдим.

- Айвоннинг ромларини қаранг. Бирам хунукки, офтобда баттар оқшайиб кетяпти. Тезроқ бўяш керак, - дедим ошиқиб.

Раҳимжон ака ҳеч гап эшитмагандек, индамади. Икки-уч кун ўтиб, яна такрорлайман. Ҳар доимгидай, ундан садо чикмайди. Бир куни ишхонадан туриб кўнғироқ қилдим.

- Бугун болаларни боғчадан олиб, бувимларникига ўтиб кетаман. Қачон ўша айвон бўялса, кейин келаман.

Уч кун ўтиб, у кўнғироқ қилди.

- Мавжу! Келаверинг. Бўяб қўйдим.

- Ёлғон!

- Рост. Икки соатлик иш экан-ку! Нима, сизни алдаримдим!

Кўзларимга ишонмасдим. Кичкина айвонимиз ярақлаб кўзга ташланди. Оч ҳаво ранг осмондай ёришиб кўринди.

Унга ҳавасланиб, жилмайиб қараганча, онамнинг сўзларини эсладим:

- Эсинг йўқ, болам. Ичмаса, чекмаса, сўкмаса, урмаса. Шунга ҳам келаверсанг.

- Э, жон бувижон, юрагим «тарс» ёрилиб кетай дейди. Гапирмаса, эртадан кечгача ётаверса. Ундан кўра кўчага чиқиб кетса, минг марта яхши эди.

Отам ўқиниб, насиҳат қилади:

- Ҳар балога жиғибийрон бўлаверма. Қилса-қилар! Қилмаса, йўқ. Сен ишинга бор. Овқат-озингни қил. Киришни юв, болаларинга қара. Аёл киши қиладиган юмушни қолдирма.

Қаёқда дейсиз. Бир оғиз сўз билан бўлса ҳам эримнинг меҳрибонлик қилишини истаб тураман. Қир ювганимда, ухлаб ётгунча, болаларимга қараб турса-ку дейман. Бозоримни қилиб берса, мен шу вақт ичида дазмол босардим дейман. Қаёқда. Эшикдан қуруқ бўйи чиқиб, қуруқ бўйи кириб келади. Минг бор хайриятки, болаларни боғчага оборишга гоҳ-гоҳ ёрдамлашиб қолади. Аразли кунлар бошланди дегунча, бу мурувватдан ҳам маҳрум бўламиз. У бир сўз демай, шоша-пиша кийинади-да, эшикни «тарақ» этиб ёпганча чиқиб кетади. Йиғиштирилмаган ўринлар, чинқираётган кичкина, хархаша қилаётган каттаси... Соат миллари учиб ўтаётганга ўхшайди. Негадир бу пайтда бўшашиб қоламан. Юрагим узилиб ерга тушгандек бўлади.

Йиллар ўз изини фақат чехрамда эмас, юрагимда ҳам қолдираётганга ўхшайди. Баъзан унга биров пичок санчгандек оғрик азоб беради. Ҳеч кимга сездирмай йиғлаб оламан. Энди олдингидай кўнглим тусаганда, сал нарсага онамникига кетолмайман. Негаки, рўпарамда овсин, онамникида эса келин бор. Гапга гап уланиб кетишидан кўрқаман.

- Ҳой, ухламасдан битта ишни ўйласангиз-чи, - яна Раҳимжон акага ёлворишни бошлайман. - Алоҳида ошхона қурайлик. Шу ўтиришимиз ҳеч ярашмаяпти. Қозон осдинг деганча учта уйга ёғ иси тўлади.

- Бўлади, ҳаммаси бўлади. Кўп ошиққан хотин бўлдингиз-да.

Мен кўнишга уринаман. Бу совуқ ҳолатлар аста-секин менга ҳам сингий бошлайди. Муҳаббат излаган дақиқаларим орқага чекинаётганини ҳис қилиб тураман. Узоқларга кетгим келади. Кетолмайман. Эшитиб отамнинг «босими» хуруж қилиб қолади деб кўрқаман. Икки боламни ёнимга олиб, ичкаридаги уйга кириб кетаман. Болаларим ухлаб қолади. Мен эса... Бир меҳрибон кишимни шу қоронгу тун бағридан излайвераман, излайвераман. Ана... бир қадам чиқсам, нариги хонада ётибди-ку. Ундан жуда-жуда олис бир масофада туриб, ўша ўн етти ёшимда ўзим севган йиғитни излайман. Ўн кун. Ўн беш кун. Йиғирма кун уни тополмай гирён бўламан. Шунақа кунларда кўзимнинг ёши қуйилиб келаверади.

Ўзим ишлайдиган мактабдаги Оқил акага ҳасратимни тўққанганимни сезмай қоламан.

- Оқил ака, бўлди, энди бошқа чидолмайман. Уйқусидан ҳам, аразидан ҳам чарчадим. Фақат... борадиган жойим йўқ.

Кўзимдан дув этиб ёш тўкилади.

- Майли, мен ўзим бир топиб гаплашиб қўяман. Аразига парво қилма. Гапирмаса-гапирмасин. Гаплашадиган одамнинг йўқми? Бутун мактаб болалари орқандан юради-ку! Умрингни ана шуларга астойдил боғла. Ҳар нарсага хафа бўлиб, ўзингни ҳадеб ерга ураверма. Нима, ундан камлик жойинг борми? Одам сал ўзини тутиши керак-да! Маҳкамроқ бўл!

Оқил ака қуйиниб, яна нималардир дейди. Мен бу сўзлардан далда оламан. Бу сукутга тўла кунларга парво қилмасликка уринаман. Алламаҳалгача консепт ёзаман. Дафтар текшираман. Бутунги кун билан хайрлашганимда, яна ўша - ўзим севган йиғитни излайман. У эса... мендан тобора узоқлашиб-узоқлашиб боради.

Юрагим тез-тез санчийдиган, бошим қаттиқ оғрийдиган

бўлиб қолди. Икки ойгача дўхтирхонага қатнадим. Бир бекатгина жойга зўрга судралиб бориб келаман. Ҳатто ўн минутлик йўл бўлган онамникига ҳам етолмай қолдим.

Узоқ даволанишлардан кейин, олтмиш беш кун деганда ўзимни хиёл соғайгандек ҳис этдим. Ғойибданми, вужудимга яна куч кирди. Бир кун онамнинг энг яхши кўрган таоми - манти учун хамир қоришга тушдим. Уни тайёрлагунимча, кун ҳам кеч бўлди. Ёзинг кечки салқинида, шом қоронгусида қизимни етаклаб онамникига кириб бордим. Ўша дақиқада шундай хурсанд эдимки... Соғайдим. Яна ҳаётга қайтдим. Бетоблигингда яшнаб турган япроқ ҳам омонат кўринаркан.

Ўша кеча онам билан гурунглашиб, ётиб қолдим. Назаримда болалигимга қайтдим. Онамнинг ажин босган пешоналарига, мош-гуруч сочларига қараб, энг яқин меҳрибонимнинг тобора кексайиб бораётганидан кўнглим бузилди.

Эртасига намозгарда уйга кириб келдим. Раҳимжон ака кечки салқинда торгина ҳовлимизнинг супадеккина сахнисидоғи сўрида авзойи бузук ўтирган экан. Онам Раҳимжон акага майда-чуйда тугиб берган эди. Оппок тугунчани келтириб, сўрига қўйдим. У саломимизга алик ҳам олмади. Яна ундан узоқлашдим. Уйга кирдим. Эшикка чиқдим.

Охири юрак ютиб сўрадим:

- Чой ичасизми? Дамлайми?

Эрим индамади. Мен турвердим. Ниҳоят у гўлдиргандек бўлди.

- Хотин деган вақтида кетиб, вақтида келса...

Мен «лов» этиб ёниб кетдим.

- Ҳа, ўзингизнинг сингилларингиз икки кунлаб, куёвлари билан туриб кетишади-ку! Ҳатто бувимнинг ишларигача қилиб беришади.

- Бор! Сен ҳам бориб, қиб ке.

- Ўшан-чун кеч қолдим. Кирини ювиб, кейин келдим.

- Эрталаб келиш керак эди, - Раҳимжон ака газаб билан олдидаги кўк сопли пичокни кўтариб, сўрига отди. Пичок худди менга келиб санчилгандек, сўрининг энг чеккасидаги тахтасига бориб, тикка бўлиб қолди.

- Ўзим кеча хуфтонда кетдим-ку! Инсофингиз борми? Олтмиш беш кунда зўрга кириб бордим-ку!

- Ўчир овозингни! Ҳозир пачоқлаб ташламай!

- Пачоқлаб бўпсиз! Жуда кўчада қолганлардан эмасман. Чертиб кўринг-чи...

Раҳимжон ака қаҳр билан энгашиб, оёғи тагидаги калишни жон-жаҳди билан менга отди. Мен эшикни беркитиб, айвонга қочдим...

Мақсадбек мендан етти йил кейин мактабимизга келди. Иккаламиз деярли тенгдош.

У мактабимизда ишлаётганининг учинчи йили имтиҳонларни тугаллаб, Шохимардонга чиқадиган бўлди. «Оилавий» деб эълон қилишди. Уйга келиб, Раҳимжон акага айтсам, тайинли гап чиқмади.

- Болаларни бувимга ташлаб, сўппайиб ўзим бораман бўлмаса, - дедим ўксиниб.

Сезиб турибман, у бормаслигимни истаяпти. Яқшанбада у ухласа, мен кир ювсам, бозорга борсам, овқат қилсам, уй йиғиштирсам - истаги бор-йўғи шу, холос.

Менинг хаёлимда эса бир ҳафтадан буён тоғли Шохимардон. Айниқса, тип-тиник булоқларини кўргим келади... Бир томонда сутдек бўлиб Оқ сув қўшиқ айтади. Бир томонда шишадек Кўк сув. Кўлиқуббонга чиқсак борми, у зумрадинг ўзи. Онамнинг ёшлик пайтларимдаги гапи қулоғимда:

- Ким Кўлиқуббонга чиқса, унинг армони ушалармиш, ниятига етармиш...

Бу кўлга ҳамма ҳам чиқавермайди. Йўли оғир. Наъматақзорни оралаб, камида икки чақирим йўл босиш керак.

Кунлар қайнаб кетганиданми, кўпчилик ўзини Шохимардонга урган. Йўллар серқатнов. Қадамжойдан

ўтиб, баланд тоғнинг пастлигидаги йўлга чиқишимиз билан топ-тоза, муздек ҳаво юзларимизга урилди.

- Мавжуда, келинг буёққа, - деди автобуска чиқаётганимизда Мақсадбек. Унинг бу меҳрибончилиги негадир хуш ёқди. Ёнимда «оилавий» шеригим йўқлиги учун ўзимни анча ноқулай сезиб тургандим. Яхши бўлди. Унга миннатдорлик билан қараб, ёнига ўтирдим.

Шоҳимардонга етай деганимизда, йигирма чоғли одам жим бўлиб қолди. Ҳаммамиз табиатнинг улугвор кучоғига тикилиб қолган эдик. Ҳаво шу қадар тозаки... Худди сутга, қаймоққа ўхшайди. Самирган саринг симиргинг келаверади.

Биз маорифчиларнинг Кўлиқуббонга чиқиладиган йўл остонасидаги дам олиш масканига жойлашдик.

Ҳамма ўзи билан. Табиат шунақа. Одамни майда-чуйда гашликлардан халос этади. Баландликлар сари етаклайди. Арчаларнинг ҳиди уфуриб, осмонга боши тегиб турган тоғ қаршисида ким ҳайратланмайди. Бир кун шу ерда яшасанг, бир йилга умринг узаядиганга ўхшайди. Раҳимжон акадан ўпқалайман. Бу ширин туйғуларимни унга илинаман. Мана шу ерларга келса, мазза қилиб дам олса бўлмасмикин дейман.

- Мақсадбек, Кўлиқуббонга чиққанмисиз? - дедим сўриларга жой тўшаётган Мақсадбекка.

- Икки марта чиққанман.

- Бирор эзгу орзу билан чиқиш керак, дейишади. Биласизми, бу гапни одамлар ўйлаб топишган бўлса керак. Нега десангиз, ўшандай гўзал жойга чиқиш осон эмас-да. Уни кўришсин, баҳраманд бўлишсин, йўлдан кўркиб, орқаларига қайтишмасин деб, шунга ўйлаб топишган.

Мақсадбекнинг бугдойранг чехраси ёришиб кетди, нигоҳлари чақнади.

- Бугун биз ҳам чиқамиз.

- Ушалмаган армонингиз борми?

- Бор! - деди у бирдан жиддий тортиб. - Кўлга чиқсангиз айтаман.

Мен «майли» дегандай бош қимирлатдим.

- Ростдан чиқасизми, Мавжуда? - Мақсадбекнинг нигоҳлари шу қадар илтижоли эдики...

Тавба, негадир бу нигоҳлар қаршисида бар лаҳза довдираб қолдим.

Кейин ичимда ўзимни койидим. Биз аёллар мунча ширин сўз, меҳрибон қарашга ўч бўлмасак-а...

- Сиз қанақа орзу билан чиқасиз? - тўсатдан сўраб қолди Мақсадбек.

- Олдин сиздан эшитайлик, кейин мен айтаман.

- Бўпти.

Тушки овқатдан кейин:

- Ким Кўлиқуббонга боради? - деб сўрадим сув бўйидаги айвончада гурунглашиб ўтирган аёллардан.

- Ў... Зарилми? Мазза қилиб дамингизни олсангиз-чи, - деди математика ўқитувачиси Назира опа.

- Чиқовринг ўзингиз. Биз бозорни айланиб келамиз. Курут-пурот оламиз. Зира-пира дегандек...

Директор ўринбосари Манзура опанинг бу гапидан кейин ҳамма аёллар гуриллаб ўрниларидан туришди.

Оқил ака, Мақсадбек учовимиз Кўлиқуббонга йўл олдик. Оқил аканинг ёши эликдан ошиб бораётган, сочлари чаккаларидан оқара бошлаган бўлса-да, қуввати жойида. У шундай катта одимлайдики, етиб бўлмайди. Мақсадбек ортига қараб, гоҳ-гоҳ мени имлаб қўяди: «Чарчамайасизми?»

Биз кўлга ярим соатлардан мўлроқ вақтда етиб бордик. Шоҳимардонга қараганда бу ер жим-житга ўхшаса-да, кўл атрофида одамлар кўп, улар сочилиб-сочилиб кетган эди. Кўлиқуббонга етиб, унга нигоҳи тушиши билан одам бир бошқача энтикиб кетади. Вужудингиз тиниқлик кириб боради. Сувнинг зумраддек рангидан кўзлар қамашади. Кўлиқуббоннинг атрофлари тоғлар билан ўралган. Бу кўл худди улкан тоғларнинг ҳовучига тўлиб турганга ўхшайди.

Кўлнинг ўртасида иккита қайиқ сузиб юрибди.

Жимир-жимир қилаётган сувга узоқ қараб қолдим. Она-табиатнинг бу мўъжизакор туришидан лол эдим. Унинг қачон ва қандай пайдо бўлгани ҳақида ўйлаб кетдим. Ҳеч ким билмаса керак.

Арчаларнинг хушбўй иси димоғимизга урилди. Шаббоба эркалаб юзларимизни силади. Назаримда уччовимиз ҳам ўз хаёлларимизга банди эдик...

Пастга қайтиб тушсак, ошни дамлаб, бизни кутиб ўтиришган экан. Назира опа менга гаши келгандай қаради. Мен мадад қутгандек Мақсадбекка қарадим.

- Мавжуда, қанақа ният билан чиққандик, бир-биримизга айтмадик-ку, - деди Мақсадбек.

- Эзгу ният билан, - дедим.

У жавобдан қоникмади.

- Эртага мактабда айтаман, - дедим қатъий қилиб.

- Бўпти, фақат ростини айтиш. Фақат кўнгилда борини айтиш.

Болаларни бувимниқидан олиб, уйга етиб келганимда, қоронғу тушиб қолган эди. Айвонимиз зимистон. Ичкаридаги чироқ шуъласи эшик тирқишидан мўралаётгандек салгина кўриниб турарди. Учта болани етаклаб кириб бордим. Раҳимжон ака ўзи ёлғиз телевизор томоша қиларди. Деразалар ланг очилган. Хона ичи барибир дим ва иссиқ.

- Ассалому алайкум...

Бу - «биз келдик, қалайсиз?» деганим эди. Раҳимжон ака бир қаради-ю, тимрайганча, индамади. Болалар ҳам ундан хуркиб, остонада туриб қолишди.

- Пишириб қўйганаканми? - деди ниҳоят эрим, ярим соатлардан кейин.

Бу пайтда болаларни ичкарига ухлатиб, уй юмушларига уриниб юргандим. Тилимни тийиб туролмадим.

- Пишириб қўйган экан. Қўй ёғида, девзира гуручда ош. Мазза қилиб еб келдик.

- Шунга айтади-да, хотин кишининг сочи узун, ақли калта деб.

- Тавба, ҳа нима қилдим сизга...

- Қайси аҳмоқ хотин эрини ташлаб, ўзи Шоҳимардонга боради.

- Ўша сиз айтган сочи узун, ақли қисқалар боради. Ўзимни босиш учун ташқарига чиқдим. Ёз кечаси.

Осмон шу қадар яқин. Ғуж-ғуж юлдузлар бошимда шода-шода бўлиб осилиб турганга ўхшайди. Ой ҳам лопиллаб, анча кўтарилиб қопти. Сутдек ойдинда чиннигуллар чўғдек қизариб кўринади. Қоп-қора садарайхонларнинг бўйларини кўмсаб, уларни охишта тебратаман. Атрофни райхон бўйи тутиб кетади. Мақсадбекни ўйлайман. Негадир у хаёлимдан кетмайди. Унга атиргуллардан дасталаб тутгим келади. Раҳимжон аканинг тимрайган юзи бутунлай хаёлимдан кўтарилиб кетади. Сўрига жой ҳозирлаб, болаларимни салқинга олиб чиқаман. Оппок болишга бошимни қўйиб, Шоҳимардонни, бу дилбар гўшани ўйлайман. Унинг муздек ҳавоси юзимга урилгандек бўлади.

Эртага тезроқ тонг отишини, Мақсадбекни кўришни истайман. Нега? Буни ўзим ҳам билмайман. Унинг гаплари ёдимга тушади. Мен ҳали Шоҳимардонга борамиз дейишгандаёқ Кўлиқуббонга чиқишни ва қанақа эзгу ниятлар билан унга томон одимлашни кўнгилга тутиб қўйган эдим.

Яъни... Яъни аёлларга ҳамиша муҳаббат, меҳр, меҳрибонлик, шафқат ёр бўлсин! У ҳеч қачон ача шулардан айрилиб қолмасин!

Нега шундай ният қилдим-а? Нега бойлик сўрамадим. Меҳр сўрадим, муҳаббат сўрадим. Нега? Жуда кўп аёлларнинг эри хиёнат қилганини билганим учунмикан? Тўйгача оҳ-воҳ чеккан йигит, сал ўтмай аёл бечорани қолнига солишга урингани учунмикан? Ё мен севган сиймо тобора мандан узоқлашаётгандек туюлгани учунмикан?

Раҳимжон акани ўзимга, ўзимни унга қайтармоқчи бўламан. Лекин аксинча бўлаётгандек кўркиб кетаман.

Эртасига дарсларни тугаллаб, адабиёт хонасида ўтирсам, кутилмаганда Мақсадбек кириб келди.

- Лирикларга салом, - деди у кулиб.

Ўрнимдан туриб унга жой кўрсатдим.

- Мавжуда! - у кўзларим ичидан бир нима топишга урингандек, қаттиқ тикилди.

Мақтабда кўпчилик мени «Мавжудахон» деб чакиради. Мақсадбеккина «Мавжуда» дейди. «Нима дейсиз» дегандек унга қарадим.

- Кечаги эзуликни... - у тугилди, - охирига етказиб кўййлик.

- Мен тайёрман. Лекин сизникини эшитиб, кейин айтаман.

- Нега энди?

- Йигитларнинг кўнгли биз учун сирлироқ-да! Армонингиз... ё орзуингиз нима? Тезроқ билгим келяпти.

- Мен эса сизникини...

- Йўк, аввал сиз айтинг! Бўлмаса айтмайман.

Мақсадбек «бўпти» дегандай астойдилроқ жойлашиб ўтирди.

- Мен, - деди у салмоқлаб, - хиёнатнинг юзини бир кўрдим. Энди ўла-ўлгунча қайтиб кўрмайин. «Эй, она табиат, қодир табиат, энди бошқа кўрсатма», дедим яшил арчаларга, баланд тоғларга қараб...

Мақсадбекнинг бугдойранг чехраси қорамтир тус олди. Кўзлари аламли ва маънос эди.

Юрак ютиб сўрадим.

- Хиёнатнинг юзини кўзингиз билан кўрдингизми?

- Кўрганман, Мавжуда. Яна қаерда денг? Ўз уйимда.

Мана шу қўлларим билан тиклаган уйимда. Куппа-кундуз куни. Уйимга ўғри тушиб, хону монимни талаб кетса майли эди.

Қаранг... у ҳам (биринчи хотиним дейишга тили бормади) муаллима эди. Бошланғич синфларни ўқитарди. Энг пок, энг беғубор болаларни. Ўшанда қўлидагиси беш ойлик эди. Ишга чиқмаётганди. Қарангки, ўша куни хонанинг калитини қолдириб келибман. Велосипедни миндим, уйга чоппдим. Соат роппа-роса ўн икки бўлган эди-да. Олтинчи соатда ўнинчи синфларда дарсим бор эди. Анчагина тажрибалир ўтказишни режаланган эдим. Борсам, эшик берк. Ичкаридан илгак солинган. Хайрон бўлдим. Ким тушида кўрибди, дейсиз. Шу пайт юрагимга бир ғалати ваҳима ўрмалади. Овоз чиқармадим. Энди ўзим ўғрига ўхшардим. Сассиз девордан ошдим. Қадам товушимни чиқармай, айвондан ўтиб, ичкари уйга кирдим...

- Мақсадбекнинг кўзлари ғазабли чакнади. - Аблах! Ифлос! Мен у зоти пасти ўз уйимда, мен ётган кўрпада бир бегона эркак билан кўраман деб туш кўрибманми-а? Айни хиёнатнинг устига борибман. Бу қўлларимни харом қилмасам ҳам бўларди-ю... Бари бир одам ўзини тутолмас экан. Улар ёввойи мушуклардай сапчиб кетишди. Унинг юзига қарашга ҳазар қилдим. «Тфу, сендақа хотинга» дедим. Ҳалиги иблисни бўлса, тепдим... - Мақсадбек ҳаво етмагандек чуқур нафас олди. - «Мард бўлсанг, уйингга олиб бориб, кучоғингга солиб ётсанг бўлмасмиди...» деб энг уятсиз гап билан сўқдим. Кочиб қолди номард... «Қани, кўчингни-кўтар, бу ерда қозинг хам қолмасин!» дедим ўша шайгон хотинга. У кўрканидан учта болани олиб қаёққадир кетибди. Ўзим машина топиб, тунда кўчини отасиникига элтиб ташладим. Кошки эди бу болани кутилиб бўлса. На ишга чиқа оламан, на уйга қира оламан. Дарсга ярамай, ётиб қолдим. Сарик касалга чалиниб, уч ой касалхонада даволандим. Бу орада ўқув йили ҳам тугади. Қишлоқдаги мактабни ҳам, уйни ҳам тарк этдим. Шаҳарга келдим. Ризкимни хар жойлардан териб юрибман. Аммо ўша уйга боргим келмайди. Илон қулча бўлиб ётгандек совуқ.

Хотинимни яхши кўрардим. Ўша, уни йўқотган дақиқамда, яхшики, кўзларимиз тўқнашмади. У юзларимга қаролмади. Харом башараси кўксимга чизилиб қолди. Эсласам азоб беради. Унинг чўғли кўзларигина исқиртга айланмай ўшандайлигича хаёлимда қолди. Негадир у кўзларни ёдимдан чиқаролмайман. Улар менинг дунёда

топган ёруғ юлдузларим эди. Ҳали-ҳали мени ўзига тортади. Кўргим келади. Кечай дейман-у, кечолмайман... Мавжуда, бахтимни қарангки, шу ерга келиб, ўша хаёлимда омон қолган кўзларни топиб олдим.

- Мавжуда, хафа бўлмасангиз ростини айтаман.

- Мени хафа қиладиган гап айтмасиз.

- Йўк, - деди у синик кулимсирганча бош силкиб. -

Мавжуда, биринчи ишга келган куним сизни ўқитувчилар хонасида учратдим. «Янги» дегандай сиз ҳам менга кизиксиниб қарадингиз. Сизга салом бермоқчи бўлиб шошдим, кўзларингизга дуч келдим. Юрагим бир ўрнимдан жилиб олгандай бўлди. Дунё ёп-ёруғ бўлиб кетгандай. Мен йўқотган гавҳаримни қайтадан топгандай эдим. Ҳали исмингизни билмасдим. Билганимдан кейин эса «Мавжудахон» деб чакиролмадим. Худди ўзимга яқин одам узоқлашиб қолаётгандай эди. Уйда консепт ёзиб ўтириб, машқ қилдим. «Мавжудахон! Мавжудахон!» Йўк, бўлмади. «Мавжуда!» Шунинг ўзи менга яхши ва жуда кадрдон эди.

Ортиқ тоқат қилолмадим.

- Мақсадбек! Менга бу гапни бекор айтдингиз. Энди сизни кўрсам хижолат бўлавераман.

- Нега? - у мени тинчлантиришга тушди. - Бу балки табиатнинг менга юпанчи, далдаси бўлса керак.

- Мақсадбек! - кутилмаганда овозим қатъий оҳангда баландлаб кетди. Бир ғалати, ошпоқ тўлкинга урилган туйгуларимни босишга уриндим. - Илтимос, бу ҳақда ҳеч кимга айтманг. Одамлар, биласиз-ку, тўқиб ташлашади. Маломатга қоламан. Агар эрим эшитса, ўша кундан мени бу ерга қадам бостирмайди.

Мақсадбек «рост айтасиз» дегандай ўқинчли бош силкиди.

- Бирок, бу ерда сизнинг гуноҳингиз йўк, Мавжуда. Сиз гулдай покизасиз.

- Қўйинг. Қани, хотинингизга бирортаси шунақа деб кўрсин-чи...

Мақсадбек жим қолди. Кўзларимга қарашга ботинмади. Кўнглимдаги эзгу ниятни сўраш ҳам хаёлидан кўтарилиб кетди чоғи...

- Мавжуда! - у тортинибгина юзларимга қаради.

Қарашлари меҳрли эди. - Сизни хафа қилиб қўйдим-а?

- Йўк, - дедим кўзларига қарамай. - Мен ҳам ўзим шунақаман. Одамларга руҳан суяниб яшайман. Руҳан суяниш - яхши. Ўзингиз айтганингиздай, хиёпатга қадам босиш эса... тубанлик. Энди бу ҳайвоннинг иши бўлади.

Мақсадбек худди кўзларимни излагандек юзимга жовдираб қаради.

- Мавжуда, биттагина илтимосим бор. Йўк деманг. Биласизми нима... Бугундан бошлаб... чин дўст бўламан. Майлими?

Мен тобора чуқурлашиб бораётган туйгуларимизни енгиллатишга уриндим.

- Ҳали ҳам дўстмиз-ку.

- Қиёматли дўст!

- Одамлар эшитса, кулади, масхаралайди. Иккаламизни ҳам маломат қилишади. Ишонинмайди. Чунки аёллар билан эркаклар ўртасида бунақа нарсани эшитганим йўк.

- Эшитмаган бўлсангиз, ўша туйғуни биз кашф қиламиз.

Ўйлашиб қолдим. Мен рози бўлгандек эдим.

- Фақат битта шарт бор, - деди Мақсадбек.

- Қанақа шарт?

- Бир-биримиздан ҳеч қанақа сир яширмаслик.

Кўнгида борини айтиш.

- Қийин экан. Аёлларнинг ҳамма сирини эркакларга айтиб бўлармиди!

- Айтса бўладиганини-да...

- Уриниб кўраман.

- Раҳмат, Мавжуда.

Ўрнимиздан турдик. Нимагадир ўзимни хар кунгидан қудратли ва бардам сездим. Мақсадбек озиқ-овқатлар тўла халтамни қўлимдан олди.

- Беринг ўзимга, уят бўлади, - дедим унинг кўлидаги

халтага ёпишиб.

- Нимаси уят? - хайрон бўлди у.

- Масалан, бизнинг хўжайин зал-замбил бўлса ҳам бунақа халтани икки дунёда олмайди. Эркаклар кўтарса, одамлар кулармиш. Уларникида халтани, оғир сумкани оналари кўтаради. Шунга ўрганишган.

- Унда эркаклар нимага туғилган? - Мақсадбек хайрон бўлиб қаради.

Хайрлашиб, иккимиз икки томонга юрдик.

Ёшлиқда берган кўнгил деб шуни айтишса керак. Раҳимжон ака араз қилса, ковок солиб олса, энг олис манзилга қочиб кетсам ҳам қутилиб бўлмайдигандек. Кўнгил қийноғидан, кўнгил азобидан чарчаб кетаман. Сал нарсага кўзим ёши тўкилаверади. Аёлни ожиза деганлари шу бўлса керак. Яна шу кўнгилнинг ўзи менга маслаҳатгўй бўлади. Яна шу кўнгил ўзи менга энг тўғри йўлни кўрсатади. «Бари бир, ўзинг чидолмайсан, Мавжуда, уни соғинасан. Яна ўзинг қайтиб келасан. Ўлдингми, қолдингми деб орқангдан бормайди ҳам. Ахир, уни ўзинг яхши кўрасан-ку? Ундан кўра сабр қилиб, жимгина яшайвер».

- Рост айтасан, кўнглим, - дея унинг нидосига сўзсиз бўйсинаман. Фақат мен ҳаётнинг бир ҳақиқатига чидолмайман. Ўша осмон маликаси ой ҳам ҳар гал янгилашиб олдиан уч кунгина тўлғоқ тортади. Уч кун у ўз қуёшидан узокда, кўринмай яшайди. У уч кунгина асабий шамол, бўронлар бағрида, зимистонликда кун кечиради. Кейин эса... Бутун ҳусни-жамолини, кўркини кўз-кўзлаб, қуёш ҳаёти этган нурларни саховат билан тўкиб, қоронғуликларни ёритиб-ёритиб яшайди. Аёлни ҳам ойга ўхшатишадими-ку! Мен ҳам ой бўлсам, ойдинимдан кечалар ёришса дейман. Менга ҳаммиша нурлар ҳаёти этувчи қуёшим, ҳа, ҳа, ўз қуёшим бўлса дейман. Бу қуёш - Раҳимжон ака-ку! Ундан ўзга ҳеч ким ҳатто ҳаёлимга ҳам яқинлаша олмайди-ку!

Минг афеус... Яна аразли, совуқ, сукунатли кунлар бошланди. Мен бир оғиз сўзни ноўрин айтиб юбордим. Бир оғиз сўздан тойилиб кетдим. Шундай бўлишини туш ҳам кўрмаган эдим. Бир оғиз сўз учун роппа-роса ўттиз икки кундан бери, йўк, йўк, худди ўттиз икки йилдан бери танҳоликда яшаб, бечорадан-бечорароқ аёлга ўхшайман. Одамлар кўзи билан кўролмайдиган бу азобли, кўнгил уйи ичидаги айрилиққа тўла, меҳрсиз, муруватсиз, аёз кечаси каби совуқ кунлар азобини фақат яшаганлар, бошидан кечирганларгина биллади. Қачон ёруғликка чиқаман. Билмайман. Илгари энг узоғи - ўн саккиз кун бўлган эди. Ўшанда Раҳимжон акани ростдан ҳам соғиниб қолганман. Хар кун тунда ҳеч кимга сездирмай, ўзим ёлғиз ётганча, йиғлаб-йиғлаб тонг оттирардим. Ўшанда...

...Биздан уч-тўрт эшик наридаги қўшнимиз тўй қилди. Биз билан бирга ишлайдиган Ашур ака деган ўқитувчи ичиб, қайфи ошиб қолибди. У ҳамма аёлларни қувиб юриб, ўйинга соляпти. Бир пайт гандираклар менинг ёнимга келди. Қўлимдан маҳкам ушлаб, даврага сурай бошлади. Билмайман, десам ҳам қутилмадим. Шу орада Раҳимжон акага кўзим тушди. У киши ўқдек учиб, кўчага отилди. Мен эса битта аёл билан номигагина даврага чикдим.

Уйга келсам, майкачан ўтирибди. Папирос чекмасди. Хона ичи тутунга тўлиб кетибди.

Ғазабнок овоз эшитилди.

- Зўрга турган экансиз.

- Ажаб бўпти. Нима қилай? Битта мастнинг қўлига ташлаб чиқиб кетавердингиз-ку!

Ўтган иш шу эди. Хар кун тунда ичкарига кириб, худди айб иш қилаётган аёлдек унинг қўйлагини ичимга солиб ухлайман. Эрталаб ковокларим муштдек. У ҳаммасини кўриб, сезиб туради. Барибир шаштидан тушмайди. Ёнига боргани кўркаман. Ўн саккизинчи кун сахар ташқарига чиқсам, Раҳимжон ака ҳам эшикка чикди. Ёзнинг охирлари. Ховли ойдин. Осмон яқин. Юлдузлар эса ёрқин. Раҳимжон ака йўлимни тўсди. Менчи, тўкилай-тўкилай деб турибман. Ўшанда «бор-ей» деб

нозу фироғ қилиш қаёқда дейсиз. Шунчалар соғингандимки...

- Нега шундай қилдингиз? Мени битта мастнинг қўлига ташлаб қочвордингиз. Яна менга бу зардаларингиз. Нима гуноҳим бор эди?

Мен фақат шу гапларни такрорлардим. Ўзим сезяпман. Овозим юмшоқ, эркаловчи.

- Мен ҳам эркак кишиман-ку! - деди кўзларимга ошиқлик билан қараб.

Шу билан ўн саккиз кунлик азоб тугади. Гўё ёмғир ёғди. Камалак чикди. Кейин қуёш қулди. Гуллар табассум қилди. Қушлар чуғурлади. Қўшиқ... Атрофда ширин, ажиб садолар. Уларга тўйиб бўлмайди, шунақа ширин.

Инсон ўзини бу қадар қийнаши, битта уй ичида ёнма-ён яшаб туриб, бир-бирига бир пиёла сув, меҳр-муҳаббат тутиш ўрнига бир-бирини шундай азоблаши нима учун керак-а?

«Ахир мен ҳаётга азоб тортиш учун эмас, яшаш учун келганман. Бир пиёла сув, бир тўғрам нон билан бўлса ҳам иноқ, аҳил яшаб, кимгадир ўз меҳримни ҳаёти ётиш учун келганман-ку!» Раҳимжон ака. Ахир, аёл сифатида зарра гуноҳим йўк. Нима бу тузалмас яра, тешилмаган чипқондек яшаш. Бу ёруғ кунларимизни зимистонга айлантириш, ширин онларимизни заҳарлаш. Нима учун керак-а?» деган ўйлар ўтади кўнглимдан.

...Янги йилнинг ўн бир кунинигина яшагандик. Ойнинг охирида Раҳимжон ака Тошкентга - ўқитувчилар анжуманига бориши керак эди. Кийим-бошлари бўлса бир аҳволда. Қўлига пул тушса, дўконга кириб, бир нима олишни билмайди. Менинг олиб келганим тўғри келмайди. Пальтоси ҳам ўша қуёвликдаги сарполардан. Устидан ҳам ичи хароб бўлиб кетган. Астари тикилавериб, илма-тешикки, игна кирмаган жойи йўқдек. Гоҳида бизга ҳам, ўзига ҳам, уй-жойига ҳам бепарво бу одамга қараб раҳмим келади.

Киш қоронғуси тушиб қолган эди. Дастурхон солаётсам, телевизорга тикилганча, юзимга ҳам қарамай:

- Қорним тўк, туғилган кунга боргандик, - деди.

Мен эса унинг келишини орзиқиб қутган, кўнглимни топадиган бир оғиз ширин сўзини эшитишга иштиёқманд эдим. Ўзим гапга солишга уриндим:

- Э... хўжайин, канал бўйидаги магазинга яхши пальтолар кепти. Қачон оласиз? Мен индамасам, ҳаракатингизни ҳам қилмайсиз. Ҳадемай Тошкентга боришингиз керак-ку!

Раҳимжон ака индамади.

- Астарини қаранг, - дедим ҳозиргина ечилган пальтонинг илвираган ичини кўрсатиб. - Ўқитувчининг уст-боши шунақа бўладими? Битта пальтони неча йилдан бери қийясиз. Қурумсоқлик ҳам эви билан-да!

Қутилмаганда у менга гезарган нигоҳларини ўқдек қадади. Унинг кизларниқига ўхшаган туташ қошлари остидаги сокин нигоҳларида ошқора ўт чакнади. Мен хато кетганимни билдим. Телевизор кўриб ўтирган Наргиза дарехонасига кириб кетди. Раҳимжон ака курсидан шердек сапчиб, хонтахта атрофидаги бекасам якандозга тушиб ўтирди ва бор кучи билан муштлади.

- Қап-катга кизимнинг олдида мени нима деб ўтрибсан? - дея дунёдаги энг уятсиз гапларни пакирлаб бошимдан тўка бошлади.

Кўрққанимдан нафасим ичимга тушиб кетди.

- Бўпти... - дедим осойишта гапиришга уриниб. - Бўпти, бундан кейин сизнинг кийимларингизга аралашмайман.

У яна бўралади. «Урмаяпти-ку» деб шукр келтириб ўтирибман. Бошланди. Бизнинг бу йилги аразларимиз жуда эрта бошланди. Рост, мен уни қурумсоқ дедим. Ахир бу гапни менга олиб беринг, мени кийинтиринг, болаларимизга олиб беринг деб айтмадим. Бир алам қилсин, ўзига олсин деб айтдим. Барибир, гуноҳ қилгандек қаршисига бошим эгик эди. Шундан бўлса керак, ўшанда уятсиз гапларига бардош бериб, бир сўз демадим. Гуноҳимни

ювиш учун бошимни эгиб, жовдираб тураман. Ички кийимларигача дазмол босиб, жойига кўяман. Йўқ, авзойи бузук. Эшиклар «қарс» эгиб очилади, «тарақ» эгиб ёпилади. Бу аразли, қор-ёмғирли кунларнинг йигирма бешинчи кунни она кўйимиз учта туғиб берди. Ўша кунни яхшанба эди. Яхшики уйда эдим. Кўзичокларни ўзим туғдириб, артиб, тозалаб, совуқдан асрай деб ошхонага олиб кирдим. Учта қоп-қора мунчоқдек кўзичоклар «мама»лашиб, кираверишда тизилишиб туришибди.

«Уларни кўриб, севинганидан, албатта шаштидан тушади», дейман ичимда.

Раҳимжон ака кўчадан келдию, кўзичокларни бирикки эркалатиб силаган бўлди. Сездим, ўша пайтда кўзларида бир иликлик кўринди ва жуда тез ўчди. Уйга кирди. Наргиза дадасининг ўроклик овқатини олдига кўйди. Овқатланиб кўчага чиқиб кетди.

Кўйимиз болалаган кунлардан кейин, айниқса, пулга қийналиб қолдик. Кўзичокларнинг ўзи ҳар кунни тўрт литр сут ичишади. Ўзимизга бир литр, кўйингки, сутнинг ўзига боримиз кетяпти. Қиш гамини оз еган эканмиз. Картошка, сабзи, пиёз... Ҳаммаси узилибди. Ойлик чиқса, ун оламиз деб тургандик. Наргизанинг оёғига керак. Этиги тешилибди, сув кириб кетяпти.

- Мана шу енги тешиқ жемпер билан бораманми, - деб бешинчида ўқийдиган Баҳромим хархаша қилишга тушди.

- Проездной олиш керак, - эсга солди кенжамиз Нозима.

- Ана, дадаларингдан сўранглар, - дедим зарда қилиб. - Дадам бермаяпти, - Нозима лабини чўччайтирди. - Кеча нонга бермадию... Эшикка чиқиб овозимнинг борича йнгладим.

- Энам ҳам шу ерда ўтирганди, - катта кизим нимадандир ўкингандек гапирди.

- Энанг индамадими?

- Йўқ.

Буни эшитиб тутаб кетдим. Салга босими кўтариладиган қайнонамни авайлардим. Ўқиндим...

Нозимани бағримга босганча ухлаб қолибман. Тушимда ҳар кунни Раҳимжон акани кўраман. У доим ёнимга келиб, мен билан ярашмоқчи бўлади. Аёл кишининг туши тескари келади дейишарди.

- Энди ростдан ҳам ажрашамиз шекилли, - дейман ичимда нимадир узилиб...

Саҳар палла йиғи товушидан уйғониб кетдим. Бола йиғиси. Қоронғу уй ичидан ҳеч нарсани илғай олмай, ёнимга қарадим. Нозима ширингина бўлиб ухлаб ётибди. Пешоналарини тўсиб турган патила-патила сочларини эркалатиб силайман. Боланинг йиғиси ҳамон эшитилмоқда.

Ҳаҳ, бечора она. Саҳар ишлайдиганлардан биттаси боласини зўрлаб боғчага олиб кетяпти. Уйқуси бузилиб йнғляпти, шекилли. «Бормайман» деб инжиклик қилаётган бўлса керак. Чидолмадим. Қоронғу уй ичидан деразага келдим. Соат тонги еттилар бор эди. Шундоқ эшикнинг рўпарасида уч ёшлар чамасидаги қизча жажжи кўллари кўзига ишқаб, ҳикиллаганча йнғляпти. Ёнида Ҳасан-Хусанга ўхшаган ўн ёшлар чамасидаги икки бола унга термулиб, қизчани юпатолмай, ҳайрон туришибди. Уларнинг ёнидан одамлар шунақа шошиб ўтиб кетяптики, ҳеч ким уларга парво ҳам қилиб кўймайди. Бирорта одам «Ҳа, нимага йнғляяпсан, кизим?» деб сўрамайди-я. Юрагим қайнаб кетди. Апил-тапил ювиниб, кўчага чўдим. Ям-яшил пальточаси ўзига бирам ярашиб турган дўмбоқчина қизчанинг ёнига бориб, секингина эркалата бошладим.

- Вой, ширин қиз, асал қиз... Бирам чиройли эканки... ким сени хафа қилди?

Қизча ҳикиллаганча юзларимга қаради. Бу пайт тонг сал ёришган, одамни бемалол кўрса бўларди: Қизча мени онасига ўхшатмадими, яна овозининг борича йнғляй бошлади.

- Оти нима? - акаларидан сўрадим.

- Мадина! - улардан бири тарвузи қўлидан тушган одамдек бўшашиб, руҳсиз товушда жавоб берди. Афтидан,

у ҳам ҳозир сингилчасига қўшилиб йнглаворадигандай эди.

- Нимага йнғляпти?

- Боғчага аям оборсин деяпти. Аям олтида, биз ухлаётганимизда ишга кетган.

- Комбинатда ишлайдими?

- Ҳа.

- Мадина! - қизчани қанақа қилиб юпатишни ўйлардим.

- Нимага боғчага бормаяпсан. Уришяптими?

Унинг кўнглидагини топибман. У йиғидан бир лаҳза тўхтаб, «уришяпти» дегандай астойдил бош кимирлатди.

- Ким уряпти. Тарбиячи опаами?

У «йўқ» деб бош кимирлатди.

- Болаларми?

У бош ирғади.

- Ҳозир бориб уларни «атата» қиламиз-а. Қани кетдик, - Мадинанинг қўлидан ушлаб, боғча томон юрдим.

- Қани, акалари, сизлар йўл бошланглар-чи. Биз Мадина иккаламиз сизларга етаолармиканмиз.

Болақайлар биздан ўн қадамча илгариллаб кетишди. Мадинани етаклаб йўлга тушдим. Мунчоқдек думалок, қоп-қора кўзларига, йиғидан бўғриқиб, қизариб кетган юзларига бот-бот қарайман. У менга шунақам яқиндай. Худди ўз боламга ўхшайди. Учта болам тўртта бўлиб қолгандай севинаман.

Боғчага етай деганимизда, Мадинанинг акаларини гапга солдим.

- Дадаларинг қаерда?

- Дадам ҳам аям билан бирга ишлайди. Шолча тўқишади.

Болалар билан бирга Мадинанинг гуруҳига етаклашиб кирдик.

- Энди сизлар борақолинглар, мактабларингга кеч қоласизлар.

Улар чоғиб кетишди.

- Бугун кеч қолишди. Ҳар душанба етти-етти яримга етиб келишарди, - деди бизни қаршилаб хушрўйгина тарбиячи.

Мен унга бўлган воқеани гапириб бердим.

Мадина кириб кетгандан кейин тарбиячи овозини пасайтириб деди:

- Дадаси ҳам, аяси ҳам соқов.

- Шунақа денг.

- Душанба кунни келади-да, шанбагача туради, - тарбиячи Мадинага ачиниб гапирарди. - Бола уйини кўмсайди. Зерикиб қолади.

- Зериктирмасликнинг йўлини топиш керак экан-да!

- Барибир соғинади!

- Тўғри.

Саҳар олтида ишга отланадиган соқов эр-хотинни уйга етгунча ўйладим. Болаларини қаранг. Бир чиройли кийинишган. Эру хотин қўш хўқиз бўлиб... Эҳ бечоралар... Улар бир-бирини ширин сўзлар билан ҳеч қачон эркалатиша олмайди. Фақат имо билан, ишора билан, нигоҳ билан... Безабонликдан бир умр армонда улар...

Биз-чи? Мен-чи? Балки ўша соқов аёл мендан ўн баравар бахтиёрроқдир. Ким билсин! Бахтиёрлиги учун ҳам кучлидир! Саҳар олтида ишга боришга ярабдики - бу соғломлигидан! Мен бўлса ҳар кунни ўқ теккан қушдай ўрнимдан тураман. Ҳар кунни кўз очганимда юрак томонимда муштдек бир нарса анордай сиқилиб, қони силқиб турганга ўхшайди. Гоҳида орзу қиламан. Қани энди шундай бир қудратим бўлсаки, қушга айланиб, қанот чиқариб, узокларга учиб кетсам. Қаердадир макон қуриб, болаларимни олиб кетсам... Қаёқда, Раҳимжон ака бир жилмайса ё бир оғиз ширин сўз айтса, тамом, ҳаммаси эсимдан чиқади.

Боғчадан қайтиб келдим. Йиғиштирилмаган уйлар, тартибсиз ўрин жойлар, оғилда бўқираётган моллар, «сут бер» деб маъраётган кўзичоклар... Эҳ, Мавжу, Мавжуда! Қани, ўнта қўлинг борми, шимар. Қун сайин нима бўлаяпти? Эринг узоклашиб, тобора кўринмай кетаётгандай. Болаларинг ўсапти. Атрофдагилар «энг

тинч оила» деб ҳавас билан шу эшикка қараб ўтяпти. Яхшиси шу, холос. Лекин қачонгача? Қачонгача?..

- Мавжуда...

Адабиёт кабинетимизда иншо текшириб ўтирсам, кутилмаганда Мақсадбек кириб келди. У саломлашиб, биринчи партага ўтирди. Худди ўқувчидай кўзларимга жовдираб қаради.

- Нима бўлди сизга?

- Нима бўпти, - дедим сир бой бермай

- Мавжуда! - у менга буйруқ оҳангида гапирди. - Бирпас кўйиб туринг шу дафтарларингизни...

Кўлимдаги ручкани дафтарлар тахлами устига кўйдим.

- Дарсларингиз тугадими?

- Ҳа...

- Мавжуда, кўзларимга бир қаранг.

Мен пешонамни қаттиқ сикқанча оғир ух тортдим.

- Ҳозир қаролмайман.

- Айтсангиз-чи, нима бўлди? Кейинги кунларда тамом ўзгариб кетдингиз. Доим хомушсиз, ўйчансиз. Нима гап?

Ичимдан бир фарёд отилай-отилай деб турарди. Тавба, «тинчликми, нима гап?» деб сўрайдиган одам ҳам бор экан-а...

- Мавжуда, менга қаранг деяпман... Айтганмиз-а... фақат ростини айтиш, яширмаслик деб.

- Ҳозир айтолмайман.

- Қачон айтасиз?

- Айтгим келганда.

- Бўпти, юринг, хонамни бир кўринг. Индинга очик дарс бўлади. Янгитдан жиҳозладим. Кўринг-чи, сизга ёқармикин?

Томоғимда тикилиб турган фарёдни ичимга ютиб, Мақсадбекка эргашдим.

- Мавжуда, нима бўлди? Айтинг, балки ёрдамим тегар.

- Мақсадбек, кўйинг, ҳозир тилимга гап келмаяпти.

- «Нурхон»га яхши кино кепти. Борайлик.

- Қанақасиз? Гапнинг тагида колармиз, - дея Мақсадбекка ажабланиб қарадим.

- Ҳалол бўлсанг ошингни кўчада ич деганлар. Одам дунёда эркин яшаши керак. Сиз ким биландир гаплашишни истаб турибсиз. Гаплашинг. Бунинг нимаси ёмон.

Рости, Мақсадбекнинг бу гапларига аччиғим келди. «Ўзингга раво кўрмаганини ўзгага ҳам раво кўрма», дейдилар. Ҳозир Мақсадбек ҳам қаршимда кичрайиб, адолатсиз кимсадек бўлиб кўринди. Ҳаётда куйган одам шундай деса, энди бошқаларни кўяверинг.

Гарчи Мақсадбек кўнглимга таскин беролмаётган бўлса ҳам, унинг рўпарамда тургани озгина далда эди. Унга аччиқроқ гап айтишдан ўзимни зўрга тийдим.

- Одамлар бунақа муносабатларни тушунишни исташмайди ва жуда тўғри қилишади.

- Э... - Мақсадбек хафа бўлгандек қўл силтади. - Мавжуда, биласизми, сиз билан мен эркак билан аёл ўртасида ҳам тоза, беғубор бир дўстлик туйғуси борлигини исботлашимиз керак.

- Билмадим. Мен-ку, рост, гап-сўздан кўркмайман. Менинг йўл кўрсатувчим - кўнглим! «Бор!» деса бораман. «Борма!» деса занжирбанд этиб ҳам олиб боролмайсиз...

- Мавжуда, кўйинг, бунақа асабийликларни...

Унинг овози тушқун эди.

«Ажабо! Рўпарамда турган бу одам ким ўзи менга? У кўнглим ичидаги вайронликларни кўриб, юпатаяптими? Унинг шунақа сирли кўзи борми-а? Нима бўлса ҳам оғриғимга озгина малҳам кўйилгандай-ку!»

Мен жилмайишга уриндим ва оҳиста ўрнимдан туриб, Мақсадбекка эргашдим.

Уйга яқинлашган сайин вужудимда бир ғалати ҳорғинлик пайдо бўлди. Ҳар қанча қаддимни адл тутишга ҳаракат қилмай, юракка қорамтир нималардир чўқаётгандек. Худди чанг-ғуборга ўхшаган алланарсалар.

Эшик ёнида Наргиза мени хомуш қаршилади.

- Дадам бизни уришди. Кунлар исиб қолса, бутунлай

кетармиш.

- Кетармиш?! Хайрият...

Нега бу сўз оғзимдан енгилгина чикди-кетди-я? Нега? Ё шунга истаяпманми?

Қизик, мен бу ғалги аразли кунларда бутунлай бошқача эдим. Эримни шу кунлар давомида бир марта ҳам соғинмаганимдан, рост, энди кўрка бошладим. Унинг қаршисида метинга айлангандай ҳиссиз турардим. Юз-кўзларига тузукроқ разм солмаганимдан бўлса керак, ҳатто чехрасининг сувратини ҳам унута бошлаган эдим. Ўшандай чиройли одамни-я... Наҳотки...

Аразли кунларнинг тошлари пешонамга, кўксимга отилавериб, ўзим ҳам тошга, метинга айланиб қолганга ўхшайман. Салга тўкилиб кетадиган кўз ёшларим ҳам энди куйилмайди. Қайтага кўзларимда қасдма-қасдига яшашга аҳд қилган одамнинг кўзларида бўладиган ўт бордек.

Бу аччиқ кунларда онамникига ҳам боргим келмайди. У киши ҳаммасини кўзларимдан билиб олади. Ажинлари кўпаяди. Сочи янада оқаради. Қомати нураётган девордай пасайиб кетади. Ана шуларни ўйлаб, ўзимни ўзим еб юрган кунларим энасиникига бориб келган Наргиза янги гап айтиб қолди:

- Ая, Зумрад опам кепти, эшитдингизми?

- Йўк, қачон кепти?

- Биз борсак, уччала боласи билан ўшатда экан, - деди Наргиза юзларимга тарадуд билан қараб. У менга муҳим бир гап айтмоқчидай жовдирарди.

Зумрад оиламиздаги энг кенжа қиз. Қумушкентга тушган. Ораси юз чақиримча бор. Болалари майда бўлгани учун ҳам икки-уч ойда бир келади.

- Эрини қилиқларини бир эшитсангиз... - Наргиза яна тарадудланди.

- Нима бўпти?

- Эри қатта пичокни кўтариб олиб, «сўяман» деб роса қувлабди. Кўркмаганини қаранг! Хайрон қолдим. Эрининг қўлидан пичокни тортиб олиб, қочиб қопти. Кўчаларида қатта кўприк бор-ку, ўшанинг тагига беркинибди. Эри тополмабди. Ёмғир кўйиб турганмиш. Кейин акалари билиб қолиб, эрини обкириб кетишибди. Эртасига денг, ҳеч нарса бўлмагандек, уйғониб чиқиб, гапираверибди.

Наргизанинг кўзларида армон бор эди. Бир ойдан ортиқроқ зарда-зурда унинг ҳам жонига теккан кўринади.

- Яхши, бизга ўхшаб, икки ойлаб юраверишмасакан, - қизимга қараб қулимсирашга уриндим.

- Шунга айтинг. Кейин нима бўпти денг. Эри ўзинг келиб: «Мени бахшига олиб боринглар, юрагим сиқияпти, биров бир нарса қилган», дермиш.

- Номард-ей! Қилар ишни қилиб, кейин бости-бости қилишга тушибди-да. Бу ёқдагиларни лақиллатмоқчи бўлган. Бу гапларни энанг ҳам эшитдимми?

- Эшитди. Зумрад опам ҳаммамиз ўтирганда гапириб берди.

- Эси йўғ-ей. Ҳеч бувимни авайлай дейишмайди-я.

- Зумрад опам ҳечам ғам егани йўк, ая. Бирам марок билан айтияптики, қўяверасиз. Эртасига яна эри билан бозорга боришибди.

- Эрини яхши кўради-да.

- Рост. Шунақа бўлса керак. Эшитиб, ҳайрон қолдим, - қизимнинг кўзларида ажабланиш бор эди.

Шу билан Зумрад ҳикояси охирига етгандай эди.

- Ў... қуни борганимда-чи, - қизим яна бир «хабар»ни айтишга тушди. Назаримда у бунақа гаплар билан ё мени овутмоқчи ё бизни инсофта чақирмоқчи. - Шоҳида опам кепти. Энамнинг олдида ўтириб, роса йиғлади. Эри бир ҳафтагача гапирмабди.

Юрагим увишиб кетди.

- Ғам еманг, бизникида дадам бир-икки ойлаб гапирмайди, деб қўймабсан-да.

- Индамадим. Унда энам билиб қолардилар-да.

- Ақллим. Айланай сендан. Энангни авайлабсан, - қизимнинг шу кунларда анча ақлли бўлиб қолган кўзларига,

вазмин нигоҳларига меҳрим товланиб қарадим.

Ҳозир, Наргизанинг «Дадам бутунлай кетармиш», деган гапидан кейин, яна ҳамма-ҳаммаси бир бошдан кўз ўнгимдан ўтди. Қизим ажабланиб кўзимга тикилди.

- Ая, дадам бутунлай кетаман деярти-ку!

«Э... кетса-кетар! Ўлсам ўлиб бўлдим!» дейдиган ашпозда эдим.

Чидолмадим. Қизимгами, ўзимгами ўшқириб бердим.

- Нега ҳам ейишим керак? Қайтага яхши бўлади. Ҳеч нарса ўзгармайди. Қўлимда иккита сумкани кўтариб, ҳаллослаб келаётганимда раҳми келиб, жони ачишиб, югуриб бориб, олган жойи бораканми даданнинг? Ё бозор-ўчарини килиб бераётганими? Ўн уч йилдан бери битта ошхона қуриб беролмайди-ю. Икки куннинг бирида қиз болага ўхшаб аразлагани-аразлаган. Қарасаки, шу маъқулроқ. Ҳадеб хотини рўзғор камини айтавермайди, югуриб-елиб қилаверади. У тинчгина келиб, тайёр овқатини ейди, чойхонага чиқиб, гурунгини қилади. Кетса-кетар. Билганини қилсин...

Тилим шундай дерди. Дилим-чи? Чўкаётган одам хасга ёпишгандек, нимагадир умид боғлайман.

Йўк, уч болани сарсон қилиш - бу жиннилик, холос. Ахир, айб мендан ўтган-ку. Пишиқсан, қурумсоқсан дедим. Бош эгиб, узр сўраб кўя қолсам-чи... Йўк, бунақа аразлар, қон йиғлатишлар бир йилда неча марта бўляпти-ку! Тўйдим. Кетадими, нима қилса, қилаверсин! Агар энди бу бемаъни аразларга заррача эътибор қилсам, Мавжуда отимни бошқа қўяман.

Вужудимда нимадир чақнади. Нимадир содир бўлди. Нимадир «чирт» этиб узилди. Ажабо, вужуддаги қарама-қаршилиқлар лаҳзалар ичида рўй беради. Бир қарасангиз, юз тубан йиқилгандай эдим. Ахир, мен уни қанчалар яхши кўрадим. Бир қарасангиз, «Ёлғон!» деган нидо янграётганини эшитяпман. «Агар ўртамызда муҳаббат бўлганда, биз албатта жуфт қанотга айланардик. Демак...»

Соат тунги ўн бирга яқинлашяпти. Раҳимжон акадан дарак йўк. Болалар безовта. Мен эса рости, юки енгиллашган одамдай анча бемалол нафас олаяпман. Айниқса, кенжамиз Нозима олазарақ. «Дадам энди бутунлай кетдими?» дегандай жовдираб қарайди.

Кўча эшиги «так» этиб очилди. Болаларнинг учови ҳам шошиб шу томонга қаради.

- Дадам келди, дадам! - овозининг борича қичқирди Нозима.

Биргина менда ҳеч қандай ўзгариш йўк эди.

Эртасига ичқрида конспект ёзиб ўтирсам, кираверишдаги хона тўс-тўполон бўлиб кетди. Раҳимжон аканинг бўғик, аламли овози эшитилди. У ўғлимиз Баҳромни уятсиз гаплар билан сўкиб, шاپалоқ туширганини эшитилди. Ҳовлиқиб ўрнимдан турдим.

- Кўзингни оч, ҳей бола, қадамингни билиб бос. Бўлмаса оёғингдан, ҳа оёғингдан осаман. Ўз умрингни ўзинг заҳарлаяпсан, эси паст хўкиз! Ҳозирдан нос отиб турса-я...

Раҳимжой ака бўғилган. Бу - кейинги ойлар ичидаги биринчи куйиниши эди. Бу куйиб-пишиш Баҳромнинг шохини анча қайириб қўйди. Менинг кучим етмаган бўларди. Отанинг ўрни бошқа-да!..

Муздек кўрпада чўзилганча, хонани қоплаган қоронғулик ичидан чўғ излаяпман. Бир қатим оппоқ ипақдек оклик, ёруғлик қўнғлимга сизиб кирса деб неча кунлардан бери орзу қиламан.

Ирғиб ўрнимдан турдим. Чироқни ёқдим. Сандиқ ичига яшириб қўйган кўк дафтаримни излашга тушдим. У азиз дафтарим бетларини муҳаббатнинг сирли сўқмоқларида юрганамда, ўн саккиз ёшимда битгандим. Роппа-роса ўн беш йил олдин Раҳимжон акани узокдан бир кўрсам ҳам ичим нурга тўлиб кетарди. Бу ширин туғёнларимни қоғозга тўқардим. Ўшанда орзу қилгандим: «Ҳозир муҳаббат сўқмоғидаман. Унинг қатта йўлига чиксақ, баланд чўққиларига иккимиз омонлик билан етиб борсак, ёзганларимни албатта Раҳимжон акага ўқитаман.

У мени тўла тушунган, тўла англаган куни, мени кафтига қўйиб қадрлаган куни шу дафтарни албатта унга топшираман. Бу дафтар - менинг қалбим, покиза туйғуларим...»

Йўк, мен бу орзуга етолмадим. У армонлигича қолди. Назаримда биз муҳаббат сўқмоқларида ҳамон изғиётганга ўхшаймиз...

Эртасига уйга келсам, яна тўполон. Наргиза дир-дир титраб, кираверишда турибди.

- Нима бўлди?

- Дадам... папирос чекдинг деб Баҳромни уряпти.

Қираверишдаги уйдан Раҳимжон аканинг бўғик нафаси эшитилди. Эшикни тартсам, берк. Камарнинг қарсиллаган товуши худди менинг бошимга тарсиллиб тушаётгандек қулоқларимни шанғиллатди. «Қарс, қарс, қарс». Чидолмадим.

Кучимнинг борича эшикни муштлай бошладим. Камарнинг овози тинди. Эшик зарб билан очилиб, Раҳимжон ака кўринди. У киши индамай ташқарига чиқиб кетди.

Фикрларим алғов-далғов. Баҳромнинг кўркувдан қум ўчган ориққина юзига ҳали ранг киргани йўк. Хўрлигим келди. Нима бўляпти ўзи?

- Ўтир, ўтир, жон ўғлим, - Баҳромжонимга ичим тўкилай-тўкилай деб базўр гапирдим. Ўғлим дераза томонга бир-икки қадам тисланиб, оғир тошдай вазмин чўқди. Бошини эгиб олди. Сочлари шундай ўсибдики, пешоналари, кўзларини тўсиб, юзининг ярмини ҳам яшириб турибди. Иккимиз ёлғизмиз. Ҳозир ундан эмас, ўзимдан ўқина бошладим. Эримнинг терс юзига қараб, ҳар куни ундан минг хил маъно излабману, ниҳолдай ўсиб келаётган ўғлимга астойдилроқ разм солмабман. Кўзларининг туб-тубига боқиб, кўнглини билиш хаёлимга ҳам келмабди. Шундай бўлганидан, ундаги ўзгаришни ҳам сезмабман. Нос, папирос чекишни ўрганибди. Сочи қизларниқидан баттар бўлиб кетибди. Дарслари қанақа? Баҳолари-чи?

Оиладаги бу бегоналардай ўтириш-туришимиз, яшашимиз болаларнинг қалбига бигиздай санчилаётгандир. Уларни ҳар куни жароҳатлаётгандирмиз.

- Баҳром, ўғлим, айланиб кетай сандан, ўргилай сандан, менга бир қарагин.

У қарамади.

- Менга қара деярман. Қани, бир юракдан, ҳеч нарсани яширмай гаплашайлик-чи... Нима бўлди? Тўғриси айт-чи, жоним болам...

Баҳром индамай тураверди.

- Қачондан бери чекасан, тўғриси айт.

- Йигирма кунча бўлди, - ерга қараганча жавоб берди у.

- Ўзинг атай магазинга кириб, сотиб олиб чекаяпсанми?

- Йўк, ўртоқларим чекишаётган экан. Сўрадим.

- Нима? Нима мажбур қилди? Сени ҳам чек деб зўрлашдим?

У узок суқутдан кейин тилга кирди:

- Сикилиб турган эдим, ўзим сўрадим. Шу уйдан зерикдим.

Бу гап миямга ўқдек урилди.

- Мен-чи... Мен зерикмабманми? Агар шу отанга «бор-ей» деб аччиқ қилиб, сизларни ташлаб кетсам, нима бўлади. Мен бу ерда сизлар учун турибман-ку! Агар сизлар бўлмаганингизда, бир лаҳза турмасдим, ўғлим!..

Шундан кейин ўзимни сал босиб олишга уриниб, яна Баҳром билан тиллашишга ҳаракат қилдим.

- Оиламиздаги яқкаю ягона ўғлим ким?

- Мен, - деди Баҳром ҳамон ердан бош кўтармай.

- Яша, ўғлим! Қизлар оиланинг гули бўлса, йигитлари - устун бўлади. Сен ҳаётдан нос чексанг, папирос чексанг, қурт тушган дарахтдай вужудинг заҳарланиб, бизга қанақа устун бўласан. Ўттизга ҳам етмай ўпканг тешилади. Ошқозонинг яра бўлади. Шунда устунликка ярайсанми, ўғлим? Ярамайсан!

Баҳромнинг илтижоли товушидан тўхтадим.
- Ўзим ҳам шуни истамайман, жон ая. Ташлай десам, бўлмаяпти.

- Хумори тутяпти дегин.

Шу пайт эшикни Нозима қизиксиниб очди.

- Ёп деяпман шайтонча!

Қизим эшикни «қарс» ёпиб, қочиб қолди.

- Ана энди, ўғлим, карагин, шу кичкина, энди биринчи синфда ўқидиган синглинга ҳам масхараю томоша бўлиб қолдик. Эсли, ақлли бўлсанг, шунақа бўлармиди.

Баҳром бурнини тортиб қўйди.

- Ўғлим, бошингни кўтар, менга карагин... - унга яна ичим ачиб кетди. - Менга қара, энгаларингни биринчи авлод десак, даданг билан биз иккинчи авлодмиз. Сизлар бўлса - учинчи бўлиб турибсизлар. Бу энангда саккизта ўғил невара, у энангда ўн иккита, ҳаммаси бўлиб йиғирмата экансизлар. Қани, ўзинг айт-чи, шуларнинг энг каттаси ким?

- Мен.

- Баракалла, ўғлим. Энди бир танангга ўйла, икки-уч кун, ўн кун ўйла. Сен - энг каттаси ҳозирдан шунақа бўлсанг. оркандагилар нима бўлади? Сендан қанақа ибрат олишади?

Қайтага сен ҳаммасидан кучли, иродали, анча-мунча қийинчиликни босиб ўтиб кетадиган бўлсангинга, ана шу ўсиб келаётган йиғирмата йиғитга йўлбошчи бўласан. Шу кетишда кетсанг, ҳозиргидай битта синглинга ҳам қулги бўлиб, бошинг эгилиб ўтаверасан. - Яна Баҳромнинг бир тишлам бўлиб қолган юзига, қорамтирлашиб кетган ранги-рўйига қараб, тўхтаб қолдим. - Ке, ўғлим, бугундан бошлаб, иккаламиз ана шу заҳарга қарши ёнма-ён туриб курашамиз. Шу уйда зерикмаслигинг учун нима десанг қиламан. Ўша ўлгурнинг хумори тутса, бошқа нарсаларни ўйла. Бошқа ейдиган нарсаларни ўйлаб топ. Бир кун қайналасан, икки кун қийналасан. Мард бўлсанг, енгиб ўтиб кетасан.

Дарсдан кейин қутилмаганда мени Оқил ака қақираётганини айтишди. Қирсам, хонасида ёлғиз ўтирибди.

- Берирок, қани бемалолроқ ўтир-чи...

Юрагим шувиллади.

- Уйлар тинчми?

- Яхши, - дедим сир бой бермай. Унинг кўпни кўрган кўзлари менга оталик меҳри билан қараб тургандай эди. Бизга математикадан дарсга кирган бу ўқитувчимиз болагимизда ҳам ҳамма сиримизни билиб оларди. Қаёқдан эшитарди - билмасдик.

- Кеча сендан бесўроқ мактабига бордим, - вазминлик билан гап бошлади Оқил ака. Дарров сездим. Раҳимжон ака ишлайдиган мактабга ўтган. «Нега? Нимага энди ўтасиз? Мен сизга нима... бирор нарса дедимми?...» - Гаплашдим. Нима гап ўтди десам, тайинли бир гап айтолмади.

- Бекор қибсиз, домла. Кераги йўқ эди. Сизнинг бориб юришингизга арзийдиган ҳеч нарса йўқ. Биз тинчмиз, яшаймиз. Мана ўзиз кўриб турибсиз-ку!

- Ҳалиям ўша одати бор экан-да, бир гапирмасам, йиғирма-ўттиз қулаб индамаса-я...

Кўзимдан дувиллаб ёш тўкилди. Дардим янгиланди. Яна кўксимдаги яралар шилинди.

- Бўлиши шу бўлса, нега бунча қуйиб-пишасан?

- Ҳалиям анча бепарво бўлиб қолдим. Энди кўпроқ ўзимни, болаларимни ўйлаб яшайман.

Оқил ака хиёл жаҳл билан гапирарди:

- Менга ҳам заҳарини сочиб берай, деди. Ўзим ўқитган бола-я. Бировнинг оиласига аралашманг, дейди. «Бўлмаса ҳаммасини қон қустирмасдан чиқиб кет, одамга ўхшаб яшашин», дедим.

- Бекор борибсиз. Феъли ўзи шунақа. Аччигидан тушмагунча, ҳеч кимни танимайди. Мени деб... - Оқил

акага нима дейишни билмасдим. «Мақсадбек тушмагур айтган...»

Оқил ака насиҳатга ўтди.

- Мавжуда, агар Раҳимжон одамга ўхшаб, феъли-атвори ўнгланиб қолса, сен яна аччиқ-тизиқ гап қилиб юрмагин. Учга болангнинг ҳурмати.

- Меники ҳар доим ярим соатда тарқайди. У кишиники шунақа...

Оқил ака билан хайрлашдим, Мақсадбекнинг хонасига шошилдим.

- Мақсадбек, шуми дўстлигингиз? Оқил акага айтибсиз. Улар мактабига ҳам ўтиб келибди. Ундан кўра бутун Фарғонага дўмбира қилиб чала қолинг.

- Айтдим. Бориб айтинг ўша номардга, дедим. Йиғит киши бутун оиласини осма қозикқа тириклай осмай, бир ёқлик қилиб қўйсин, дедим. Нима, бу яшашми? Одам бир томчи заҳардан ўлиши мумкин. Сиз эса ҳар кириб чиқаётганингизда заҳар ютаяпсиз-ку!

- Кераги йўқ эди, Мақсадбек мен оилада бировнинг орага тушишини ёқтирмайман. Бу нарса зўрма-зўраки, мажбурий ҳаётга олиб боради. Аслида кўнгиллар ўзи туташши, ўзи боғланиши керак.

- Азир, сиз... Мавжуда, рангингиз сомон бўлиб, адои тамом бўлиб қолдингиз-ку!

Мақсадбекнинг бу гапларини эшитиб, ўзимни тутолмай қолдим. Хўрлигим келди. Юзимни беркитганча бирдан тўлиқиб йиғлаб бошладим. Назаримда, ичимдаги ўн уч йиллик зардоб тошиб чиқарди. Мақсадбек индамай мени ўз ҳолимга қўйиб берди.

«Наҳотки, наҳотки, - деб ўйлардим ичимда, - ёнимда, бир уйда яшаган одам рангимнинг сомонлигини кўрмаса, сезмасам-ю, бутунлай бегона одам сезган бўлсам...»

- Раҳмат сизга, - дея олдим ниҳоят ҳикиллаб.

- Нимага, нима учун? - хайрон бўлиб сўради Мақсадбек.

- Ҳаммаси учун, дўстлигингиз учун... Кўнгилга суянчиқ бўлганингиз учун... мадад, далдалар учун... Мақсадбек, мана кўрасиз, энди ҳеч қачон йиғламайман.

- Тўғри қиласиз...

- Онажоним мени фақат йиғлаш учун туғмагандир. Тўғрими? Керак бўлса энди Раҳимжон ака йиғласин. Чехраси тўла табассум аёлларни кўрсам, ҳавасим келади. Мен ҳам энди ана шу табассумларга, қувончларга етиш учун интилиб яшайман. Ҳа, шундай қиламан, мана кўрасиз...

Назидимда, ҳеч ким мени тўхтатолмасди. Ичимдан тошиб чиқаётган сўзларимни тўлиб, тўкилиб айтгим келарди. Мен ҳам нимагадир қодир аёллигимни, инсонлигимни гўё ҳозир, шу дақиқада бутун том маъноси билан англаб етгандай эдим.

Бир-бирини тушунганлар, бир-бирини севганлар, жуфт қанот бўлиб яшаётганлар, ҳеч қачон, ҳеч қачон бир-биридан араз қилолмайдиган оқ кўнгил одамлар, бир-бирини соғиниб-соғиниб яшайдиганлар... омон бўлишсин.

Раҳимжон ака қандай хоҳласа, шундай яшайверсин. Майли, мен розиман. Мен эса болаларимни оёққа турғазишни, уларни сафга кириштишни ўйлашим керак. Шунинг учун уринишим керак. Аразлашга эса вақт йўқ.

Вужудимдан отилаётган бу нидони Мақсадбекка ҳам айтолмадим. Холбуки, бу эътироф айнан унинг мадади билан кўксимдан отилгандай эди.

Оҳ, озгина енгил тортидим. Уйга қайтаётганимда ҳамон нимадир излардим. Кўнгил уйимни безатадиган, болаларимни сафга қўшишга кўмаклашадиган нурни қидирардим ва ҳамон ўзимга ўзим пичирлардим: «Умрнинг дақиқасини олтин дейдилар. Аразлашга вақт йўқ! Мен ҳаммани яхши кўраман. Мен ҳаммани соғинаман. Соғиниш... қандай яхши-а! Соғиниш бўлса, ҳеч қачон араз бўлмайди!..»

Ажабо... мен энди кўнгил уйимга ҳам, хонадонимга ҳам, ҳаётда яшашга ҳам йўл топгандай эдим...

Фарғона, 1997 йил.

Муҳайё МИРСАИДОВА

БЕГУБОР КЕНГЛИККА
АЙЛАНСАМ АРЗИР

* * *

Яна боғларимга сеп ёймиш баҳор,
Япроқлар бўй чўзар қуёшга томон.
Хисларимдек жўшиб оқади анҳор,
Гох булут, гох нурдан бўзарар осмон.

Муаттар ҳидларга тўлади дунё,
Бодом гулларидан узолмайман кўз.
Сенда ҳам шу ҳолат бўладими ё,
«Табиат иши», - деб топасанму сўз.

Илк севгим хотирин титаркан бир-бир,
Ари уясидек дилимда базм.
Беғубор кенгликка айлансам арзир,
Сенинг нафасларинг тегса, азизим.

* * *

Кизариб ботмоқда баркашдек қуёш,
Тун кизи сочларин юборди ёйиб.
Ёлғон болалади. Тонг ҳам отмоқда,
Сен мижду қоқмадинг ўзингни койиб.

Туйғусиз яшамок қанчалар оғир,
Дарбоза зулфлари юборар додлаб.
О, сен ичган сувлар нақадар талхдир,
Туфлаб ташлолмайсан, сақлайсан ойлаб.

«Ранги синик аёл кўзинг тубига,
Чўкиб кетган нима?» - дея сўраманг.
Юрагини ёшлаб, боқиб қуйига
Ер чизар Орият кучидан аранг.

Кизариб ботмоқда баркашдек қуёш!

* * *

Агар дардларимни ёмғирга айтсам,
Ерни қазий бошлаб айлайди мазор.
Агар дардларимни гунг - тунга айтсам,
Бу юкни кўтармай топарди озор.

Оҳ, дейман, оҳларим йўрғаклайди вақт,
Дунё ўхшаб кетар гўё зиндона.
Нега тиланчига ўхшайди бу бахт,
Нечун банди сенга кўнгил - девона?!

Яратгандан сўрайман сабр,
Эҳтирос жомлари мен учун эмас.
Вужудим ишқ учун яралган қабр,
Севиб қолганларга этмасман ҳавас.

Бу азоблар холим этса афтода,
Дейман, оғу жомин олдим жуда кеч,
Музга айланмаса мен берган бода,
Қалбим кони эрур ол, ичавер, ич!

Ўсиб чиқса дилдан рашкин дарахтлар,
Боши берк кўчада тентиса ҳаёл.
Илоҳнинг ёзиғи менгамас бахтлар,
Мен ҳасратга она бўлган бир аёл!

* * *

ЗЕБОГА

Илож топсам кўзда қалққан ёшингни
Артиб ташлар эдим мангуга, жоним.
Сен ғамгин юрмагин, кўтар бошингни,
Айтмагил: «Тазарру менинг ош-ноним».

Балки қалбинг шунча бўлмаса нафис,
Эриб кетмасмиди ширин каломдан.
Дилинг ёндирмаса ўтқинчи бир ҳис,
Ҳаётинг бошлардинг келинсаломдан.

Балки ёшликдаги қилинган хато,
Ашкинг селоб айлаб ғарқ қиламан дер.
Такдир сенга шуну кўрмишдир раво,
Макрлини нега ютиб кетмас ер?!

* * *

Азобимнинг тили кесилган,
Йўлларимга экар укубат.
О, қордаги излар босилган,
Битмас асло қалбда жароҳат.

«Севдим» деганларинг у ёлғон,
Нур-ла мени ўради бутун.
Шафақ юзин этиб яна қон,
Қуёш қайга йўл олмиш бу тун!

Минг йил яшаб аросат аро,
Билдим ортга қайтмас бу дарё.
Нечун бизнинг йўлимиз айро?!
Овутолмас онамдек дунё.

* * *

Кўзинг денгизда сузганда ёлғиз,
Ҳаёт тўфонлари ағдара олмас.
Бироқ соҳилига тополмасдан из,
Адашиб қолди-ку бир бокира қиз.

Сувга ғарқ бўлгиси келар, чидайди,
Чунки бу ҳаётда илинж бор - сен бор.
Рухлар - мангуликка дахлдор дайди,
Дунё - лаззат, дунё - шовқинли бозор.

Кошки ўтда қуйса, кўзинг ўтида,
Хотиротдан шафқат, йўқдир ҳимоя.
Яна нелар ётар ҳасрат қутига,
Оташин севгимга йўқдир ниҳоя!

ЧОРШАМЪ

БУХОРО ХУКМДОРЛАРИ

Кизил империя қатагонлари оқибатида тарихимизга оид ҳар бир миллатдош, юртдош билиши керак оддий ҳамда муҳим маълумотлар ҳам олмадан сир тутилди. Сохта, айқаш-уйқаш, бизга ҳеч бир алоқаси йўқ гаплар тарих сифатида тақдим қилинди. Мустақиллик шарофати билан тилладек ҳеч вақт йишиб кетмас мозийимиз яна ҳолисаниллоҳ ўрганишига, кўпчиликка етказишига киришилади. Қадимий юртимиз, унинг фирдавсманд гўшалари, гўзал шахру-кентларининг табаррук ёшларини катта тантаналар билан нишонламоқдамиз. Ушбу йилда қизгин тийёргарлик билан кутиб олинаётган қадимий ва навқирон икки шахримиз Бухоро ва Хиванинг 2500 йиллиги Юнесконинг қарори билан бутун жаҳон бўйлаб шоҳона тўй қилинмоқда. Шундай дамларда яқин 70 йил давомида уммон тубидаги дурдек сочиблиб, олмага ҳамон номмаълум бўлиб қолаётган жойларимиздан бири Бухорои шарифининг қутлуг ўтмишини халққа, айниқса ёшларга етказишимиз ҳам қарз, ҳам фарз эмасми? Ахир Бухоросиз ватанимиз тарихини тугал тасаввур қилиб бўлмайдику! Куйида ўрин олган шоир Чоршамнинг «Бухоро хукмдорлари» номида тартиб берган маълумотлари шу эзгу ният иўлидаги бир фарзандлик бурчининг уринишлари деса арзийди. Бу мухтасаргина хукмдорлар ҳақида тўпланган маълумотларда тарихчилик даъвоси йўқ, балки шу кунларда тарихимизга қизиқувчи кекса-ю ёшларга жуда асқотадиган, йўналиш берадиган, балки тарихчиларимизни ҳам аввало нима ишлар қилишига илҳомлантирадиган рақам ва мулоҳазалар ўрин олган. Азиз ўқувчи! Бу мақола сизни озгина бўлса-да оғирингизни енгил қилиб, тарихимизга қизиқиш ва меҳрингизни оширса, бундан биз ҳам хурсанд бўлар эдик.

ТАХРИРИЯТ

Болаликда бир одатим бўлар эди. Ёз кунлари баъзан Бухорога бориб, Аркдан то Лаби Ховузга қадар яёв кезардим. Ҳар бир тарихий бинога назар ташлар эканман, у қачон ва ким томонидан бунёд этилган деган ўй ҳеч тинчлик бермас эди. Арkning бир чеккасидаги қабр тошларига, улар сағҳида араб имлосида битилган ёзувларга тикилганимча, тошлар кимники ва уларда қандай сирли сўзлар битилган экан, дея узоқ-узоқ хаёл сурардим. Йиллар ўтган сари Бухоро тарихига оид адабиётларни ўқиш баробарида бу қизиқиш янада ортиб бораверди. Бир адоқсиз хазинага дуч келдимки, сира-сира унинг ҳисоб-китобига, тубига етиб бўлмайдигандай...

Биргина Бухоронинг шоҳларини олиб кўрайлик. Унда Исмоил Сомоний ва Абдуллахон II дек Мовароуннаҳр ва Хуросон хукмдорлари, Муродхон ва Субҳонқулихондек дарвиш-суфийлари, Абулфайзхон ва Насруллохондек қонхўрлари, Алп Арслонхон ва Абдулазизхондек меъморлари, Убайдий ва Ожиз таҳаллуслари ила ижод этган Убайдуллахон ва Абдулаҳадхондек шоирлари ўтганки, уларнинг ҳар бири ўзи бир мавзу. Уларни билиш учун илк уриниш сифатида Бухорода хукмронлик қилган шоҳлар рўйхатини тузиб чиқишга ҳаракат қилдим. Тахтга чиққанлар на фақат хон, амир, шоҳ деб аталганлар, балки ноиб, садр, садри жаҳон ва бошқа номлар билан юритилганлари ҳам бўлган. Баъзи бир хукмдорларнинг эса номлари тарих китобларида тилга олингану, тахтни эгаллаб турган йиллари кўрсатилмайди. Ҳатто Наршахийнинг китобида ҳам чалқашликлар, йилларда янглиш ўринлар бор. Бу балки котиблар хатоси ёки шунга ўхшаш бошқа сабаблар туфайли юзага келгандир. Ҳар қалай мен ўқиган адабиётларда куйидаги шоҳларнинг хукмронлик йилларини аниқлаш имкони бўлмади. Улар тахминан куйидаги даврларда хукмдорлик қилганлар:

Сиёвуш - Наршахий маълумотига кўра 3 минг йил аввал (ҳозирги даврга нисбатан 4 минг йил олдин) Бухорони бунёд этган илк хукмдор бўлган.

Аюб - уни Қутайба Бухоро тахтига ўтқазганини ҳисобга олсак VIII аср боши бўлиб чиқади.

Муҳаммад Толут - IX асрнинг иккинчи ярмида.
Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Халид ибн Бунёт - X аср бошида бўлишлари керак.

Абу Муҳаммад Бухорхудот, Моҳ, Субоштегин ҳам ўша даврларда подшоҳлик қилганлар. Бухорхудотлар даврида амирлар номлари ҳам тилга олинади. Улар шаҳар ҳокими лавозимида турган кўринади. Наршахий Тағшода номини тилга олганда у қайси Тағшода эканлиги айtilмаган ўринлар кўп. Бундан ташқари қорахитойлар, хусусан мўнгуллар даврига оид манбааларда ҳам Бухорода турган шоҳлар, садрлар номлари тўлиқ келтирилмайди. Бор бўлса ҳам мен кўздан кечирган адабиётларда учрамади. Бу даврлардаги бўш ўринларни зукко тарихчилар тўлдирадиган деган умидаман.

Бухоро аҳолиси асосан Туркистон томонлардан кўчиб келгани айtilлади. Наршахий бу ерга келганлар Абрүй зулмидан яна Туркистон томонларга қочиб кетганлар, деб маълумот беради.

Бухоро ёши 2500 йил деб бежиз айtilмаёттир. Аммо уни ўқувчиларга етказиш учун тарихчиларимиз анча тёр тўкишлари керак. Чунки олис даврларда Бухорода қандай салтанатлар бўлганлиги менга қоронғилигича қолди. Шу боис менга таниш бўлган адабиётлар маълумоти асосида куйидагича жадвал туздим.¹ Унда Бухоро хукмдорларининг номи, тахтга ўтирган даври ва бошқа энг муҳим маълумотлар ўрин олган.

Абрүй (Абравай) - Унга оид манбада 580 йил кўрсатилган. Бухородаги илк хукмдор саналади (Наршахий маълумоти). Золимлигидан халқ Туркистон томонларга қочиб кетган. Шери Кишвар томонидан қопга солиниб, қовоқ ариларга чақтириб ўлдирилган.

Шери Кишвар - Турклар подшоҳи Қарожуриннинг (лақаби Биёғу) ўғли. Абрүйни ўлдиртириб, 20 йил подшоҳлик қилган.

Бухорхудотлар (маҳаллий йурик ер эгалари) сулоласи.

Қоно Бухорхудот - 630-660 йиллар мобайнида 30 йил подшоҳлик қилган.

Бидун Бухорхудот - Неча йил подшоҳлик қилгани номаълум. 680 йил Хуросон амири Муслим ибн Зиёд томонидан жангда ўлдирилган.

Хотун - 680-695 йиллар. Бидун Бухорхудотнинг хотини. Донолиги билан машҳур бўлган.

Тағшода I - 695-727 йиллар. Хотуннинг ўғли. Қутайба ибн Муслим уни подшоҳ қилиб қўйган. Абу Муслим томонидан Самарқандда ўлдирилган.

Тағшода II - 727-739 йиллар бўлса керак. У Тағшода I нинг ўғли.

Қутайба ибн Тағшода I - тахминан 739-753 йиллар. Тағшода I Қутайба ибн Муслим билан дўстлиги рамзи сифатида ўғлига шу номни берган. Уни ҳам Абу Муслим ўлдирган.

Абдулжаббор ибн Шуайб - 750-йилларда бир муддат Бухоро амири бўлган.

Сукон (Асилян) ибн Тағшода I - 753-776 йилларга тўғри келади. Наршахий бир ўринда уни 7 йил подшоҳлик қилган дейди. Қайси бири тўғрилигини аниқлай олмадим. Халифа Мансур Фармони билан Варахшада ўлдирилган.

Хусайн ибн Маоз - 775 (ё 776) йил бир муддат Бухорони эгаллаб турган. У асли Хуросон амири бўлган.

Хунукхудот - тахминан VIII аср бошларига тўғри келади.

Бунёт ибн Тағшода - 776-783 йилларда. Халифа Махдий фармони билан Варахшада ўлдирилган.

Башир ибн Тағшода - 783 йилдан бошлаб ҳукмронлик қила бошлаган.

Шу даврларда Жунайд ибн Халид, Муҳдатий ибн Ҳаммодалар Бухоро амири бўлгани тилга олинади. Бироқ, улар подшоҳ бўлган-бўлмаганлари номаълум. Наршахийга кўра эса бу даврдан то Сомонийларгача Бухорони Тағшоданинг фарзандлари, набиралари, хизматкорлари бошқарган. Тарихчи айтганидек, яна худо билимдонроқдир.

Тоҳирийлар - 821-873 йиллар.

(Келиб чиқишлари Хирот вилоятидаги Бушанг шаҳридан).

Сомонийлар давригача Бухоро Хуросон амирлиги тасарруфида бўлганлигини инобатга олиб Тоҳирийлар сулоласи рўйхати келтирилмоқда. Улардан баъзиси Бухорони эгаллагани маълум. Масалан, Муҳаммад Варак, Хусайн ибн Тоҳир.

Тоҳир ибн Хусайн - 821 йил.

Талх ибн Тоҳир - 822-828 йиллар.

Абдуллох ибн Тоҳир - 828-844 йил.

Аҳмад ибн Халид - 840-йиллар арафаси.

Тоҳир II ибн Абдуллох - 844-862-йиллар

Хусайн ибн Тоҳир - 874 йил.

Сомонийлар 874-999 йиллар

(Келиб чиқишлари Балхдан. Баъзи маълумотларда Самарқанддан ҳам дейилади)

Исмоил Сомоний - 874-907 йиллар. 888 йил Мовароуннаҳр ерлари халифаси, 900 йилдан эса Хуросон амири бўлган. Лақаби «амири мозий» - оламдан ўтган амир.

Аҳмад ибн Исмоил - 907-914 йиллар. Бир тўда куллар томонидан ўлдирилган, «амири шахид» дейдилар.

Наср II ибн Аҳмад - 914-943 йиллар. Уни амири саъид, яъни саодатлик амир деб аташган.

(Абу Закариё Яхё 930 йил Наср II Нишопурда бўлганида кўзғалон кўтариб вақтинча Бухоро амири бўлган)

Нух I ибн Наср - 943-954 йиллар. У Наср Пнинг ўғли. Лақаби «амири ҳамид» - ҳамдга лойик амир.

Абдумалик ибн Нух - 954-961 йиллар. Уни «амири рашид» - камолга етган, тўғри йўл тутган амир дейишган. Отдан йиқилиб оламдан ўтган.

Мансур I ибн Наср - 961-976 йиллар. Уни «амири саъид», яъни тўғри амир дейишган.

Нух II ибн Мансур - 976-997 йиллар. Уни ҳам «амири рашид» номи билан тилга олишган.

(Қорахонийлардан Буграҳон 992 йил Бухорони эгалласада, касал бўлгани боис кетиб қолган.)

Мансур II ибн Нух - 997-999 йиллар. У Маҳмуд

Фазнавий таъсири остида бўлган.

Қорахонийлар 999-1212 йиллар

(Шарқдан келган кўчманчи турклар)

Иликхон (Наср илик) - 999 йил Бухорони эгаллайди. (XI аср бошларида Абу Иброҳим Мунтасир сомонийлар давлатини тиклаш учун кураш олиб бориб, бир муддат Бухорони эгаллайди.)

Али Тегин - 1020-йиллар арафасида, то 1034 йилгача ҳукмронлик қилган.

(**Хоразмшоҳ Олтингўш** - 1032 йил Бухорони эгаллайди, лекин енгилиб қайтиб кетади).

Тунуш - 1034 йилдан бошлаб.

Мовароуннаҳрда шу даврда Али Тегин ўғиллари ҳукмронлик қилган.

Бўри Тегин - 1041-1052 йиллар.

Тамғачхон Иброҳим ибн Наср - 1052-1068 йиллар.

Шамсулмулк Наср ибн Иброҳим - 1068-1080 йилларда у Мовароуннаҳрни бошқарган.

Хизрхон - 1080-1089 йиллар.

(Салжуклардан бўлган Малик шоҳ 1089 йил Бухорони эгаллайди).

Аҳмадхон - 1089-1095 йиллар. У Хизрхоннинг ўғли.

Тўғрулхон - 1099-1102 йиллар. Лақаби Кулортегин.

Арслонхон - 1102-1130 йиллар. Тарихда «меъмор шоҳ» номи билан машҳур.

Амир Занги - 1139-1140 йиллар.

Қорахитойлар

(Еттисувағи Баласағун шаҳрида юзага келган сулола)

Алптегин - 1141 йил Бухорони эгаллайди.

Шу даврларда Бухорони дин пешволари - садри жаҳонлар бошқарган.

Маъсуд Қилич Тамғочхон - 1160-1178 йиллар.

Шамсулмулк - 1178 йил.

Абдулазиз садр - 1178 йил.

Хоразмшоҳ Тақаш - 1182 йил Бухорога бостириб қиради.

Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Абдулазиз садр - шу орада бир муддат ҳукмрон бўлгани маълум.

Малик Санжар - 1206 йил, хунарманд бўлган, кўзғалон кўтариб Бухорони эгаллайди ва бир муддат тасарруф қилади.

Хоразмшоҳ Муҳаммад - 1207 йил Бухорога босиб олган.

Хоразмшоҳ Султон Тақаш - 1208-1210 йиллар Бухоро унинг тасарруфида бўлган.

Мўнгуллар 1219-1370 йиллар

Чингизхон - 1219 йил Бухорни истило қилган.

Мўнгуллар даврида Мовароуннаҳрни ноиб, Бухорони эса садрлар бошқарган.

Маҳмуд Ялавоч Хоразмий - 1225-1238 йиллар Мавароуннаҳрда ноиблик қилган.

Маъсудбек - 1238-1289 йиллар. У Маҳмуд Ялавочнинг ўғли бўлган, отаси ўрнига ноиб этиб тайинланган.

Маҳмуд Таробий - 1238 йил. Косиб бўлган. Мўнгулларга қарши кўзғалон кўтариб бир муддат Бухорони эгаллаб турган.

Хулагу (мўнгуллардан) - 1272 йил Бухорога бостириб қиради. Шаҳар ёнғин ичида қолади.

Чўмоӣ (мўнгуллардан) - Хулағудан кейин Бухорни талайди. Шаҳар 7 йил давомида ўлик ҳолда ётган.

Темурийлар давригача Чигатой сулоласи бошқариб келган.

Бухорода асосан садрлар турган ҳукмрон сифатида.

Темурийлар даври 1370-1507 йиллар

Амир Темир - 1370-1405 йиллар. Улуғ амирнинг она юртига меҳри баланд бўлган.

Халил Султон - 1405-1409 йиллар.

Улуғбек - 1409-1447 йиллар.

Абдуллатиф - 1449-1450 йиллар.

Абдуллох Мирзо - 1450-1451 йиллар.

Султон Аҳмад ибн Абу Саид - 1468-1494 йиллар.

Султон Маҳмуд ибн Саид - 1494-1498 йиллар.

Султон Али ибн Султон Маҳмуд - 1498-1500 йиллар.

Бу даврларда Бухоро Темурийлар тасарруфида бўлган.

Шайбонийлар сулоласи 1500-1601 йиллар

(Дашти Қипчоқдан келган ўзбеклар дейилади)
Муҳаммад Шайбонийхон - 1501-1510 йиллар.
 (Маҳмуд Султон 1504 йил бир муддат тахтни эгаллайди)
Кўчқинчихон - 1510-1530 йиллар
Абу Саид - 1530-1533 йиллар
Убайдуллахон - 1533-1539 йиллар
Бароқхон (Наврўз Аҳмадхон) - 1540 йил Бухорони эгаллаган.

Абдулазизхон - 1540-1549 йиллар.
Абдуллахон - 1551-1561 йиллар.
Искандархон - 1561-1583 йиллар.
Абдуллахон II - 1583-1598 йиллар.
Абдулмўмин - 1598 йил.
Пирмуҳаммад - 1598-1601 йиллар.
 Шайбонийлар даврида Бухорода улкан ўзгаришлар юз берган.

Аштархонийлар (жонийлар) 1601-1753 йиллар
 (Мўнгул Жўжи наслидан бўлиб, Астрахан атрофида ҳукмронлик қилганлар)

Жони Муҳаммад - 1601 йил.
Динмуҳаммад (Боқимуҳаммад) - 1601-1605 йиллар.
Валимуҳаммад - 1605-1611 йиллар.
Имомқулихон - 1611-1642 йиллар.
Нодирмуҳаммад - 1642-1645 йиллар.
Абдулазизхон - 1645-1680 йиллар.
Субхонқулихон - 1680-1702 йиллар.
Убайдуллахон II - 1702-1711 йиллар.
Абдулфайзхон - 1711-1747 йиллар
Абдумўмин - 1747-1748 йиллар.
Убайдуллахон III - 1748-1753 йиллар.

Мангитлар сулоласи 1753-1920 йиллар
 (Мангит - 92 ўзбек уруғидан бири бўлиб, мўнгуллар

орқали шарқдан келиб асосан Қарши ва Бухорода ўрнашиб қолган)

Муҳаммад Раҳим - 1753-1758 йиллар.
Фозилтўра - 1758-1785 йиллар. Амалда Дониёл бий бошқарган.

Шохмурод - 1785-1800 йиллар. Тарихда уни «иккинчи Умар», яна маъсум, яъни бегуноҳ деб аташади.

Хайдар - 1800-1826 йиллар. Олим бўлган, талабаларга дарс берган, Қуръонни яхши билган.

Хусайн - 1826 йил 2 ярим ойгина амир бўлган.

Умар - 1826 йил 4 ойга яқин амирликда турган.

Насруллохон - 1826-1860 йиллар. Қонхўрлигининг чегараси бўлмаган.

Музаффархон - 1860-1885 йиллар. Русларнинг Туркистонни эгаллашларидаги асосий айбдорлардан бири ҳисобланади.

Абдуллаҳадхон - 1885-1910 йиллар. «Ожиз» тахаллуси билан ижод этган шоир ҳам бўлган.

Олимхон - 1910-1920 йиллар. Мангитлар сулоласининг сўнгги ҳукмдори.

Мақоладаги камчиликлар, хатолар учун яна бир бор олдиндан узр сўрайман. Буни бир уриниш, юрт тарихини билиш истагидаги изланиш деб қабул қиласизлар деган умиддаман. Зора, шу баҳонада Бухоро ҳукмдорларининг аниқ рўйхати юзага келса.

Ушбу рўйхатни тузишда асосан куйидаги адабиётлардан фойдаланилди:

Наршахий, «Бухоро тарихи», Тошкент, «Камалак», 1991 йил.

«История Бухари», Тошкент. «Фан», 1976 йил.

Мирзо Абдуазим Сами, «Тарихи салотини мангития», Москва, 1962 йил.

Аҳмад Дониш, «История мангитской династии», Душанбе, 1967.

Бўрибой Аҳмедов, «Тарихдан сабоқлар», Тошкент, «Ўқитувчи», 1994 йил.

Валижон Гафуров, «Таджики», Душанбе, Ирфон, 1989, 1,2-том.

Бахтиёр
САЙИД

Ў А Ё Т Д Е Т А Н
 Т О Т Л И Т О Ё Т Д А Н
 Д У Л И Ё Т Б Е З Д У ...

ЎЗБЕКИСТОН

Бунда тошлар барг ёзар секин,
 Хур насимлар очади куртак.
 Дарёларга айланиб оққин,
 Томиб-томиб тугаган юрак.

Уфқларга чирмашсин хаёл,
 Қушлар ундан топсинлар қўним.
 Ёпинганда дарахтлар рўмол
 Гулларидан яйрайди дилим.

Майсалар ҳам югурар шодон,
 Чиридоқлар куйлайди сармаст.
 Кўкрагимдай кўпчийди осмон,
 Ёғилганда кўк юзидан сас.

Бегубордир қафт очган очун,
 Мева тугиб тарсиллар тошлар.
 Жаннатмакон бу диёр учун
 Кетолмасдан куёш ёнбошлар.

* * *

Гуллар атрин сочи, бўйи олам кезди,
 Киприкларинг намларини онам сезди.
 Юпатмоққа тополмадим сенга чора,
 Еллар олиб учсин энди хазон-резни.

Япроқларнинг жони юлук, хувиллар боғ,
 Қачон яна ювилади кўксимдан доғ?
 Келинликнинг гаштин сира суролмай, ох
 Хаёт деган тотли тонгдан дилинг безди.

Кўзларингга малҳам бўлди рўмол учи,
 Дил - увада, савалайди дард ҳивичи.
 Эзилади ёлғизликдан уйнинг ичи,
 Деразангга қушлар қўниб маржон тизди.

Ранглариңдан офтоб юзи кизаради,
 Кўзларингга шомлар ботиб бўзарди,
 Касалманд йил, ою кунлар тузалади.
 Кучоқлагин «дадам қани?» деган кизни...

Бағрингга ол, армонимни маҳкам кучиб,
 Тоғлар кетгай юпатай деб жойдан кўчиб.
 Бир кун тақдир қушим борса сенга учиб
 Ўқинасан «кечирдим мен, дея, сизни».

Шаҳрисабз

Аббос САИД

МАМЛАКАТ ВУЖДОЖИ

Маълумки, Шўро тузуми кулаб, алғов-далгов йиллари давлат идораларидаги шароит чигаллашиб кетганди. Барча «жон сақлаб қолиш» кўйида бир-бирини юз-хотир қилмай кўйган пайтлар, яъни 1991-1992 йиллари мен нашриётда, кейин эса қисқа муддат журналда ишладим. Ҳақиқат пайтлар ҳаёти шундай эди. Муस्ताқиллик эндигина эълон қилинган, унга ҳар турли хуружлар бўлаётган бир пайт (бу ерда ГКЧП воқеалари ҳам назарда тутиляпти), ҳамма эртанги кундан хавотирда, матбуот идораларидаги аҳвол ҳақиқатан ҳам чигаллашиб кетганди. Одамлар ўртасидаги, ҳатто энг яқин касбдошлар ўртасидаги оқибат кўтарилиб, кўптар ғалати аҳволда қолган пайт эди. Ҳақиқат пайтларда, телевиденида Президентимизнинг чиқишларини эшитдим у вужудим ларзага келди. У киши орқага қайтиш йўқлиги ҳақида сўз юритар эканлар: «...мендан ҳатто Горбачев чўчирди. Мен унга халқимизнинг аҳволи аянчли эканини бир неча бор айтганман... Госпланда ишлаганимда (Собик шўролар тузуми даврини назарда тутиб - А.С.) Москва кўчаларида юравериб туфлим тағарми ейлиб кетган. Халқнинг насибасини тортиб олиб келиш осон эмасди! Энди у аждаҳо қулади, бўлак у даврга қайтиш йўқ!» қабилдаги қатъий, ҳақиқий муस्ताқил мамлакат етакчиси айтиши лозим бўлган дадил, ишончли маърузаларини эшитдим ана шу муस्ताқил мамлакат фуқароси сифатида, қолаверса, бир қаламқаш сифатида кўзларимда қувонч ёши дув этиб тўкилди. Ана шунда ҳақиқатан ҳам юртимизда Қодирийлар, Чўлпон, Фитрат, Бехбудийлар, Мунаввар қорию Авлонийлар, Файзулла Хўжаевдан тортиб Шароф ака раҳматлигача орзу қилган, умид қилгану аммо етишолмагани, улар учун ушлмас армон бўлиб қолган чинакам муस्ताқиллик остона ҳаглаганини юрак-юракдан ҳис этгандим...

Шу ерда бир нарсани эслатмоқчиман. Ёзувчининг, умуман, зиёлиларнинг тафаккури воқеа-ҳодисаларни таҳлил қилишга монанд. Ҳозир ҳам, ушбу мақолани ёзмамдан бурун ва бундан кейин ҳам ҳар бир воқеа-ҳодисотларни таҳлил қилиш жараёнида ҳам айтиб кетавераман деб ўйлайман. Балки ўқувчи буларнинг нима кераги бор дер?! Булар керак! Нега? Бир воқеа ҳақида фикр юритиш бўлак воқеанинг эсланишига сабаб бўлади. Ёзувчилар буни яхши билишади. Воқеалар занжири бирин-бирин кўпларга маълум-номаълум ҳақиқатларнинг оидинлашувига сабаб бўлади. Президентнинг юқорида мисол тариқасида келтирилган Москва идораларига қатнайвериб (халқнинг ризқини ундириб келишга интилиб!) туфлимнинг тағарми йиртлаёзди, қабилдаги юракдан ёниб айтган гаплари кўп нарсани эшлагга, кейинчалик, халқнинг орасига киришимга сабаб бўлганди. Мен қаламимга ишонганим учун ҳам эндигина талафот бўлиб бораётган бозор иқтисодини биз ёзувчилар бошқалардан илгарирок ўрганишимиз, унинг моҳиятини, аҳамиятини халқимизга етказишимиз, керак бўлса баланд минбарлардан баралла айтишимиз кераклигини дил-дилдан туйиб турардим...

Келинг, гапни ибтидосидан бошлаш...

Машҳур рус ёзувчиси Юрий Трифонов немис ҳамкасби Мартин Вальзерга мактубида («Ҳақиқат мағзи» - А.С.) Сталиннинг хунрезликлари ҳақида сўз юритиб: «Ҳайронман нега керак бўлди экан унга шунча одамларнинг ёстиғини қуритиш», дейди. Кейин эса унинг бу ёзувчиликларини дунёга Грознийча мулқ ҳокимликка интилиш касали билан боғлайди. Буни айтишимнинг бошқа сабаблари бор: ўн бир йил илгари шўролар мафқураси жар солиб «Ўзбеклар иши»ни ўйлаб топиб, мамлакатимизни, республикамизни талаш, халқимизни обрўсизлантириш ниятида ўз эмиссарлари Гдлян, Ивановларни юборганларида (ҳозир бу жаноблар Россия Давлат думаси ноиблари) мен бошлаб кўйган «Райҳон иси тугган ҳовли» номли қиссамни олиб Переделкинога жўнагандим. Ҳақиқат Киевми, Курск вокзалида орқадан бир одам оёғимни чалганди. Мен уни билмай туртвордимми, аниқ

эсимда йўқ, аммо ўшанда: «Нега юртинга келган меҳмонни атайлаб чаласан. бизда меҳмонни бошига кўтардилар», дедим. Қаерданлигимни сўради. Ўзбекистонлик эканимни айтганимда у бутун «мағзавасини устимга ағларди». Ҳақиқат: «Оддий одамларнинг гуноҳи нима?.. Уст-бошингдаги кийимларни бизнинг халқ тушидаям кўрмаган. Ахир, бу бизнинг пахтадан-ку!!!» дедим. Орага бошқа одам тушди. Икковимизни тинчлантирди. Буларнинг барчаси ортада қолди. Буларни Трифонов ҳақида фикр юритилган юқоридаги гапларим сабаб бўлиб эслаяпман. Балки эсламаганим ҳам, эски ярамни тирнамаганим ҳам дурустми? Аммо айтилган сўз - отилган ўқ! Кейин, Переделкинодаги ижодкорлар уйида мўъжаз бир хонага жойлашиб олиб, кўлэзмага ўтирган чоғларимда, ўрмонларни кезганларимда, Пастернак қабрини зиёрат қилгани борганларимда кўп ўйларим одамларимиз аҳволини. Ҳақиқат пайтлар Марказий телевидение орқали бизнинг халқ устига турли бўхтонларни ағдарверишга ор қилишмасди. «Ўзбек иши»ни рўқач қилиб, ўзининг сўнгги дамларини ўтказаятган аждаҳо - қизил империя содда, айни дамда бағрикенг бир халқнинг бўйнига турли бўлмағур айбларни тақаб, талвасага тушган бир ҳолатда қанг солишини кўймасди... Эҳтимол, шунинг учун ҳам кейинчалик Горбачев қулаган Иттифокни қайта тиклашга уринганида бошқалар кўшилса ҳам Ўзбекистоннинг қўшилмаслигини тан олганди. Эҳтимол, бунга сабаб Юртбошимизнинг узокни кўзловчи, тўғри сўз, чўрт кесарлиги учун ҳам - унга, унинг салоҳиятига тан берадиган - мазкур хулосага келгандир! Ҳали таджикотчилар будаврга, бу даврнинг хайратланарли жумбоқларига старлица баҳо берганлари, уни ечганлари йўқ деб ўйлайман...

...Мен журналини тарк этган 1992 йилга қайтайлик. Ҳақиқат таваккал қилдим. Кўчада қолсам ҳам рўмонимни тутатдим-ку, ҳечқурса шунга сайқал берарман, укаларим ёрдам берад, тирикчилик ўтар, деган ҳаёлда, яна талай ўй-ниятларда мен учун бир умрга муқаддас саналган матбуот даргоҳини тарк этдим...

Ҳақиқат пайтларда мамлакатда ишлаб чиқариш деярли тўхтаган, одамларимиз ҳали кўнчикиб улгурмаган кийинчиликлар ортиб бораётган, ўрис рубли кундан-кунга қадрсизланиб кетаётган бир пайт эди. Ҳақиқат пайтларда мен ХХ аср буюк ёзувчиларидан бири Эрнест Миллер Хемингуэйнинг «Алвидо, қурол!» рўмонига ёзган сўзбошисини хотирлаганим худди кечагидек ёдимда. Сўзбоши, агар янглишмаётган бўлсам, тахминан мана бу жумлалар билан бошланганди: «Бу китоб Парижда, Ки-Уэстда, Флоридада... Канзас-Сити, Миссурийда... ёзилди. Биринчи вариантини ёзаётганимда ўғлим Патрик туғилди. Уни онасининг қорнини ёриб олишди... охириги варианты устида ишлаётганимда отам ўзини отиб кўйди...» Ҳа-ҳа, шундай деб ёзганди Хемингуэй! «... Бу китобни ёза бошлаганимда... тугатаётганимда ўттизга тўлгандим... у 1929 йилда, Нью-Йорк биржасида талафот юз берган қуни майдонга келди...» Хемингуэй ва унинг авлодига 20-30-йиллардаги АКШда юз берган буюк иқтисодий таназул қанчалар оғир таассурот қолдирганини, мана энди, янги жаҳат қуриш йўлида ҳаётда учраётган, бошдан ўтказаятганимиз мураккабликларни кўраётганимизда гувоҳ бўлиб турибмиз... Ҳақиқат пайтларда Хемингуэй яна нима деганди? Эшлагга уринаман, хотирам қувватига суянаман: «...ана шу йиллари Скотт Фицджеральд ўлди, Том Вулф ўлди, Жим Жойс ўлди... У биографлари томонидан ўйлаб топилган Жойсга ўхшамасди. Антика ўртоғимиз эди. Бир қуни у қиттак-қиттак қилиб ўтирганганимизда, менинг китобларим сизларга жудаям ибтидоий бўлиб кўринмайдими, деб сўраганди...» Хемингуэйнинг ушбу сўзларини эсладим-у, бирдан миямдан Президентимизнинг бир гапи ўтди. «Бутунги кунда бизга Ватани учун жонини тикувчи, жонини фидо қилувчи ёшлар, фуқаролар керак!» Эҳтирос тўла бу жумлалар таъсирида

ЗОЛДУЗЛАРТА

ЧЎЗИЛТАН ҚЎЛЛАР...

ПОЛЯК ШЕЪРИЯТИ БАҲОНАСИДА

Ўзбек шеърияти, ўрис шоирларини ҳисобга олмасак (улар ҳам ачинарли тарзда тўлиқ эмас), йигирманчи аср жаҳон шеъриятини яратганлар ва яратаётганлардан деярли ҳеч қимни кашф этмаган. Раҳматлик Шавкат Раҳмоннинг саъйи ҳаракати тўғрисида ўзбек тилида ўқила бошланган Лорка ва Шайхзода таржимасидаги аслиятдан аъло ўзгирилган Нозим Ҳикмат бахтли тасодифдай туюлади менга. Шеъриятимиз савиясини Жаҳон Назмининг юксак авжларида тутиб турмоғимиз, ўзимизни бир қадар, ҳавас қилаётганимиздай, маърифатли деб ҳис қилмоғимиз ва шеърхон олдидаги қарзимизни узмоғимиз учун - ижодий ва таъкилий жиҳатдан кўп меҳнатлар лозим бўлади. Зотан, ҳар қандай чинакам маданият умумжаҳон маданиятидан сув ичиб турмаса, инқирозга юз тутиши табиийдир. Чунки миллий маданият умумжаҳон маданиятидай улкан дарахтнинг бир навдасидирким, дарахтдан айро навдани ҳоли не кечиши барчага аён.

Ўзбек шеърияти ҳозир ўша навда ҳолига тобора яқинлашиб бораётти. Кейинги йилларда адабиётга кириб келаётган шоирларимиз фақат ҳамюрт акаларининг шеърларинигина юксак ПОЭЗИЯнинг намунаси деб қабул қилишга мажбур бўляптилар. Таққос учун ҳеч нарса йўқ. Биз жаҳон шоирлари елдириб бораётган вақтдан бенажаот бир тарзда узилиб қоляпмиз. Назаримда, кейинги пайтда маърифат ҳақида гап кетганда негадир АДАБИЁТни четлаб ўтиши тенденцияси пайдо бўляпти. Гўё адабиётнинг маърифатга алоқаси йўқдай... Бу ҳоли вужудга келтираётганлар ўзларини кулгули аҳволга солаётганларини қанча тез англасалар, ҳаммамиз тезроқ ҳижолатдан қўтилган бўлардик.

Ниҳоят, поляк шеърияти ҳақида икки оғиз сўз.

Бу Шеърият биз Фарб деб атаган минтақа Шеъриятининг энг баланд нуқталаридан биридир. Ўрисияни Фарбга қўшмасак ва Франция шеъриятини кўрмаганга олсак, замонавий поляк назмини Фарб шеъриятининг энг юксак чўққиси деб бемалол айтишимиз мумкин. Сўнги йигирма беш йил ичида Поляк шеърияти икки марта Нобел мукофоти билан тақдирлангани ҳам бу гапимизнинг исботидир. Чунки бу мукофот шоирларни унча хуш кўрмайди. Бунга сабаб - назми таржима қилиш оғир, шоирни меҳнаткаш таржимон эмас, балки фақат Шоиргина бошқа тилга ағдарishi мумкин... Поляк замонавий шеърияти, оҳанраболи юксак даражаси тўғрисида, мана шу тўсиқлардан ошиб ўтди. Ўзини бугунги адабиётга дахлдор ҳис қиладиган ҳақиқий маърифатли халқлар тилига таржима қилинди.

ТАРЖИМОН

ЧЕСЛАВ МИЛОШ. 1911 йил Литвада туғилган.

Шеърдан ташқари эсселар ҳам ёзади. Иккинчи жаҳон урушидан кейин Полшанинг дипломати сифатида кўп йиллар хорижда ишлади. Эллик биринчи йил Франциядан сийсий бошпана сўради. Кейинчалик, АКШда яшади. 1972 йил у Нобел мукофотида сазовор бўлди.

**2068 ЙИЛГИ УМУМЯҒОНА ДАВЛАТ
КЕНГАШИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚДАН ОЛИНГАН
ТАРТИБНИНГ ФОЙДАСИ ҲАҚИДА ОЛИЙ
ДАЛИЛЛАР**

Қарсақлар учунгина тартибни мустаҳкамлашга
чорламаймиз.

Уларнинг қарсаги бизга не керак?

Химоясини таъминлаймиз содик фуқароларни,
Бунинг эвазига штатдан бошқа ҳеч нарса талабимиз
йўқ улардан.

Бу ўринда турфа тажрибаларимиздан келиб чиқиб,
Умид қиламизки, одамлар кадрига етар,
Бизнинг ягона тўғри йўлимиз нақадар фойдалидир
Уларнинг телбаларча елиб-югуришларидан.
Гапни индаллосини айтсак, биз ва фақат биз
Уларни олиб чиқдик қарама-қаршилик сахросидан-
У жойда ҳамма нарса беқадр эди
(Чунки тенг сифатли нарсалар қадрсиздир).
Одамлар нодонликлари билан қолиб юзма-юз,

Ҳаётнинг маъносини ва бемаънолигин
Ўйлаб, бекорларга бошлари қотган
Бу беҳосил макондан олиб чиқдик уларни.
Шунингдек, уларнинг Озодлиги - Нон -
Бетаъм туюларди уларга,
Нонвойхоналарда мўл бўлгани учун.

Санъат ниқоби остида эса шунчаки зеркишларнинг
товланишларин яширганлар

Ҳамда югурик вақт олдида ваҳималарини.
Биз ва фақат биз Қоронгулаштириш қонунини
ўйлаб топдик,

Ўз ҳолига ташлаб қўйилган ақл
Ҳаддидан ошса,
Кучи етмас уфқларга бориб қолишин англаб.

Биз ва фақат биз Майдалаштирилган Мақсадлар
қонунини кашф этдик,

Камбағаллик ва ҳасрат - бахтнинг зарурий шарти
эканлигини исботлаб.

Улар бугун ақлдан олиб таъкиқларни сўкишаётган
бўлсалар ҳам,

Аслида кўрқадилар таъкиқларнинг қулаб тушмоғидан.
Таъкиқ аслидан кўра улғуроқ кўрсатар уларни ўзларига,
Бечоралар жохил куч тарафидан қулга айланттирилган
беғуноҳ фаришталар гўё.

Улар тушундилар, ҳақиқатлари бизнинг ҳақиқатга,
Ёхуд беозор ҳазил-хузул ёлғонларимизга қаршиликда
ҳақиқатдир фақат.

Бой-бадавлат мамлакат чўчитади уларни.
Чунки у жойда ўзларидан бошқа шаматалак ҳам уларни
кутиб тургани йўқ.
Шунинг учун аниқ ва аён жарангласин мана бу сўзлар:
Қаттиққўл ҳокимиятимизда уларнинг розилиги ҳам бор.
Кейинги маълумотларга қараганда,
Уларнинг кўпчилиги уйқусираб гапиринарлар:
Камбағалликни ва таъкикни худо ёрлақасин!..

НАҚАДАР ОЗ

Нақадар оз айтиб улгурдим.
Нақадар оз.

Қисқа кунлар.
Қисқа тунлар.
Йиллар бир нафас.

Ҳеч нарса айтишга улгуролмадим.

Ишонч ва умиддан,
Қувонч ва чорасизликдан
Толди юрагим.

Аждарнинг
Оғзи очик турар бошим устида.

Бор будимдан жудоман -
Ташланганман кимсасиз оролга.

Мени оқ кит
Дунёнинг қаърига отиб юборди.

Мен ҳеч қачон билмайман,
Ўзи нима бўлган
Мен билан.

ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ. 1921 йилда туғилган. У - мансур шеърнинг поляк адабиётида мустаҳкам ҳокимиятини ўрнатган шоир. (Йигирманчи асрда бундай уриниш ундан олдин ҳам икки бор бўлган). Наср ва драматургия билан ҳам шуғулланади. Юксак интеллектуал поляк шеърхони Ружевични замонасининг энг биринчи шоири деб билади.

ПОКЛАНИШ

Кўз ёшдан ор қилманг, ёш шоирлар,
Кўз ёшдан уялманг.

Ойдин,
Ойдин кечадан,
Булбул хонишидан
Завқ ола билинг.

Фалакка учмоқдан зарра чўчиманг
Юлдузларга чўзинг кўлингизни.
Юлдузга кўзларни қилингиз таққос.

Камалакранг капалакдан,
Кўёшнинг туғилишидан.
Бойчечакнинг кўз очишидан
Завқ ола билинг.

Кабутарларга дон улашинг
Табассум билан боқинг
Итларга, гулларга, паравозларга.

Орзулар ҳақида баҳслашинг,
Ёшликка қасида ўқинг ҳайқириб.
Яна одамларга ишонинглар.

Содда шоирлар, гўзалликка ишонинг.
Завқли шоирлар, ишонинг одамларга.

Кўз ёшдан уялманг, ёш шоирлар -
Кўз ёшдан уялманг.

* * *

Охиратдан сўнг,
Ўлимдан сўнг,
Мен ҳаёт кўйнида кўз очдим,
Мен ярата бошладим ўзимни
Мен кура бошладим ҳаётни қайта -
Одамларни, жониворларни,
Бу стол дедим мен.
Бу стол.
Столнинг устида нон билан пичоқ -
Пичоқ нонни кесиш учун.
Нон эса одамларга.

Инсон севиш керак -
Таъкидладим кечаю кундуз
Нимани севиш керак?
Инсонни таъкидладим, инсонни.

Бу дераза дедим мен
Бу дераза
Деразадан нарида боғ
Боғ кўйнида олма
Олма гуллаган.
Шамолда гуллари тўзғир.
Мевалар яралмоқда.
Мевалар.
Отам олмаларни териб олмоқда.
Меваларни тераётган у одам -
Менинг отам.
Мен ўлтирибман уйнинг остонасида.

Эчкисини етаклаб бораётган
Бу кампир
Дунёнинг еттита мўъжизасидан ҳам
Азизроқ.
Уни энди керакмас деб
Ўйлаган
Жаллоддан баттар.

Бу - одам.
Бу - дарахт, Бу - нон.
Одамлар яшамоқ учун
Овқат ейдилар -
Таъкидладим ўзимга ўзим, -
Фақат инсон ҳаёти муҳим,
Фақат инсон ҳаётининг маъноси улкан.
Ҳаётнинг баҳоси
Инсон яратган
Нарсаларнинг баҳосидан
Бекиёс ортик.
Инсон - буюк мўъжиза -
Таъкидладим мен қайта-қайта.

Бу сув дедим мен
Тўлқинларни кўлим билан силадим.
Сухбат курдим дарёлар билан
Эй, дарё, - дедим мен, -
Эй, дарё, бу - мен...
Инсон
Сувга сўз котди,
Ойга сўз котди,
Ёмғирга, гулларга,
Қушларга, осмонга
Ерга сўз котди.

Осмон жим турди
Замин жим турди
Фақат садо келди

Садо...
Яна бир одамнинг товуши.

ВИСЛАВА ШИМБОРСКАЯ. *Одобли Фарб адабиётшунослари унинг қачон тугилгани ҳақида ёзишмаса ҳам, шоиранинг олтмиш саккизга киргани аниқ. У 1963 йилда чоп этилган «ТУЗ» тўплами билан Полшани забт этди. Шундан сўнг чоп этилган ҳар бир китоби немис тилида ҳам нашр қилиб келинади. Унинг жаҳонаро шуҳратида немис дўстларининг хизмати катта эканлигини ҳамма эслатиб ўтади. 1996 йил Нобел мукофотига сазовор бўлди.*

СИНГЛИМГА АЙТИЛГАН МАҚТОВ СЎЗЛАР

Менинг синглим шеър ёзмайди,
ҳатто, тўсатдан ҳам ёза бошламас.
У шеър ёзмаган онамга ўхшайди,
У шеър ёзмаган отамга ўхшайди.
Синглимнинг уйида хатардан йироқ сезаман ўзимни:
чунки синглимнинг эри
икки дунё бир бўлса ҳам шеър ёзмас зинҳор,
Бу гап Адам Мацедонскийнинг асарига ўхшаб
колса ҳам айтиб қўяй,
қариндошларимдан ҳеч ким машқ қилмайди
шеър ёзишни.
Синглимнинг жавонида эса шеърлар йўқ,
янгилари йўқдир сумкачасида.
Агар синглим тушликка таклиф этса,
биламан, шеърлар ўқиш ниятида эмас.
Шурвасининг лаззати ҳам ўша ниятдан эмасдир,
қаҳваси эса тўкилмагай қўлёзмаларга.

Аксарият оилаларда ҳеч ким шеър ёзмайди.
Ёзса ҳам ёзади битта-яримни.
Аммо шеърят
авлодлар бошидан шаршарадай қуйилиб,
ўзаро туйғулар гирдобида
дахшатли фожелар яратар баъзан.

Синглим гаплашув насрини аъло амаллар,
унинг бор ёзувчилиги - таътилдан
бир парча хат.

Унда мудом битилар битта ваъда:
қачон
қайтиб келса,
ҳаммасини,
ҳам-ма-сини
гапириб берар.

ВОКЗАЛ

Н. шахрига келишим
жадвалга кўра кечди.

Жўнатилмаган телеграмма
Сени этганди огоҳ.

Белгиланган вақтда етиб
келмасликка улгурди.

Поезд учинчи йўлда
тўхтади. Гиж-гиж одам.

Оломонга қўшилиб жўнади ташқарига
Бу жойларда йўқ жисмим.

Тўс-тўполонда шошган
икки-уч аёл мени
ерга топтаб ўтдилар.

Биттасин қаршилади
менга нотаниш биров,
Аммо аёл шу заҳот
Уни таниб бурилди.

Бизнинг бўсамиз эмас,
Ўзга бўсалар билан
ўпишдилар. Шу маҳал
Меникимас жамодон
Ўғри қўлига тушди.

Н. шахрининг вокзали
халис борлиқ бўйича
таширди аъло баҳо.

Бутун жойида қолди.
Жуъзий ҳоллар рўй берди
манглайда ёзиғича.

Келишилган учрашув
бўлиб ўтгани ҳам рост.

Фақат бизнинг борликдан
нари юз берди бу ҳол.

Фақат йўқолган беҳишт
Топилмаган бир жойда.

Қайдадир? Аммо қайда?
Қайдадир? Аммо қайда?
О, сўзчалар нақадар
жаранглайди... Сўзчалар...

МАРҲУМЛАР БИЛАН МУНОСАБАТЛАР

Қандай вазиятларда мурҳумлар тушинга кирар?
Қанчалар ўйлаётган уйқудан олдин улар ҳақида?
Ким биринчи бўлиб тушинга кирар?
Ҳамма вақт ўшанинг ўзими?
Исму шарифи недир? Қабристони қайда?
Қачон вафот этган?

Нимани далил кўрсатишар?
Эски қадронликними? Қариндошликними?
Ёхуд Ватанними?

Гапиришадими қайдан келишгани ҳақида?
Уларнинг ортида ким бор?
Киришадими бошқаларнинг
тушларига бирварақайига?

Юзларига ўхшайдими суратларига?
Ўлганларидан сўнг яна қаришганми?
Тетикмилар? Хорғинмилар ёким?
Ўлдирилганмилар? Ёхуд шифо
топганмилар жароҳатлардан?
Эсларидами ўзларининг котиллари?

Қўлларида нима бор - бир-бир тасвирла?
Чириганми? Занглаганми? Титилганми?
Ёниб битганми?

Қўзлари қандай? - қўрқитадими? Тўлами саволларга?
Яна нима?
Нималардан суҳбатлашасизлар?
Қушларданми? Қапалақданми?
Суҳбатларинг балки гул ҳақидадир?

Тез-тез беришадими оғир саволлар?
Нима деб жавоб айтолсан сен?
Фақат жим турмоқдан бошқа?
Фақат тушнинг мавзусини ўзгартмоқдан бошқа?
Фақат пайтида уйғонмоқдан бошқа?

Рус тилидан Усмон АЗИМ таржималари

Жаҳонгир ШУКУР ўгли

ФАҚАТ ҲАЁТ АБАДИЙ

Ҳикоя

1

Инсон ҳаёти ҳақида қанча кўп ўйласам, шунча ишонаманки, у ўзининг қисқагина умрида кўп марта ўлиб, тагин тирилар экан. Мана, ҳозир ҳам шундай: мен каравотда ётибман-у, ҳис этаяпманки, кетаяпман. Ҳолбуки менга пичоқ урганлари йўқ, захарлашгани ҳам йўқ, касал ҳам эмасман, соғ-саломатман. Мен энди ҳаётнинг маъноси ҳақида ўзимга савол бермайман, шунаки мен ундан совудим. Тушундимки, ёшлиқнинг алдамчи шуълалари билан жиловланган орзуларим - ҳаёлий экан. Ажабо, энг сўнг қазо қиладиган умидлар энди йўқ. Ўзинг бирон-бир нарсани тушунмайдиган бу ҳаётдан нимани кутиш мумкин? Ҳа, йигирма икки яшарлик йигит учун бу фикрлар жуда оғир. Бироқ нима қилиш керак, қачонки шу қисқагина умринг ўзанини ўйлаб, қанчалар хатога йўл қўйганингни англаб турсанг? Вей, қанча ёлгончилик, сотқинликларни кўрдинг; қанча орзуларинг бор эди...

2

Кеча бир таниш кизни акамнинг туғилган кунига таклиф қилдим. Ўтиришдан кейин уни уйига кузатиб бораётганимда, учта йигит - унинг хушторлари экан, шекилли - мени тутиб уришди. Эсим оғиб қолибди. Бир маҳал хушимга келганимда йигитлар ҳам, киз ҳам йўқ эди.

Уйга келиб, азбаройи киздан хавотир олганим учун кўнғирок қилдим. Киз нима деди денг? «Мени ҳимоя қилолмадинг, шунинг учун улар билан кетдим», деди. Начора, балки у ҳақдир. Кучсизлар ўлади, кучлилар қолади - «жунгли қонуни» шундай бўлса керак. Демак, мен ожиз эканман. Қолаверса, учовига бас келолмасдим.

Ҳозир мен кўзгу олдида туриб, башарамга қараяпман. Чап юзим шишган, ўнг кўзимнинг таги кўм-кўк, пастки лабим ёрилган, хуллас, энди «чиройли»ккина бўлиб қолибман.

Ойна олдида жилиб хонамга кирдим. Ҳеч нарсани ўқигим, ўйлагим келмас эди.

Шунда ўзим севган расомларнинг уй деворидан жой олган портретларига қарай бошладим-у, фотосуратлар ёпиштирилган эски альбомим эсимга тушиб кетди. Уни шкафдан олиб, диванга ўтирдим.

3

Биринчи бетини очдим, унга икки яшар болакайнинг сурати елимланган. Болакай дўмбоққина қўлчалари билан ўйинчоқ айиқчанинг қўлидан ушлаб, беғубор кўзлари билан тикилиб, жилмайиб турибди.

Бу - мен, йигирма йил бурунги мен.

Альбомнинг иккинчи варағини очаман. Биз тоғдаимиз: отам, онам ва мен.

Ўшанда мен олти ёшда эдим.

Жуда яхши эслаيمان: илгарилари ҳар йили биз баҳорда шаҳардан ташқарига - тоққа чиқардик.

Авжи баҳор кезлари бўларди ўша чоғлар: тоғ бағрларида долалар энди-энди очила бошлаган, дарахтларда илк япроқлар пайдо бўлган, куёшнинг ёрқин нурлари ҳам совуқ кишининг нафаси кўтарилиб кетганидан далолат

берарди. Бепоев адирларга қараб, шатоалалар шовқинини эшитиб, муздек чашма сувларидан симириб ҳамда бойчечакнинг нозик бўйини ҳидлаб, киши беихтиёр хаёлкаш - романтик бўлиб қолганини сезмасди.

Бизнинг оиламиз бошқалар қатори йилнинг худди шу фаслида мана шундай тоғ бағрига келарди. Дадам гулхан ёқар, мен эсам қалта-қулта чўпларни йиғиб келардим. Онам гул терарди. Сўнгра биргалашиб ўзимизга бир егулик тайёрлар эдик.

Яна шу нарсга кечагидек эсимда: этакда қолиб кетган водийда битта ям-яшил дарахт (номи ёдимда йўқ) ўсиб турарди. Ўткинчилар унинг бутокларига турли тасмалар ва латта-путталарни боғлаб кетишарди. Дарахт мана шундай ранго-ранг латталарга бурканиб турарди.

Ҳар гал ўша дарахт яқинидан ўтганимизда дадам машинани тўхтатар, онам эса қўлимга рўмолча бериб: «Бориб боғлагин, нимаки истагинг бўлса, рўёбга чиқади», дер эди.

Мен эсам бунга инониб чопиб кетардим.

4

Яна варақлайман альбомни. Мана бу - менинг чин холам. Термиз яқинида яшайди. У кишининг уйига биринчи марта борганим кечагидек эсимда. Бунга бир неча йил бўлди.

Ўшанда мен биринчи марта сомсага сирка сепиб ейишларини кўрганман. Қудуқдан сув тортиб ичишларини ҳам ўшанда кўрувдим. Унча чуқур бўлмаган қудуқчанинг тубида эса кичик-кичик балиқчалар сузиб юрарди.

Уларнинг оиласи катта, дастурхон бошида икки-уч соат бемалол ўтиришларини ҳам шунда кўриб ҳайрон бўлганман: холам дўқонда ишлар, хоҳлаган пайтида бориб очар, айрим нарсаларни уйда ҳам сотарди.

Қизик, улар яшаётган қишлоқнинг оти - Чашма эди. «Нега бундай, булоқ йўқ-ку» деб сўраганимда, «шунақа, булоқ чиксин деб қўйишган», дедилар.

Хуллас, ҳайрон қолса бўладиган нарсалар кўп эди.

Охирги марта Чашмада тўрт ой муқаддам бўлдим. Бироқ мен бу сафарни сабрсизлик билан кутганим. Чунки дадамнинг ёшлиқдан бирга катта бўлган битта дўсти катта бизнесчи бўлиб кетган, дадам менинг тентираб юрганганимни унга айтгач, у киши: «Майли, келсин, фирма очиб бераман. Магазини бўлади. Иш ўргатаман», деб ваъда берган экан.

Бундан олдинроқ - айни ёз чилласида катта амакимнинг тўйига - Термизга борганимда, тўйхонада елиб-югуриб хизмат қилаётган бир қиз билан танишган эдим.

Уни холам ҳам мактаган, биз икковлоннинг чой, товок ташишимиз ва ўзаро арзимаган гаплардан кулишимизни кўриб: «Тоҳир, шу қизга уйлансанг яхши бўларди. Туёғимиз узилмас эди. Ўйлаб кўр. Бундай қизлар меҳнаткаш бўлади. Эринг гапидан чиқмайди», деган эди.

Бу таклиф менга қутилмаганда маъқул тушган, қизнинг нималариндир Абorigен тоғамга ўхшатган бўлсам, унинг қандайдир соддалигини ўзимга ўхшатган эдим.

Қолаверса, ким бўлишимдан қатъий назар, уйланишим

керак-ку? Балки уйлансам, ҳаётимда бирон-бир бурилиш содир бўлар?.. Университетнинг филологиясигами, журналистикасигами - кироламансам кироламан-да.

Бу мени адабиётдан совутади?

Колаверса, ҳамма ёзувчилар ҳам шу факультетларни битиришмаган.

Тўғри, мен жуда унақа «ёзувчи бўламан» дея олмайман. Аммо ҳеч бўлмаса ўзим учун ёзиб юришим аниқ: ёзганимда хумордан чиқасан-да киши, ҳатто ота-онангу дўстларингдан сир тутган дарду қувончларингни ҳам қоғоздан яширмайсан.

Хуллас, тўйнинг эртаси қизга ҳазил-ҳазил билан яқинда уйларига совчи юборишимни айтувдим, кулибгина кўйди: у чиндан ҳам содда, бокира қиз эди.

Ана шунинг учун ҳам холамининг уйига - Чашмага боришни бесабрлик билан кутарканман, ҳаёлимда яна ёркин манзаралар чизила бошлаган эди: дадамнинг ўртоғи ёрдам берса, ишларим юришиб кетса, ўзим оёққа туриб олсам, ҳаётим чиндан ҳам ўзгаради: ўша қизга уйлансам, уни яхши кўриб қолишим ҳам мумкин... Бироқ йўл харажатиининг қимматлиги менинг оёғимга кишан солди.

Нихоят, сафарга отланадиган куним ҳам етиб келди. Юқорида айтган режаларим билан қандайдир куч-қувватга тўлиб, ҳатто шу боришдаёқ биринчи қадамим - янги мустақил ҳаётга кўйган қадамимдек туюлиб, Термизга жўнадим.

Пездан тушибок, дадам ёзиб берган адрес бўйича безнесчи ўртоғининг уйини излаб кетдим. Топдим. Деворлари пишиқ гиштдан қурилган, темир дарвозаси оғзида иккита ажинакучук ётарди. Мени кўриб, «душманлик» билан қарши олишди. Бир амаллаб ҳовли кўнгириғини босдим.

Дўмбок, ёшгина-ю, сочи тўкилиб кетган йигит чиқиб келди. Йигитнинг қовоғи солиқ эди.

«Фалон кишининг ўғлиман. Тошкентдан келдим», деб таништирдим ўзимни. У ҳам ўша «пистон» кишининг кичик ўғли экан. Чехраси хиёл ёришди-ю, лекин:

- Отамнинг мазаси йўк, - деди. - Дўхтирлар бировга кўрсатманглар дейишган.

- Шунақаям бўлар экан-да?

Йигит тошиб турган эканми, ё мени отам туфайли ўзига яқин олдим, бирдан:

- Дўхтирлар «бели гарячка» дейишди, - деди бидирлаб.

- Лекин отам ичмайдилар ҳисоб... Жуда оз ичадилар. Бир табибни чақириб қаратган эдик, ўша... ўша «ўтиб кетади, восвос бўпти», деди. Илгариям бир марта шундай бўлувдилар.

- Аттанг.

- Биз жуда камбағалчиликдан шу даражага етувдик. Отамнинг душманлари кўп. Бир-икки йил олдин рекетчилар ҳат ёзиб кўркитишди.

Отам уларга ҳеч нарса бермадилар... Кейин, шу касални топдилар. Олдинлари ухламай тонг отқизар эдилар. Кейин-кейин шундай бўлиб қолдилар...

- Тушундим.

5

Чашмада ҳам мени шумхабар кутиб турган экан. Холам гамгин кулимсраб айтди:

- Сенинг О... билан гаплашиб турганингни кўришган экан танишлари. Кизнинг отасига айтибди.

Отаси: «У бола Т а ш к а н д а я ш а ё т г а н бў л с а , к и з и м н и о п қ о ч и б

кетиши ҳам кўлидан келади», дебди хотинига...

- Кейин?

- Қизини эрга бериб юборди. Қандайдир қариндошига... Сен хафа бўлма, қиз топилади. Ёшсан...

О.нинг синиққина жилмайишлари, соддалиги, ҳаракатчанлиги кўз олдимга келиб, унга жуда-жуда ачиндим. Сўнгра, шу холимда ўзим ҳам уни бахтиёр қилолмаслигимга инониб, бирдан хўрлигим келди: «Э, худойим, нима гуноҳим бор? - дедим ичимда. - Эндигина ишларим юришай деганда, бутун режаларим қартон уйчадек бузилиб кетди. Энди уйга қайси юз билан қайтиб бораман?»

Тошкентга боргач, нима қилишимни ҳам тасаввур этолмасдим. Нимагаки, бу ёққа жўнаганимгача бир тижорат дўқонида ёрдамчи сотувчи бўлиб ишлаб турувдим.

Тўғри, ишим вақтинчалик эди-ю, ҳарқалай, уч-тўрт сўм маошим бор эди.

Энг ёмон шулки, мен бу ёққа жўнаш олдидан «ўз ихтиёрим билан» ишдан бўшаб, бир таниш омборчидан қарзга пул кўтарувдим: икки қарра қилиб қайтармоқчи эдим.

Э н д и н и м а бўлади?

Вагон мутасаддиси «кирк минутдан кейин» жўнашимизни айтди. Мен чамадонимни кўйиш учун вагонга, ундан купега кирдим. Ўрта яшар бир аёл ўтирарди.

- Салом алайкум. Бешинчи жой шу ердами? - дедим.

- Мана бу пастки полка бўлса керак, - деб жавоб берди хотин.

Мен ўриндик қопқасини кўтариб, юкимни кўйдим. Сўнг дераза пардасини четга сурдим.

Пастда одамлар қандайдир шошқин қувонч билан пирожни, вино ва ҳар хил сақичнамо ширинликлар харид қилишар ва вагонларга қараб чопишар эди.

Мен тўшакни ёғоч ўриндикка ёздим-да, секин чўзилиб ётдим. Кўнглимга қил сизмасди. Кўзимни юмиб ётарканман, купемизга тагин кимдир кирганини сездим. Кирган киши аёл товуши билан салом берди. Анави хотин ўз ташвиши билан банд эканми, алик олмади.

«Бариб туриб ўтиришнинг керак. Ҳали ётишга вақт бор. Бунинг устига, хотинларнинг олдида чўзилиб ётиш - нукулай», деб ўйладим-да, ўрнимдан турдим.

Рўпарамда болали келинчак турарди. Кўринишидан йиғирма ёшларда. Унинг ҳайрон қоларли даражадаги чиройи мени лол этди. Кўзлари қоп-қора ва катта-катта. Лекин қовоқлари шишиб кетган, тоза йиғлаган бўлса керак. Эғнида ўта арзон куртқа, оёғида - товонлари қийшайиб, ранги ўнгиб кетган этик. Юзи рўмол билан ўралган.

Унинг боласи ўзига жуда ўхшарди; кизалокнинг боши ҳам қийқча билан ўралган, лўппи яноқлари уни яна-да суюмли қилиб кўрсатарди.

Жувон боласини бир қўлида кўтарганча бошқа қўли билан эшик тутқичидан ушлаб турар, афтидан, ўтиришга кўрқар эди. Мен дарҳол четга сурилиб:

- Нега тик турибсиз? Ўтиринг, - дедим.

- Вей, сиз анча пул тўлагансиз, мен бўлсам - бибилет, - деди. - Яқинда тушаман, акажон.

- Ўтирсангиз-чи.

- Бу ер сизнинг жойингиз ахир?

- Нима бўпти.

Ниҳоят, у ўтирди. Мен тагин четроққа - деразага сурилиб, ташқарида - йироқларда қолиб кетаётган тоғларга тикила бошладим. Хаёлимда эса аламли ўйлар: «Мен ҳаётимда нима ёмонлик, нима гуноҳлар қилдимки, қисмат мени мунчалар азоблайди? Нима учун бировларга барча эшиклар очик, менга эса - ёпиқ?.. Тўғри, отам амалдор эмас, онамнинг ҳам қўли кўп жойларга етмайди... Бирок мен тирик жонман-ку?»

Шунда Термиз кўчаларида кўрган бир афишамни эсладим. Унда ёш хонанда қолиб турарди. Холбуки, у бир вақтлар бизнинг ансамблда ногора чалар, овози ҳам меникидан дуруст эмас эди. Қолаверса, мактабда менинг дипломатимни кўтариб юрар, мен билган инглизча, италянча кўшиқларни хиргойи қилишимни, яъни ўргатишимни сўрагани сўраган эди.

Мен ўшанда гитара чалиш ҳам, кўшиқ айтиш ҳам - шунчаки ҳавас, ҳар бир кишиям билса зиён қилмайдиган бир сифат, деб билардим.

Бутунга келиб у шаҳарма-шаҳар концерт кўйиб юрибди. Мен эсам ўша-ўша...

Шунда ҳаёлим бўлинди. Назаримда, кимдир менга гап қотгандек бўлди. Бурилдим. Болали жувон менга тикилиб турарди.

- Кечирасиз, бир нима дедингизми?

- Ҳа, - деди у ғарибона бир тусда. - Нимадандир хафа кўринасиз. Тўғри, бу менинг ишим эмас-у...

- Йўғ-е, сизга шундай туолгандир, - дедим.

- Кўзларингиздан кўриниб турипти, оғажон. Айтиб беринг, енгил тортасиз.

- Э, йўқ, ҳеч нарсамас, - деб яна ойнага юзландим.

Яна олисдаги тоғларга қарай бошладим-у, бу аёлнинг эшик оғзида туриб айтган гапи ёдимга тушди: «Сиз анча пул тўлагансиз, мен бўлсам бибилет».

Демак, ҳақиқатан ҳам бу - билетсиз, бунинг устига, боласидан бўлак ҳеч нарсаи йўқ. Демак, поездинг паттаси - бунинг учун бир «дунё пул».

Эй, бунинг эри йўқми?

- Кечирасиз, билетингиз бўлмаса қандай қилиб чикдингиз? Бизда билетсиз юрадиганларни «қуён» дейишади, - деб кулдим. Кулдимки, фикримни тўғри тушунсан, хафа бўлмасин деб.

У ҳазилни тушунди шекилли:

- Мени мелисалар ўтказворишди, - деди.

- Мелисалар-а?

- Ҳа, - уялиб кулимсиради у. Кейин давом этди: - Биз хўжайин билан ҳамиша обши вагонда юрардик. Бундай купелисига биринчи марта тушим... Бундан уч кун бурун хўжайин билан Сарюсиёга қариндошларни кўргани бориб эдик. Кейин яна поездга ўтириб қайтдик. Биласизми, Эрим кўп ичадилар, бунинг устига байрам келиб қолди... Хуллас, поездга чиққанларида маст эдилар. Биз проводник билан келишиб эдик: пулини кейин ўзига бермоқчийдик. Бор-йўғи саксон сўм пулимиз қолиб эди, шу билан бир амаллаб уйга етиб олардик... Эрим бўлса, шу пулга поезддан ароқ топтилар-да, яна ича бошладилар. Термизга етганда, биз тушдик, оёқни ёзиш учун. Хўжайин шунчалик маст эдиларки, ҳеч нарса билмасдилар. Дуч келган одамни ўпа бошладилар... Уйдаям ичардилар, мен кўниккан эдим, аммо йўлда мунчалик бўлмасдилар. Ўзлари қурувчи. Мен у кишининг таксичи бўлишини истардим: балки шунда камроқ ичармидилар...

- Ўзлари неча ёшда? - деб сўрадим.

- Ўттиз саккизда.

- Сизга зўрға йиғирма ёш бериш мумкин.

- Ўн саккиздаман, - деб кулди у. Кейин яна гамгин тортиб қолди. - Термизда мелисалар опқолишди у кишини... Қанча ялиндим-ёлвордим, йиғладим - кўйвориммади. Термизда мен ҳеч кимни танимайман. Шерободгача яна ярим соатлик йўл бор... Шундай. Мелисалар мени поездга чиқаришди... - У чуқур хўрсиниб олди-да, яна давом этди: - Эримнинг киссаларидан бир сўм ҳам чикмади, мен бўлсам уйга етиб олишим керак. Автобус билан... Ўзимда пул йўқ, ҳеч ерда ишламайман. Биронта ошхонага идиш ювадиган бўлибми, ер супурадиган бўлибми ишга кирмоқчи бўлдим. Лекин мени ишга олишмади. Ёш болам бор...

- Қариндошлар борми?

- Ҳа, биз бир ота-онадан саккиз фарзандимиз. Лекин жуда камбағалмиз. Шунинг учун биз - беш кизни ҳам ёшлигимиздан эрга узатишди. Акаларим уйланиб чиқиб кетишган, уларни кўрмаганимга бир йилдан ошди. Катта опам олдинлари уйимизга тез-тез келиб турарди. Кейинги келишида бутун тақинчокларим йўқолди. Битта узук, битта сирға - булар раҳматли онамдан ёдгорлик эди. Опам кетганимдан кейин бу нарсаларнинг йўқолгани маълум бўлди... Кейин мен унинг уйига бориб эдим, у мени ҳайдаб юборди. Шундан кейин алоқамиз узилиб кетди. Баъзида яшагинг келмай қолади, оғажон. Лекин мана шу қизчамни деб...

- Ростини айтсам, нима дейишгайм хайронман, - дедим. - Қаранг, тўққиз бўлапти. Ўн минутдан кейин - Шеробод... Вокзалга яқин турсангиз керак?

- О, йўқ. Биз Шерободнинг ўзида турамыз. Яъни, Гагаринда. Унгача ўн километр бор...

- Менимча, ҳозир автобуслар юрмаса керак, - дедим. - Сизнинг эса таксипулингиз йўқ. Кўчалар қоронғу, мастлар кўп...

- Бир амаллаб етиб оларман, - деди у.

Ниҳоят, эшикдан бошини суққан проводник:

- Станция Шеробод! - деди.

Мен ўрнимдан туриб, аёлнинг кизалоғини кўлимга олдим. Ва купедан чиқиб, йўл бошладим.

Миямда алкаш-чулқаш ўйлар: «Шундай паризод, ўн саккиз яшар паризод шундай хор-зор... - Перронга тушдик. Мен унга жуда ачинар эдим. Хатто: - Юзта шопир ҳам, қурувчи ҳам бир тола сочингизга арзимайди», деб кўнглимни тоштириб юбораётган бошқа гапларни ҳам айтишни истардим: - Эй, синглим, ҳали ишга жойлашсан, эринг ичинси ташлайди, опанг тақинчокларингни қайтариб беради... Энг муҳими, яхши кунлар келишига инон, шунда ҳамма нарса яхши бўлади!» Бирок, ҳеч нарса дея олмадим.

Поезд бир-икки минут тургач, сигнал берди. Мен чўнтақларимни кавлаб, бор пулимни чиқардим. Юз сўмча экан.

- Олинг буни, - деб узатдим.
- О, йўқ-йўқ, ололмаман, - деди у.
- Олинг ахир, бу болакайни кўтариб, ўн километр юриш осонми?

У барибир пулни олмади. Мен шахд билан унинг курткази чўнтагига пулни тикиб юбордим-да, жила бошлаган поездга чиқдим. У ҳеч нарса деёлмай тош қотганча қараб турарди. Бир-икки қадам юрилмасдан унинг кўзларида ёш кўрдим. Поезд узоклашиб борар, келинчак ҳамон тик қотиб турарди. Ниҳоят, кўринмай кетди. Мен зинадан кўтарилиб, вагонга кирдим.

Дераза ёнидан ўтарканман, яна тўхтаб қолдим. «Эй, худойим, - деб ўйладим фавқулодда қандайдир энгил тортиб. - Фермер бўлолмаганим, ҳатто ўзим севмаган кизга уйланолмаганим, шунчалар фожеа эканми?»

Нима бўлганда ҳам, бу сафарда нимадир қилдим, тўғрироғи, кимгадир фойдам тегди...

Демак, бекорга келмаган эканман. Ҳа... У бояқиш келинчак менга бир сўз айтмаган бўлса ҳам, кўзларида миннатдорчилик ёшларини кўрдим-ку...»

Термизга қилган сафарим шу тарика тугади.

7

Альбомнинг охириги варағини очдим. Унда биронта ҳам сурат йўқ эди.

Альбомни ёпдим.

Ўзимнинг қиссагина умрим ҳақида ўйладим. Ва

айрим хулосаларга ҳам келдим...

Яқинда ойм шкафдан эски шимимни топиб, «уйда кийиб юр», деб бердилар. Шимни кийиб, чўнтакларига кўлимни тиксам, эски қопчиққа тегди. Уни чиқариб очишим билан Диноранинг телефон рақамига кўзим тушди. Балки у ҳалиям менинг кўнғироқ қилишимни кутаётгандир? Ахир, бу ҳаётда бирон-бир нарсани ҳам олдиндан билиш мушкул-ку?

«Бугунок, йўқ, ҳозирок сим қоқаман Динорага. Кейин кўчага чиқаман», деб ўйладим.

Кейин альбомни тагин бошидан тез-тез варақлай кетдим - бу бир хазинадек бўлиб қолган эди: мана - мен. Бу - онам, отам, севимли бувим.

Булар - синфдошларим, буниси - Динора. Мана, Аброр - Абориен тоғам.

Холамни ҳам кўргач, охириги бетни очдим. Ҳа, бунда ҳеч қанака сурат йўқ.

Шунда бирдан тушундимки, мен ҳали охириги бекатга етганим йўқ...

Ажабо, бу бетдаги биринчи сурат балки менинг бўлажак умр йўлдошимники бўлар, балки биринчи фарзандимники...

Бошда «мен ўлаяпман» деган эдим, энди эса «тирилаётганим»ни сездим.

Демак, инсон «ўлар экан» ва «тирилар экан», бироқ ҳаёт, ҳаётнинг ўзи абадий экан...

БУ ЙЎЛ: «БОРСА - Ё КЕЛАР, Ё КЕЛМАС»

Шодиқул: «Жаҳонгирнинг асарлари ҳақида ўзингиз бир нарса ёзиб беринг. Қизиқ бўлади: сиз барибир тўғри гапирасиз-ку...» деганингизда илжайиб елка қисувдим.

Кейин ўйлаб қарасам, ёзсам бўларкан: ўғлим бўлса нима бўпти. Бундан ташқари, уни бошқа ҳар қандай кишига қараганда мен яхшироқ билсам керак. Ҳечқурса ижодга, ҳаётга муносабатини... Бу бола тугилганда, атрофимизда ўзбекча бозча йўқ эди. Ўрисча бозчага бердик. Кейин мактабдаям олтинчи синфгача ўрисчада ўқиди. Билардим: ўртача ўқирди. Масалан, адабиёт фанидан кўпинча «3» баҳо оларди. Аммо беининчи синфдалиқ чоғидаёқ Лангфеллонинг машҳур «Гаявато» достонини ёд биларди. Музқаймоққа деб берган пулимизгача китоб оларди. Купернинг «Сўнги могокан» романидан тўрт нусха олган, яъни, тўрт нашириётдан чиққанини ҳам олган эди. Кейин Америка ҳиндулари ҳақидаги асарлардан барча суратларни қийиб олиб, битта дафтарнинг варақларига ёпиштириб, альбом қилган эди. Кейин бирдан мусақага қизиқди: бир эмас, иккита гитара олдирди. Эшитсам, овози ҳам бор экан.

Ёзишга қизиқишини, назаримда, учинчи синфда бошланувди: бирталай бир бетлик, икки бетлик ҳикоялар ёзиб ташлаган, аксари ҳайвонлар ҳаётидан, бош қаҳрамонларидан бири - лос эди.

Кейин ўнинчи синфни тугатди: шундаям адабиёт фанидан баҳоси ўртача, умуман, дарсликка қизиқмас, Жек Лондон, О. Генри, Сетон Томпсон ва бошқа адибларнинг асарлари - унинг учун гўёки дарслик эди.

Жаҳонгирни Туркияга - бирон лицейга юборишни орзу қилардик. Қўлимиздан келмади. Отаси казо-казо, ўзларининг боши «2»дан чиқмаган баъзи синфдошларининг Истамбулга бепўш-пўш жўнаб кетишигани болани гамгин қилиб қўйди. Уни халқ хўжалиқ институтига қўймоқчи бўлдик: ярим миллион сўм-купон сўрашди.

Ниҳоят, ўз ўзича дорилфунуннинг журналистика бўлимига ҳужжат қўптириб борган экан, қабулхонада ўтирган қизлар аттестатдаги баҳоларга кўзи тўшибоқ четга суриб юборишибди: «Адабиётдан уч-у, журналист бўласанми?» «Кўрасиз, ёзувчи бўламан», деб чиқиб кетибди.

Бу гапни эшитгач:

- Ўзи, у-бу нарса ёзаяпсанми? - деб сўрадим.

У пешонаси тиришиб, гарданини қашиди. Хотиним бош иргачди: «Ёзаяпти».

Бир куни столимга бир дафтар қўйди. Қисса экан. Ўқиб чиқиб, кўнглим бузилди. Унинг манглайидан ўпиб: «Ўғлим, тупур бошқа ҳамма нарсага. Ёз. Ўзингга ишон. Мен борман, устидан қараб берман: бу - сен учун катта имконият...» дедим.

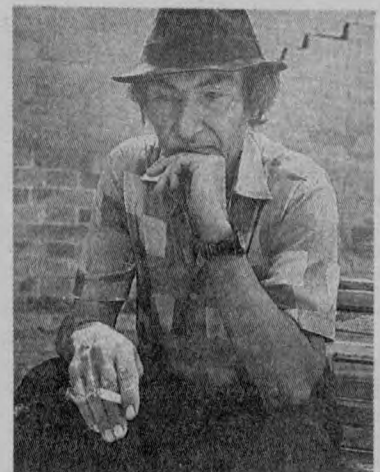
Ниҳоят, қиссанинг бош қисми «Тонг юлдузи» газетида бир неча сонда чоп этилди.

Кейинги ҳикояларидан биттасини, Шодиқул, жўрналингизга беряпман. Шунинг ўзиёқ бу боланинг киму нимадан иборат экани, қаноатлари қандоқ, Шахс сифатида қандай - бу саволларга тўла жавоб бера олади, деб ўйлайман: ахир, асар ёзувчининг қалби-қийфаси-да.

Энди бир мулоҳазам бор: Жаҳонгир - менинг фарзандим-у, аммо мана шу эврилиши, эътиқодлар, қадриятлар ўзгараётган, тўғрироғи, «янги»лари - аслари тикланаётган, яхши билан ёмоннинг фарқига фақат қалб кўзи билан қарабгина етиш мумкин бўлаётган мазкур Даврнинг боласидир.

Бу давр - инсон учун синовлар даври. Жаҳон ундан қандай ўтади? Ҳаёт кўрсатади.

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ

Фарҳод АРЗИЕВ

МУҲАББАТИ ЗАМОНИ
ЯНИ ВА МАНИ...

Тирикчилик югур-югурларида шошганлар нигоҳида бир пас шеър шиқиди ёниб яшайтганининг ҳоли жуда ҳам кулгули ва гариб манзара касб этгандай бўлди. Бироқ, ўша нигоҳ зарлар бўрони ичра кезгани сари бир ўпқонга тушиб, ўзини бўғилаётгандай ҳис қилади. Унинг учун моддий неъматларнинг ҳаммаси муҳайё бўлса-да, нимадир етишмай туради. Бу исми турфа, иси турфа руҳият неъматиди. Уларнинг тўнғичи, баҳорда илк очиладиган гули - шеър. Марказий Осиё халқлари маданияти Ассамблеясининг навбатдаги пойтахтимизда ўтган йигини ҳам бутунасига шеъриятнинг бугуни ва эртасига бағишлангани яна ўша бўйлиқни тўлдирши учун неча йиллардан кейин астойдил ҳаракат бошланганини кўрсатади. Йигинда ҳақли таъкидланганидек, мустақиллик шарофати билан пайдо бўлган улғу имконият паллаларида шунга яраша истеъдодлар, фавқуллодда дурдона асарлар рўй кўрсатолганича йўқ. Бироқ... шу лаҳзалар тобора яқинлашаётганга ўхшайди. Чунки аввалгидек ялтироқ ўзини кўрсатиши билан эмас, ботинан бунга муносиб бўлиши учун юракдан ҳаракатлар бўлаётганининг дарағи келяпти. Шубҳасиз бу ўзгача шаклланишларнинг етакчи кучи ёшлар бўлгуси. Қуйида шеърлари ўрин олган Фарҳод АРЗИЕВнинг уринишлари ҳам фикримизга тасдиқ бўла олади. Фарҳоднинг ўтган йили нашр қилинган «Ёлғизлик ранглари» илк тўплами ўзига хос фикрий ва шаклий изланишлари билан янги шеъриятнинг нафасини келтиради. Фарҳоднинг жаҳоний маънавиятни ўрганиши йўлидаги тер тўкишлари ҳам бир кун келиб шеъриятимиз уфқларини кенгайтиришига ҳисса қўшади, деган умидимиз бор. Бу каби умид ва ишончлар эса эртага руҳиятчи ҳар хил ботқоқликлардан қутқазгузи ва уни ҳаминша ҳаётга муҳаббат ўзанига бошлаб туражак.

Шеърият бўлими.

***

Сен бўлмаган дунёнинг
Маҳзунлиги кўнглимда.
Сен бўлмаган дунёнинг
Маҳкумлиги кўнглимда.

Сен бўлмаган дунёда
Ҳар нафасим тузоқдир,
Сен бўлмаган дунёда,
Яшаш қандай азобдир...

***

Дафъатан,
зериктириб юборар ёғаётган қор
Жудаям кичкина кўринар олам.
Юракка ботирар нигоҳин
Дераза шаклига кирган алам.

Ёғаётган қорга тикилиб
Қорга айланиб кетса одам...

Майин-майин ёғаётир қор
Майин-майин тегар кўнглига.
Унда кимнинг шивирлари бор?
Кимнинг болалиги кўмилган?

Ёғаётган қорга тикилиб
Болалигига қайтса одам...

Ўн саккизга кирган кизлардек
Топ-тозасан, гўзалсан, Январ!
Эҳ, севгимни ёдимга солдинг
Яраларим юлдуздек ёнар...

Ёғаётган қорга тикилиб
Кайта. севиб қолсайди одам...

***

Алвидо, Мусибат қизи!..

Ф.Достоевский

Оқиб бораяпман
Барглarning титроғида
Ўтмишу келажагимни титратар бу титроқ.
Мен баргларга таслимман, баргларга...

Фалакнинг карами ўзгача
Жаранглаб синаётир кўзим ёшлари,
Оҳанг тўлаётир ҳовучларимга
Оғриқларим ёшариб.

Кимсасиз сўқмоқ
Кўнглининг қоқ ўртасидан ўтган
Бизлар бахтлидирмиз, бахтиқаро-Вақт
Биз кимни унутдик
Кимлар бизни унутган.

Оқиб бораяпман бетакрор куйда
Бор йўғи хазонлар қолиб кетмоқда
Бор йўғи ўзимни айладим озод
Осмон челагинда умидир лим-лим
Лабларимни боссам хотирим барбод.

Кўзимни олмади ранглар, фақат
Оқу қорасида қолдирди изин.
Мен нечун

мен нечун соғинавердим,
Сенинг кўзларингни, Мусибат қизи?!.
Оқиб бораяпман
Барларнинг титроғида
Дарёларнинг шовуллаши пастда
Пастда ҳамма ёз ётоғида...

* * *

Сочларинг шовуллар - қоронғу ўрмон
Сунбуллар кўқарар нафасларингдан.
Муҳаббат замони мангу ва мангу...

Неча йил ухлаган бўлсам, муттасил
Тушимга сен кирдинг: бокира, маъсум.
Муҳаббат замони, бедор кўзларим...

Рўмолинг силкисанг - гиж-гиж муҳаббат
Қон билан қирган у томиримизга,
Муҳаббат замонин болаларимиз...

Қуйламоқ учундир бу қаро кўзлар
Сўзларим соз бўлса, торлари севги
Муҳаббат замони янги ва янги...

Соғиниб яшаган қунларим айтсин
Ҳамма қийноқларинг бекордир, дунё!
Муҳаббат замони мангу ва мангу...

СИР

Қадрдон дўстлардек юрармиз,
Қадрдон бўлмасмиз ҳеч қачон.

Меҳрибон бўлгимиз келади,
Меҳрибон бўлмасмиз ҳеч қачон.

Садоқат қилгимиз келади,
Садоқат қилмасмиз ҳеч қачон.

Бу сирни билгимиз келади,
Афсуски, билмасмиз ҳеч қачон.

Бу сирни биларлар, қимлардир, қимдир,
Бу сирни билганлар абадий жимдир!

* * *

Ҳайдасангиз, ўзингиз эмас
Нигоҳингиз ҳайдайти мени,
Фариштасиз, аммо қилмаган
Гуноҳингиз ҳайдайти мени.

Тунлар мендан яшириб тўққан
Ёшларингиз ҳайдайти мени,
Қушнинг қанотидек силкиниб
Қошларингиз ҳайдайти мени.

Сиз доимо маъюс ва гўзал,
Жим боқасиз деразалардан,
Жимлигингиз - гамли башорат
Ҳайдар мени сиз турган ердан.

Сочларингиз бегонасира,
Қалтирайди билакларингиз.
Ҳайдар мени шундай беомон,
Қалта энгли қўйлақларингиз...
Гўёки сиз жаннат мисоли,
Кўмилиб ётибсиз сирларга...
Гўёки мен - энг хавфли одам
Сизга қарашли бу ерларда.

* * *

Во ажаб, сиз билан ёмғир ичибмиз,
Во ажаб тун бўйи танбур чолибмиз.
Тонг отиб кетибди аллақачонлар
Во ажаб, сиз билан ухлаб қолибмиз.

...Вақтнинг ҳар лаҳзаси сизга гулдаста
Ҳидлаб ўтирасиз...
Йиғлайсиз кейин.
Сархуш тебранасиз шундай қаршимда
Бу ёруғ дунёда сизга ҳам қийин.

Вақтнинг ҳар лаҳзаси сизга муҳаббат
Эслаб ўтирасиз... йиғлайсиз кейин.
Не бало қимгадир ўхшаб кетарсиз
Ёшариб бораяпман қараган сайин.

Вақтнинг ҳар лаҳзаси сизга созанда
Тинглаб ўтирасиз...
Йиғлайсиз яна...
Сиз ахир жон қаби ширинсиз доим,
Сизни қим йиғлатди, қайси девона?!

... Во ажаб,
Тишимиз қаптар бўлибди
Узоқ-узоқларга кетибди учиб.
Во ажаб,
Тилимиз қаптар бўлибди
Узоқ-узоқларга кетибди учиб
Во ажаб,
Сиз билан бедил бўлибмиз...
Узоқ-узоқларга кетибмиз учиб.

* * *

Муסיқа томчилаб тўкилу
Юракдан кечачи муסיқа.
Шарҳи тақдир тақрор ўкилу,
Ярим ой-мушиқор.

Узлат аро шароб ила жон
Чайқаладир ҳажр қуйига,
Айшу базм ғам билан мудом
Ҳурлар ила дийдор ўйини.

Қуй тошади қирғоқларидан
Жон ёнади дақиқа сайин,
Жон ила қуй тўлғоқларидан
Туғилади бир сўз: Худойим!

Тўкилади бор изтироблар
Нафрату надомат тўкилу,
Гуллаган яқинлар - йироқлар
Ва тўкилар ойдин тасаввур.

Ва бу тунги анжуман қарир,
Сўниб борар сўнгги учқуни...
...Кечир, ахир, менга ҳам оғир,
Тирик қолиш, Туннинг якуни!

Лола БЕГМАТОВА,
ЎзФА Алишер Навоий номидаги
Адабиёт институти тадқиқотчиси.

НЕГА ОТИН?

*Санъати килк ила ёзгон жим жамол устиндадур,
Хатти мушкин оби ҳайвони зулол устиндадур.*

*Оразингни орзусидин қадимдур анча ҳам,
Котиб ихлосидаким, хуришд дол устиндадур.*

Бу гўзал сатрларнинг муаллифи XVIII асрнинг охири XIX асрнинг биринчи ярмида Фарғона водийсида яшаб, халқимизнинг юксак дидига манзур асарлар яратган Жаҳон отин Увайсийдир. Унинг девонларидан ўрин олган юзлаб ғазаллари ўзининг назик жилвалари, гўзал, тақоррсиз, оҳорли ташбеҳлари билан қарийб икки асрдан бери назм шайдолари қалбини забт этиб келади.

Жаҳон - шоиранинг исми, Увайсий - таҳаллуси эканлигини ҳамма билади. Бирок, Жаҳон Увайсийнинг номига нима учун «отин» сўзи қўшиб айтилади? Гап шундаки, ўтмишда диний ҳамда дунёвий илмлардан боҳабар, ҳозиржавоб, шу билан биргаликда ўз илмини ёш авлодга ўргатишга илтилан аёлларни халқимиз эъозлаб, «Отин», «Отинбиби» деб аташган. Демак, Жаҳон отин Увайсий ҳам ажойиб ғазаллар ёзиш билан бирга ўз илмини шогирд қизларга ўргатган, муаллима бўлган, шу боис унинг номига «Отин» сўзи ажралмас ёрлик бўлиб муҳрланган. Унинг илм аҳли ўртасида қанчалик юқори мартабага эришганини кўрсатган Гулом Зуфарийнинг куйидаги кичик лирик ҳикояси ҳам Жаҳон отиннинг маҳоратли мураббия бўлганлиги далиллайди:

«Анджон ҳокими Раҳмонқулибий кизи Моҳларойимни Қўқон хони Умархонга ҳади қилиб юборади. Умархон шеърятга қаттиқ берилган киши бўлганидан, менинг ҳамхонам, албатта, шоира бўлиши лозим деб юраркан. Моҳларойим эса қибор оиласига мансуб соҳибжамол киз бўлса ҳам шоира эмас экан. Мана шу «нуқсон» учун Умархон Моҳларойимни ўз никоҳига олмайди; бундан таҳқирланган киз заъфарондек сўлиб боради. Жаҳон отин Увайсий воқеадан хабардор бўлиб кизга ачинади, келиб у билан суҳбат қилади. Қараса Моҳларойим жуда фозила киз бўлиб, ҳар нарсага ақл-фаросати етади. Шу кундан бошлаб Жаҳон отин Моҳларойимга назарий ва амалий дарс бера бошлайди. Моҳларойим шеър ёзишни машқ қилади. Шу тарих орадан бир йил ўтади. Бу даврда Моҳларойим туркий ва форсийда латиф шеърлар ёзиб, устози Жаҳон отинга манзур қилади. Моҳларойим Жаҳон отин имтиҳонидан ўтади, лекин Умархонга не йўсинда имтиҳон бериш устоз ва шогирднинг бошини қотиради.

Ёз кунларининг бирида аср билан шом орасида Жаҳон отин Моҳларойимга ҳарир либослар кийдириб, Умархон боғига олиб чиқади. Боғдаги мрамар ҳовуз атрофида ранг-баранг гуллар очилган, булбуллар сайраб турибди. Мрамар ҳовузда эса олтин баликлар сузиб юрган бўлади. Жаҳон отин Моҳларойимни ҳовуз бўйидаги курсига ўтказиб, ҳарам хонимларидан бирига «Менинг шоҳ ҳазратларига зарур ишим бор, шаҳаншоҳим илтифот қилиб, бир сайрибоғ қилмасмиканлари, камина бу фурсатдан истифода қилиб, ул ҳазратга арзи ниёз қилсам», - дейди ва ўзи дарҳол қайтиб ҳовуз атрофидаги бир гул остига яширинади.

Орадан андак пайт ўтмай, боғда Умархон пайдо бўлади. У вилор билан оҳиста мрамар ҳовуз томонга юради. Яқинроқ келиб

қараса, одатда Умархон ўтирадиган ҳашамдор курсида соҳибжамол бир киз ўтирибди. Умархон бу гулчехра кизга махдиё бўлиб, унга форс тилида шеър билан савол беради ва Моҳларойим шоҳга муносиб жавоб қайтаради:

Амир¹: - *Зери домони ту чист, эй гулпероҳан?*

Моҳларойим: - *Нақши суми оҳуи Чин аст барги суман.*

Амир: - *Боз ташбеҳ дигар кун то бизгардам аз сарат!*

Моҳларойим: - *Фунчаи серобро мананди нашкуфта даҳан.*

Таржимаси:

Амир: - *Недир, эй, гулбадан, гул доманинг остида пинҳондир?*

Моҳларойим: - *Суман баргида Чин оҳуси солган из намоёндир.*

Амир: - *Бошинга садқа бўлсин жон, яна бир ўзга ташбеҳ айм?*

Моҳларойим: - *Удир бир гунчаи сероб, оғиз очмоққа ҳайрондир.*

Ўз саволларига бундай қутилмаган жавобларни эшитмаган Умархон қизнинг ҳусну-жамолигагина эмас, фазлу камолига ҳам мафтун бўлиб, унга яқин келиб қўлидан ушлайди. Худди шу аснода «Шоҳим» деб гул остидан Жаҳон отин пайдо бўлади. Умархон отинга мувожаат қилиб:

- Бу киз ким? - деб сўрайди.

- Бу киз менинг шогирдим ва Сизнинг рафиқангиз, - деб жавоб беради Жаҳон отин.

Ана шундан сўнг Умархон катта тўй-томоша қилиб, Моҳларойимни ўз никоҳига олади.

Умархон ва Моҳларойим ҳузурда Жаҳон отиннинг иззат-ҳурмати чандон ошади.

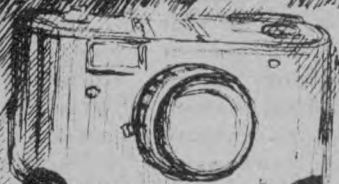
Ҳикоядан кўриниб турибдики, Жаҳон отин ўз меҳнати самарасини юрт ҳукмдорига манзур қилишнинг жуда чиройли йўлини топа олган, шу билан бирга шоирлик иқтидори бўлган Моҳларойимнинг истеъдодини шакллантиришда қўлидан келганча меҳнат қилган. Бу фикримизни ўқиган киши юқоридаги лирик ҳикоя бор-йўғи бир ривоят-ку, бунда анчагина муболага бўлиши шубҳасиз, дейиши ва Жаҳон отиннинг образи тарзида халқ тўқиган ҳикоялар илмий фаразларга асос бўла олмайди, деб эътироз билдириши мумкин. Лекин ҳар бир ривоят маълум маънода ҳақиқатга суянишини унутмаслик лозим. Шу билан бирга XIX аср Қўқон тарихидан маълумки, ўша давр маликаси, Қўқон хони Умархоннинг умр йўлдоши Моҳларойим Нодира таҳаллусида ниҳоятда гўзал ашъорлар битган шоиранинг Жаҳон отин Увайсий билан ҳамкорлик қилганлиги ва уни ўзига устоз деб билганлиги тарихий ҳақиқатдир.

Ўз онасидан муаллималикни мерос қилиб олган Жаҳон отин Увайсий Умархон саройида аслзода қизларга шеърят ва ҳаёт илмидан дарс берган. Бу ишда унга Қўқон маликаси, Моҳларойим ҳамийлик қилган. Жаҳон отин Увайсий қўлида Ҳаёт, Баҳо ва Дилором исми қизлар илм олишган. У ўз шогирдларига тез фикрлаш, чиройли сўзлаш, ўз фикрини аниқ ва лўнда ифодалаш, ҳаётни зийраклик билан кузатиб, ундан мантикли хулосалар чиқаришни ўргатган. Шеър ва мусикага истеъдоди бор қизларнинг табиий қобилиятини шакллантиришга алоҳида эътибор берган.

¹Амир - Умархоннинг таҳаллуси

МУХАНДИС

ЭЖОНЛАНГАН

ЛАХЗАЛАР

Хикоя

I

Хар ким ёшга мос қарисин экан.

Ўзбековулнинг амалдорлари қорин, кексалари эса сокол қўйишали.

Тўғри, истисно бор, лекин бор-йўғи биттагина - овулнинг бош қўбони Эрмат қўса. Аммо хаттоки шу оламам эл удумини бузмайди, янгидан ўсиб чиққан уч дона ошпоқ толага устара текизмайди, авайлаб парваришлайди, имкон топди дегунча силаб-сыйшалайди.

Шунгами, овулга профессор Қаршибоев келганила қўнчилик у кишини нима деб чақирини билмай довлараб қолди. Ўзингиз тасаввур қилинг: расмий маълумотларга кўра пайғамбар ёшини бундан бир мучал муқаллам нишонлаган, инчунун, ёши чорағи кам бир асрга етган мўсафил. Бирок, ҳамма гап шунда эдики, Қаршибоев амалдор бўлиб амалдорга ўхшамасди, мўсафил бўлиб мўсафилга! Қаршибоев на қорин бор эли ва на сокол. Жиккаккина, оёғи тагила пружинаси бордай қаламлари енгил, яна лент, доимо хафсала билан лазмолланган нимчали камзул-шимла, қорлай ошпоқ қўйлагига қўйиб қўйгандай ярашиб турган илон тили янглиғ қизғиш бўйиниёғ тақиб олалиган, поёб-яднинг пошвалигила, шундаям фақат табиий чармдан тикилганидан қиялиган, қалин қумуш сочларини чап ёнига силлик тарлаган, хозиргина саргарошхонадан чиқиб келгандай лахани ялтираб турадиган, кичкинагина вужулила битмас-туганмас қуввати бордай кўзлари чакнаб, жойида бир зум тек туролмайлиган, устига-устига, - буниси энди баридан ошиб тушди! - эгнидан нозик ифорлар бўйи уфуриб турадиган галати зот - Қаршибоев леганлари мана шундай олам эли! Хуло ҳаққи, ёшлари олтмишга етиб-етмай чўккию турва соколлар қўйишиб, икки олим отмаслариданок ишшилаб қоладиган овул кексалари олдила профессор леганимиз қувё йиғитлай чараклаб турса, ким узарга

қўйган кажава қоринларини олдинга чиқаришиб, «юсайми-юсмайми» дея не бир лимок-фироку миннатлар билан юралитан овул «қатталар»и олдила профессор илдираб юрган дастёр болани эслатарди.

Номии улўғ профессор Қаршибоев овулга ҳали «халқларотаси» ҳаёт пайтларила конвейердан чиққан, бутунга келиб шалоғи чиқиб кетган, қандайлир мўъжиза билан ҳаракат қилаётган шахсий «Ғалаба» машинасила келди. Оламлар чиқитга деб отиб юрган турли-туман металл лахтақларидан тикилгандай таассурот қоллиралиган бундай антиқа машинани камоли ликкат билан кўзлаб кечириб чиққан овулнинг техника билимдонлари бир овоздан яқдил қарорга келишдики, бу шайтон аравани утилга ё металлломга обориб тоширган ўғлонлар савобнинг тагила қолишали. Мана шу «шат-шат»лаб юралитан шаллироқ аравалан профессор уст-бошига гард юктирмасдан чиқиб келганининг ўзиям яна бир мўъжиза эли.

Хар нечук, оралан икки-уч кун ўтиб, «Палончи Пистончиевич» деб чақирганларила профессорнинг елкаси тиришини маълум бўлгач, назиятлан амаллаб чиқиб олишнинг йўли топишгандай бўлди. Сих ҳам қуймади, қаёб ҳам. Овул «актив»лари профессорни «уртоқ Қаршибоев» деб, кексалар «Тулаган» деб, ёшлар, хотин-халаж, бола-тақра эса «Тулаган ака» деб чақира бошлашди. Ҳазил қашларга ҳам хуло бериб қолди. «Мустафо боённинг қатта акаси Тулаган ака-ла», деб гап ким ҳақида кетаётганига аниқлик киритишарди улар давраларда андаккина қитмирлик билан.

Улкан шаҳарга сочилган ризк-насиҳасини териб еб, қа-атта олам бўлиб кетган профессорнинг қўноққа келишидан овул ахли мамнун бўлди, албатта, аммо душини осмонга отгулай даражала эмас. Ҳатто бир-икки бекорчи синчков кимсалар атайлашдан келишиб, Мустафо боённинг ўзини қандай тутинишга зехн солиб қараб утирдилар. Лекин мезбон - чиндан ҳам эски гиналарни унутган эканми - акасини қучоқ очиб қутиб олди, қўчқор бўлмасаям, кичикроқ бир улук

сүйиш, хеш-уруғларини, кўни-кўшнларини чорлаш зиёфат берди, «Ғалаба»нинг чуқур юкхонасида чиккан яшик-яшик, халта-халта тансиқ ноз-неъматларни ҳам дастурхонга тўкиб ташлади.

Овул синчқовларининг эътиборита молик бўлган воқеа шарҳи шулки, бундан йигирма йилча мукаллам Мустафо бобо (у пайтлари Мустафо ака) мактабни битирган тунгич ўилани етаклаб не-не умиллар билан шаҳарга, акасининг уйига борди. Ака уларни кучок очиб кутиб олди, зиёфатниям куюк қилди, кичкинагина бўлса-да, бир хонасини абитурентга бېшатиб берди, хужжатларни тоширишга кўмак лашали, бир ой мобайнида каттик ўқитали, бунгаям қаноат ҳосил қилмасдан репетитор ёллайди. Бирок «алиф»ни кўрсатсангиз ишонч билан «кетмон даста» деб гуллайдиган абитурент шўрлик биринчи имтиҳондан оёғи осмондан келиш. Оғзининг таноби қочиб юрган Мустафо бобо аввалига хайрон қолади, сўнг бениҳоя ранжиб, ўпка-гиналар қилди, лекин яқиндагина кафедра мудир бўлиб сайланган Қаршибоев (у пайтлар доцент) қўлларини икки ёнга кенг ёзиб, «нима қилай, билими саёз экан-ла» деб тураверганини кўргач, тўнни елкасига ташлаганча ноилож орқасига қайтаверди. Овулдан Қаршибоевни орқа қилиб юрган бир-икки абитурентнинг тақдирини ҳам шу тахлит кечали. Хатто «Мустафовой, жула солла экансан-ку, мушук текинга офтобга чиқармили, шаҳарликларнинг тилини аканг карағайдан сурамайсанми!» деб герлайганча белига бир белбоғ пул тутиб кетган қассоб ҳам эркатойини эргаштириш, профессорнинг гўрига ёниш қалай-қалай қайтиб келди. Аммо қассоб каттик аразлаган экан, бирон йилча Мустафо бобога нафакат гуниш, суяк ҳам сотмай юрди, у кишини кўрса намоёнишкорона тесқари қараш олаётган бўлди.

Ўшандан буён овул билан Қаршибоев ўртасида тўй-маъракаларни ҳисобга олмаганда - борди-келди ишлари анча салқинган эди.

Таомилга кўра профессорни ҳар кўни хеш-уруғлардан, кўни-кўшнлардан биронтаси меҳмонга чақириб турди. Аммо Қаршибоевнинг лавралар тўрида кўр тўкиб ўтириш учун яратилмагани тез орала аён бўлиб қолди. Умуман, бу кекса гўлак зиёфатларни жинида баттар ёмон кўради шекилли, меҳмондорчиликларга бўйнидан боғланган қўзичоклай зўр-ғазўр борар, ғаривгина дастурхонда у-бу нарсалардан номигагина тотинган бўларди-да, ҳали биринчи оқват келтирилмасдан қорни туйганини билдириш учун орқарокка сурилиб ўтирарди. Ўз олдиларидаги нарсаларни шишириб еб ташлашган, иштахалари энли-энли очила бошлаган бошқа кўноқларнинг дастурхонга қайта-қайта ундашларига жавобан профессор илтифот билан: «Маъзур туталилар, бизники шарҳез, сизлар бемало олаверингизлар», деб жавоб қайтарарди. Хатто энг ишончли усул, яъни мезбоннинг «Профессор энли биздай простой одамларнинг дастурхонини менсимайди-да», деб ачитилари ҳам самара бермади. Ўзбековул Ўзбековул бўлиб ҳали бунадай чимхўрни кўрмаганли. Овул аҳли хайрат бармоғини тишлаб қолаверди. Бирок бу хол «бармоқ тишлаш»ларнинг мукаллимасигина экан! Уч-тўрт кундан сўнг маълум бўлиб қолдики, етмиш беш яшар чол сахар туриб олиш. Спорт қийимида нақ ярим соат ховлини айланиб югураркан! Бу гап овулга яшин тезлигила тарқалди. Ёшлар хайрон, кексаларнинг бўлса қўллари ёқаларила, оғизларилан «астафуралло!» тушмай қолди.

Мустафо бобо бош акасининг бу қилиғилан олдиндан хазарлом бўлса-ла, эл-улуслан номус қилганми, бировга ёриломай юрган экан, сир ошқор бўлиб, гап-сўзлар кунашвергач, бетини сидириб ташлаб акасига ялинишга мажбур бўлди: «Шу пизкультурангизни шаҳарга борганча жийиштириб турсангиз, Ўзингиз тушунасиз, қишлоқчилик».

Шундан кейин профессор кун ора тонг бузармасдан туриб фотоаппаратини елкасига ташлаганча, яна спорт қийимида, овул ёнбошидаги қирларга чиқиб кеталиган, кун бўйи яланғоч айлрларда тентиб юриш юриб, намоёниш палласими хориб-чарчаб, аммо зўр ишни бажариб қуйган боладай оғзи қулоғида қайталиган бўлди.

Бошқаларга ўхшамасдан бу ғалати меҳмонни икки-уч кун узлуксиз диққат билан кузатган овулнинг танглик синчиси Нишон қал охири қишлоқчилик ўртасида аввалига бошини маънолор («хай, афсус-а, хай, афсу»-дегандай) сарак-сарак қилгач, кўрсаткич бармоғини пешонасига тираб уёқ-буёққа айлангираркан, янада маънолор тарзда: «Ўқийвериб, ўқийвериб мияси суйилиб кетиб, алоий-тамом бўпти гечора» деди. Шундан кейингина «Ха-а- гап бу ёқла экан-ла. Буни қаранг-а. Дарров фаҳмламаганимизничи. Мен бир кўришлайёқ тахмин қилиб элим-у» қавилидаги жумлаларга гувиллаб ўз фикрини билдирган улусалоҳа ёнғокни чақиб, ичидаги мағзини ушлаб, хиллаб, тотиб кўргандай аллақандай қаноат ҳосил қилиб, етмиш беш яшар гўлакнинг хулқ-атворини таҳлил қилишдан бўшди.

Профессорга бўлган қизиқиш шу билан бутунлай сўнгандай эди. Бирок Қаршибоев туйқусдан машхур бўлиб кетдики, бунга унинг шахсининг алоқаси бўлмасдан, ун йилча бурун сафар чоғи Япониядан олиб келган фотоаппарати воис бўлди.

Гап шундаки, овулнинг ўз суратхонаси йўқлигилан одамлар жимитлай расм учун ҳам ўттиз чақирим олислаги марказга катнаб сарсон бўлардилар. Мана энли тайёр суратқаш топили-қолди. Профессор деганлари баайни кинокамера деб уйлаганингиз фотоаппаратнинг объективини тўғрилаб туриш, никель тугмачасини «чик» этқазиб босарди-да, роса уч лакиқалан сўнг Мустафо бобонинг собиқ востирмасининг бир қисмини тахтала ўраб қуриб олган кўлобола устахонасида айтганингиздай катталикдаги оқ-қора ёрангли суратингизни келтириб бераверарди. Суратқашлик Қаршибоевга яхшигина эрмак шекилли, каттаю кичикнинг илтимосини бирлай ерда қолдирмас, лекин ҳеч қимдан хизмат ҳақи олмас, зўрлаб қистирганларида ҳам астойдил хафа бўлиб қайтиб берар, «бунадай қилсангиз бошқа расмига олмайман», деб нўнуса қилиб ҳам қўяр, ўзига билдирмасдан тоқчагами, уриндикками, қипиз тагшами ташлаб кетганларнинг пулини Мустафо бобонинг набираларининг биронтасидан бердириб ююрарди.

- Шукр, - деди Мустафо бобо хеш-уруғлари лаврасида гап шу мавзуга келиб тақалганида чехрасига алуғворлик туси бераркан, «акам шаҳардаги бировларга ўхшаб қариган чоғида қучук, нишак билан анлармон бўлиб қолманми».

II

Ўсмир ёшила кўнгилга ногаҳон кириб келган мухаббат туйғуси гўёки эрта қўқлам шалла ичилган бир коса ўтқир қимиздай одамнинг бошини айлантириб, сархуш этиб қўяди.

Ўзини аллақачон эр йиғит санаб юрган ун беш

яшар Бойбута мана шундай ахволла эли.

Бир ойдан ошиб қолган, Бойбута тошлок йўлда эмас, юмшок булутлардан пайло бўлган момик гилам узра юрганлай сезали узини. Бир ойдан ошиб қолган, оғзи қулоғида Бойбута, биров жимжилоғини кўрсатсаям кикирлаб кулиб юбораверали. Бир ойдан ошиб қолган, Бойбута окшом ўрнига «Ойхон!» деб ётади, бир ойдан ошиб қолган, Бойбута эрталаб «Ойхон!» деб кўзларини очали. Бир ойдан ошиб қолган, Бойбута намозшом палладан молларни хайлаб келишга юраркан, эшагини ўз майлига қўяди-ла, ширинлан-ширин хаёллари бандилигила музқаймоқдай эришиб эгарда кўзларини юмиб олиб ўтираверали, орасира «Ойхон!» деб пичирлаб қўяди.

Мана шу Бойбута суратга тушишга борди.

Қатикда ювилган сочларини силлик тараган миждозини тавозе билан курсига ўтказган Қаршибоев чирокларни туғриларкан:

- Катталиги қандай бўлсин, йигитча? - деб сўради.

- А? - Аллақачон сурат оркасига биталиган сирли сўзларни хаёлидан ўтказиб, ичи гумириб кетаётган Бойбута чўчиб тушли, сўнг, профессорнинг узига кизикиш билан тикилиб турганлини кўргач, дув кизариб кетди.

Қаршибоев бажонидил саволини такрорлади.

- Мана шундай, - шаналоғини кўрсатди Бойбута.

- Хотира лафтарга ёпиштиришгами? - эски қалдронлардай кўз қисиб қўйди профессор.

Бойбута саволни эшитмагандай тутди узини.

- Диккат, тушираянман.

Бойбута объектининг марказидаги ёруғ нуқтага тикилиб, шу асно кўнглидан «Ойхон!» деган таларрук исм ўтди.

Хар қалай Бойбута бу номни дилидан ўтказганига, ташига бир сас чиқмаганига имони қомил эди. Аммо оралан уч-тўрт лақика утиб, унинг рангли суратини кўтариб чиққан профессор негадир «Ойхон киз ўзи-ўзи, бошила йўрма дўзи!» деб минғирлаётганини эшитганида беихтиёр «Балки «Ойхон»ни овоз чиқариб айтиб юргандирман», деган уйлан вужуди музлаб кетди. Профессор эса парвойи палак, ҳамон болаларнинг машхур қўшиғини хирғойи қилганча суратни тутказаркан, яна бир марта, бу гал ҳам сирлошлардай кўз қисиб қўйди. Эсанкираб қолган Бойбута «рахмат» маъносила бир нимани гўлдилариди-ла, хайр-маъзурниям насия қилганча ховлига отилиди. Ховлидан кўчага,

Худди шу ерда уни Даларбой кутиб олди. Анча қорувли бир ўртоғини бошлаб келганидан ўзиям хиждолат чекаётгани шекилли, рақибини:

- Салом, - деб қаршилади.

Бойбута хушламайгина қўл чўзди. Бугун физика дарсида Ойхон билан бир партала ўтирганила Даларбойнинг кўзига қон тўлиб мушт ўқталганини, «кейин таплашамиз» деб тишларини фижирлатганини эслаганидан бу учрашувнинг маъносини дархол тушуниб етганли.

Нотаниш йигит такаллуфсизлик билан Бойбутанинг қўлидаги суратни олиб уёқ-буёғини кўрган бўлди-ла, қайтиб берди. Сўнг далла бераётгандай меҳрибон оҳангла деди:

- Қўркма, унча қаттиқ урмайман.

- Қўрққаним йўқ, - деди уларни кўрган захоти юраи дуқиллаб уриб кетган Бойбута товуши қалтираб чиқаётганидан усал бўлиб,

- Жўра, - деди Даларбой муросага чорловчи овозда, - сен энди шу Ойхоннинг олдида йўлама. У бизники.

- Бекорларни айтибсан, ўзинг йўлама. Бизники ў. Қорувли йигит кўча жангларила анча-мунча тажриба орттирган шекилли, хомийларча қулимсираб, Бойбутанинг елкасига қоккиб-қоккиб қўяркан:

- Чиранма фоз, - деди.

Бойбута, йигитнинг залворли қўлини силтаб ташларкан, ухшатиб жавоб қайтарди:

- Ўзинг фоз!

Изва бўлган йигит хезланиб келаётган эли, Даларбой уларнинг орасига тушли.

- Чеккарокка ўтайлик.

- Ўтсак ўтаверамиз-ла, дархол кўнақолли йигит.

- Лекин, бола, - у Бойбутага ёмон ўқрайди, - энди жонингни оламан.

- Ўзингникини оламан, - бўш келмали буям.

- Қорингни ёриб, ичак-чавоғингни юпингта салла қилиб ўрайман!

- Ўзингникини ўрайман.

- Оғзи-бурнингни қонга тулдираман!

- Ўзингникини тулдираман.

- Қўзингни ўяман!

- Ўзингникини ўяман.

- Қонингни ичаман!

- Ўзингникини...

Даханаки жанг ўзоқ давом этмаслини, қонлар қизиб улагурганини, қўллар мушт бўлиб тугилаётганини кўрган Даларбой яна орага суқилди.

- Юринглар, бир расмга тушайлик. - Ўртоғининг узига хўмрайиб қараб қўйганини кўриб у тошқирлик қилди. - Бола бечора бир пайтлар афт-башараси қандай бўлганини шу расман кўриб юрди-ла. Кейин қим уни шу ахволга солганиниям эслан чиқармайлиган бўлади.

Даларбой ўртоғининг нозик жойини биларкан шекилли:

- Кетдик, - деди у елкаларини учириб.

Бойбута ноилж уларга эргашди.

Қаршибоев буларни хурсанд кутиб олди. Бойбутани курсига ўтказди. Қолган икки миждога эса тик туриб, Бойбутанинг елкасига қўлларини қўйиб олишни таклиф қилди.

Яна курсига ўтирган Бойбута объективга қаршидон тикиларкан, орқасида тик турган, худди бу қочиб кеталигандай елкасидан маҳкам қангаллаб олган қорувли йигитнинг қаерига тўсатдан солиб қолиш ҳақида зўр бериб уйларди. Шундай уриш керакки, у ағдарилиб тушсин. Кейин Даларбой билан бемалоол ҳисоб-китоб қилаверали.

Фотоаппарат чиқиллади.

Қаршибоев зўр сўраб, «бир лақикага» деб чиқиб кетди.

Учала миждога тан-сўзсиз чеккарокка ўтиб туришди.

Оралан тўрт-беш лақика ўтди. Зипиллаб қайтиб келган профессор уларнинг хар бирита биттадан тайёр сурат тутқазаётган далла бергандай Бойбутанинг қўлини маҳкам сиқиб қўйди-ла, дабдурустан:

- Биз ҳам сизлар тенг пайтларимиз қиз талашиб солишардик, йигитлар, лекин солишнинг ҳалолита буларди, бир қишига иккита бўлиб ёпишиб юрмаслик, бу номарлик ҳисобланарди, - деб қолса бўладими жилдий тарзда.

Даларбойнинг давлатиси чиқиб кетди. Қорувли йигит аввалига хайрон бўлиб суратқапша тикилиб турди, сўнг бир нимага ақли етгандай Бойбутага кескин ўтирилди-ла, нафрат билан:

- Ў-а, чакмачақар, бир-икки муштдан тоза олиб қолармидинг?! - деганча узини қаерга қўйишини

билмай қолган Даларбойни етаклаб хонадан чиқиб кетди.

Бойбута утирган жойила бир лаган лойлай бўшаниб қолаверди.

Воқеанинг бундай ривожини кутмаган бўлса керак, профессор уйғайсизланиб, томоқ кириб кўяркан, гунохкорона охангла, журъатсизгина минғирлади:

- Шу гапим ортикча бўлли-ёв...

Бойбута қийналиб ютindi.

- Нега... нега унақа лелингиз...

- Болам, одам қариган сайин эси қирар-чиқар бўлиб қолавераркан... Энди мен мўйсафилнинг гунохилан ўтасиз-ла, - айб иш қилиб қўйган болалай масъум қўзларини ширширатди Қаршибоев.

- Бекор қилдингиз... Ким сўраганди... Энди улар мени ким деб... - томоғига муштлай бир нима келиб тикилган Бойбута ортик гаширолмали, югуриб чиқиб кетди.

III

Кечга томон Мустафо боюннинг невараси қайта-қайта чақириб кетавергандан кейин, оёғи тортмасаям, Бойбута профессорнинг хонасига келди. Бу орала асаблари босилиб, ховуридан тушиб қолганиданми, бир жумбоқнинг ечимини топишга зўр бериб уринмоқда эди: «Ёкалашув ҳақида ким айтиб улгурган экан?». Мустафо боюннинг невараларидан биронтасими. Қучала ҳеч ким йўқлай эди-ку... Олимпиздан ҳеч ким утмаганди».

Қаршибоев Бойбутани уша гунохкорона тағассум билан кутиб олди. Илтифот билан бир шиёла қора чой тутаркан, йўталиб олиб, дастурхон устидаги ушюқларни терганча, қироат билан гапга тушди:

- Камина бутун андак хатоликка йўл қўйиб сизнинг дилингизни оғритиб қўйдим, - Бойбутанинг бетокат тўлғаниб қўйганини кўриб профессор сал ёзилброк жилмайди-ла, деворга ишора қилди. - Қаранг, соат йигирмата кам тўққиз бўлипти. Маъжодо биз билан терговчи утирганда эди, албатта «Соат йигирмалан қирк минут ўтди» леган бўларди. Шунга ўхшаб, мен ҳам ўттиз йил мобайнида талабаларга маъруза ўқийвериш, сиз тенги, сиздан сал каттарок йигит-қизларнинг гарини сизлаб ўрганиб қолганидан, бу олатдан энди сира қутулолмасам керак. Сиз энди кўнгли кенглик қилиб, мендай бир мўйсафилнинг битта нозини кўтарарсиз, деб умид қиламан.

Демак, гап бундай. Менинг ақилам бировларнинг шахсий хиссиётларини - улардан оз-моз хабардор бўлсам-ла, - дахлсиз саклаш. Аммо бутун, хали айтиб ўтганимдай, андай хатоликка йўл қўйиб, балки болалик йилларимни эслаб жўшиб кетганимданлир, сизни ранжитиб қўйдим. Сизни чақиршимдан ҳам максалим, аввало узр сўраш, қолаверса...

- Қуйинг-э, Тулаган ака, - деди шошиб шундай катта одамнинг бу тахлит гапларидан ҳам хайратга қолган, ҳам уялиб кетган Бойбута.

- Даларбой ўртоғингизни ҳам чақиртирганлими, аммо нимагалир халитгача дарағи йўқ...

- Тулаган ака, мен хафа бўлганим йўқ, - орага гап суқишга улгурди Бойбута.

Профессор мулоим жилмайиб қўйди.

- Майли, айтганларингиз чин бўлса, бу мавзудаги суҳбатни бас қила қолайлик.

Бойбута енгил нафас олди.

- Олиб туринг, - Қаршибоев мулозамат билан заррин қоғозли шоколадлар турган ликоичани яқинроққа суриб қўйди.

- Раҳмат, олаяман.

Бир муллаат сукутга чой ичишли.

- Ўзи... ким айтибиди сизга у гапни? - ниҳоят кизикиш устун келиб сўралади Бойбута.

Мамнунликдан профессорнинг юзи ёришиб кетди.

- Билувалим сурашингизни! Лекин бу ҳақда кейинроқ. Аввало бир нарсани аниқлаб олсак: сиз, айтишлик, физикага ё математикага кизикасизми?

- Оз-моз.

- Баҳоларингиз қандай?

- Ўртача.

- Шунақами. Сиз оз-моз эмас, кўпроқ кизикишга, ўртача эмас, аъло баҳолар олишга уриниб кўринг, шунда кўш нарсаларни, ҳатто ўзгаларнинг фикрини уқиб олишнинг биллиб оласиз.

- Ростдан-а.

- Ҳа-ла. Эшитганлирсиз, ҳамма нарса сондан иборат.

- Ўқитгандайман. Математика кабинетида ёзилгандай эди, плакатга.

- Буни Пифагор айтган.

- Ҳамма нарса сондан иборатми? Ҳамма нарса-я?

Афтидан, профессор кўнглидаги хижиллик туйғусидан қутулган бўлса керак, яна аввалгилек хушчакчак суҳбатлошга айланиб ёрмоқлайди.

- Ҳамма нарса. Фақат муҳаббат леган нарса бундан мустасно. Шунини сурамоқчийдингиз-ла, а?

Бойбута шифтга қараб олди.

Ўзининг тошқирлигидан бағоят хурсанд бўлиб кетган профессор қикирлаб кулиб ююрди.

- Ҳозир, бир лақиқагина сабр қилиб туринг, мен сизнинг саволингизнинг жавобини олиб келаман.

Қаршибоев зиҳиллаб хонадан чиқиб кетди.

Ёлғиз қолган Бойбута шиёладаги совуш қолган чойдан бир-икки хўплагач, стол чеккасида турган, боя Қаршибоев бир қўлида дўмбира қилиб чертиб ўтирган қалин дафтарни олди. Дафтар бетига катта-катта восма ҳарфларда «Математикнинг қайллари» деб ёзилганди. Бойбута дуч келган саҳифани очиб уқий бошлади:

311. САВОДСИЗ ОДАМ ҲАҚИДА

Унинг биллими ноъб; ҳар қанақа миқдорга қўнайтирсангиз ҳам поллигича қолаверали.

312. МАНСАБДОР ҲАҚИДА

У - ноъб. Ноъб бўлганда ҳам қалати ноъб; бошлқлар қошида вергулдан кейинла, ўзига тобелар қошида эса вергулдан олдинда туралган ноъб.

313. ЖУМБОҚ ОДАМ ҲАҚИДА

Унга қайси метод билан ёндошиб кўрнанти, барибир, беҳуда уринган бўлиб қолаверасиз - у ечини йўқ масала.

314. ДИМОҒДОР ҲАҚИДА

У киши ўзларини жудаям катта одам деб биладилар... Эҳтимол сонлар қаторида (амал пиллапожида) у киши юқрори ўрилардан бирини эгаллаб ҳам турар. Аммо у киши эиничи миқдор бўлганларида ҳам ҳосиласи полга тенг бўлиб қолаверинини унутмаслигиниз керак.

315. ЮЛГИЧ ХАҚИДА

Унинг раҳбарлиги остида ишлайдиган одамлар сонин арифметик прогрессия билан, нафес эса геометрик прогрессия билан ўса борди. Кулга олинмиш хавфи туғилган лақиқалардан бошлаб эса кўнлар олатдагидай арифметик прогрессия билан ўса борди, унинг кўркув-вахиясен эса геометрик прогрессия билан...

316. НОДОН ОДАМАЛАР ХАҚИДА

Манфий (нодон) оламга қанча манфий (нодон) одамни қўшсанг, оқибат натижа барибир манфийдигича (салбийдигича) қолаверди.

317. АМАЛИГА ЁНИШИБ ОЛГАН ОДАМ ХАҚИДА

У - бир. Минг квадратга кўтармоқчи (амалини оширмоқчи) ё пазилдан чиқармоқчи (амалидан туширмоқчи) бўлсангиз ҳам бефойла, у бирлигича қолаверди.

318. БОЯТ КАМСУҚУМ ОДАМ ХАҚИДА

Унинг хоқсорлиги махраждаги ногла баробар. У петаган кичик миклорни (ҳалма-ҳалмани) суратга чиқаради (бошига кўтаради) ва натижанинг чексиз катта эканлигини билан хайратга тушиб, ўзининг аҳалияти йўқ сон (олам) эканлигига қайта-қайта амин бўлаверди.

319. РУХСАТ

Алжабрининг шуниси яхшики, кўпгича ҳисоб-китобларни соддалаштириш учун бергулдан кейинги сонларни ташлаб юбориш ёки яхланглаб олишга руҳсат этилди.

Агар...

Бойбўта фикрнинг лавомини ўқий олмади - ташқарилан келадиган қалам товонларини эшитиб: лафтарни шошиб кўйиб қўйди. «Чоли тушмагур гадога ўхшайди, - хаёлидан ўтказди у. - Катта бир китоб битиб қўйибди-ку»

Қаршибоев Бойбўта шахарга борганда бир-икки юр кўзи тушгани - кўчаларга ўрнатилган телефон-автомат кутичасига ўхшаш қурилмани виқор билан кўтариб кириб тоқчага қўйди-да, чўнтагидан улар юз мушгашуволдидан тушган суратни чиқариб кўз-кўзлабач, уни қурилманинг тирқишига ташлади. Нималир шигиллади ва... бирланга Бойбўтанинг овози эшитилди: «Манави ҳуқуқни бир уриб йикитсам бўлди, Даларбойни бир ёқли қилиш қийин эмас»

Бойбўта шёлани олиб борган жойида оғзини ланг очганча қолаверди. Профессор унинг аклини бутунлай шошириб қўймоқчи бўлди шекилли, чўнтагидан яна битта худли шунақангиз суратни олиб, кўзбойлогичдай орқа-унгини кўрсатиб қурилмага ташлаган эди, яна нималир шигиллади ва энди Даларбойнинг овози эшитилди: «Яхши бўлмалди-да, бир ўзига икковимиз» Кейин худли шу йўсинда қорулди йигитнинг кўнглидан утган фикрлар ҳам янгради: «Бир таъзирини бериб қўймасамми бу жўжаҳуровнинг!»

Қаршибоев ниятига эришти - Бойбўта хайратдан тилини ичига ютиб юргандай сўзсизанг-танг бўлиб

қолди.

Нихоят, оралан бирмунча фурсат утиб, шёлани амаллаб дастга қўёлган Бойбўта кутича ёнига келди.

- Қалай, зўрми? - деди мамнун турган профессор.

- Зўр. Нима бу, пластинками? - Бойбўта суратлардан бирини қўлга олди.

- Шунга ўхшашроқ. Хоҳласангиз яна битта фокус-мокус кўрсатишим мумкин. - Қаршибоев чўнтагидан Бойбўтанинг бир ўзи тушган суратни олиб муғомбирога жилмайди. - Лекин бу ерда бир қизнинг исмидан бошқа ҳеч нима йўқ-ла.

- Керак эмас! - деди Бойбўта жон қолатла қудокларигача кизариб.

- Майли, майли, ихтиёрингиз, болам, ихтиёрингиз. Юринг бўлмаса, бир шёлалдан чой ичайлик.

Қайтиб келиб жойларига утирдилар.

Бойбўтанинг ҳамон қурилмалдан кўз уюлмаётганини қурган профессор охишта гапга тушди.

- Сизга муъжиза бўлиб қуринаётган бу қурилмани яратганимга бир йилча бўлиб қолди. Ҳозир уни синодан ўтказаяман. Бу ерда менинг юр-йўқ қилган ишим шу бўлдики, сурат туширилган пластинкага тўйинтирилган йол суртиб, уни электр ўтказувчан қилиб қўйдим. Қолгани эса жулда олий: фотоаппаратим миқоз суратга тушаётган лаҳзалари уйлари, лемак миёсидан чиққан тўлқинларни пластинкага муҳрлайди, холос, анави қурилма эса шу тўлқинларни қайталан сўзга айлантирди, сиз туғри тошганингиздай, штиллоий грамофон усулида. Лемак, фотоаппарат «чирк» этиб, объективнинг кўзгуси очилиб ёшилгунча утган оний вақт жонланади. Ҳа, ҳа, қамина лаҳзаларни жонлантирдим.

Бирок, очигини айтганда, болам, бу қурилмани овоза қилишга журят қилолмай туришман. Қаминани масаланинг маънавий томони кўпроқ ташвишга солаёпти. Ҳар қалай, ҳар бир оламнинг уйлари - мутлоқ ўзининг дунёси, бу дунёга сўрамасдан юстириб: қираверсак, оқибати қандай бўларкан?. Ўтган бир йилча вақт мобайнида ақилдаги собит турдим, бир лаҳзала кўнглидан кечган уйлари билан воқиф бўлсам-да, бирон қимсага йўл-йўриқ кўрсатмалим, бирон қимсага панл-насихат қилмалим, бирон қимсани оғохлантирмалим. Фақат бутунгина, ҳали айтганимдек болалик чоғларимни эслаб жушиб кетганимданми, геихтиёр сизларнинг ишларингизга аралашиб кетдим-у, мана оқибати, шунча лилхиралик, тушунмовчиликларнинг айбори бўлиб қолдим, холос. Балки улуг Данте «Илохий комедия»сида бекорга ёзмаганлир: «Нечоғли назминлик, тоқат керак, о. Ёнингдаги одам наинки зоҳир, Ботин уйлариингизни англаса ҳатто», дед. Туғри, утган бир йил мобайнида ўзимни бахтиёр хис қилдим, ўзим жонлантирган лаҳзалар гўё ўзимнинг бойлигимга айланди. Кекса бир олам учун бу билан ортик нима керак аслида. Одатда, объективнинг қаршисида, бунинг устига атайлабдан суратга тушаётган булсалар, одамлар унчалик теран уйларга берилавермайдилар, шунинг учунми ўзим жонлантирган лаҳзалар аксар беғубор қулги олиб келарди. Мана, бир эшитиб кўринг-а.

Профессор Бойбўтани қурилма ёнига бошлаб юрди.

- Қаранг, - Қаршибоев чўнтагидан бир даста сурат чиқарди. - Буларнинг гари ўзга овулларнинг одамлари. Овуллошларингиз устидан заррача бўлса-ла маънавий устунликка эришишингизни, уларга «мен сирларингизни билман» дегандай озгина бўлса-ла менсимасдан боқинингизни истамаганим учун атайлабдан бетоналарнинг суратларини кўрсатаман. Манавини қаранг. - Қаршибоев илжайиб тушган қўхликкина

қизнинг суратини курилмага ташлади. Қиз боланинг «Тилла тишларимнинг ҳаммаси кўринармикан-а?» деган ташвишли овози эшитилди. - Ёки манавинисини. - Бор бўйи билан рангли суратга тушган, унг кўлини негалир сал олдинроққа чиқарган Бойбўта тенги бола уйларди: «Ёнгимни бекорга пастга туширдим, соатим яхши кўринмай қолдиган бўли». Профессор илжиб кўйиб худди пластинкаларни алмаштираётгандай янгилаб-янги суратларни бир-бир ташлашга лавом этди. Хумрайиб тушган йигитча: «Кўзларим ғамгин-ғуссали кўриниши керак» деса, хўшша семиз, лабларини ғалати тарзда чўччайтириб тушган бир киши: «Овзимдаги носимни тулаб ташласам бўлайкан» дег; елкасини-елкасига тираб тушган жуфтнинг йигити: «Кўлини ушлаб олсамми?» деб титраса, қизи: «Елкаси бунча иссиқ» деб титрарди; келинчакнинг бармоғига узук такаётган куёв: «Ишқилиб, Лозар бостириб келиб жанжал қилмасинла» деб лағ-лағ калтираса, келинчак: «Худойим-эй, бутун-эрта чимилликка киритмасинлар-эй» деб илтижо қиларди; оташара, кўзлари ҳиссиз бир кимса: «Бу сассиқ чол оқшом ашаратини каерга кўяркин, билганимла бошлаб шилиб кетардим-ла» деса, тор пешонали, чўкки сокол жиккаккинна бир чол: «Олмайсан-а, олмайсан, теш сум берсам эгилиб оларсан» деб мазах қиларди; кўзлари куралай бир жонон «Лаб бўёкни кўпроқ суртсам бўлар экан» деб афсусланса, қасаба рўмол ўраган кекса аёл: «Бу лакуминт тувриашлар қачон тутайди-я» деб уф тортарди.

- Етар, - деди Қаршибоев қолган суратларни қайтиб чўнтағига солиб кўяркан.

- Зўр экан!

Профессор маънос тортиб қолди.

- Ғалки. Балки. Аммо, ғарибир, биронинг ўйлари, биронинг оламинга кириб боришга ҳаққим бормикан? Мана шу масала мени кўплан ўйлантирди. - бу энди, худди тунда биронинг ётоғига муралаш билан ғароғар бўлиб қолмасмикан. - Афтидан, профессор узини кўплан буён ўйлантириб келаётган шубҳа-ғумонлар измида қолган эди. Бу соҳала маслаҳатчи бўлишга хали ақли етмаслигини тушунган Бойбўта жим тураверишни маъқул кўрди. - Шошилмаслик керак, ўйлаш керак, ҳаммасини тарозига солиб кўриш керак. Болам, - Бойбўтага мурожаат қилган Қаршибоевнинг кўзлари чакнаб кетди, - агар умрим вафо қилса, курилмани такомиллаштирсам деган ниятим бор. Сиз ҳеч эътибор берганмисиз, санъат музейларида баъзи оламлар расмларга соатлаб термулиб туралдилар.

Умирида музейла бўлмаган Бойбўта ноаниқ ғўллариб кўйди.

- Менинг имоним қомил, бу ерда санъатни тушунишдан ташқари яна бир нарса бор. Улар ўқийдилар, улар эшитадилар. Уларнинг сезгилари шу қалар ривожланганки, расм юз йиллар муқаллам бўёкларга кўшиб расм қатила қолдирган фикрларни

очик китобни ўйиётгандай ўқийдилар, радио эшитаётгандай эшитаверадилар. Шунинг учун оламлар картиналар ёнидан соатлаб кетолмай қолдилар. Бу ҳолнинг илмий исботи унчалик қийинчилик туғдирмайди. Сиз ҳам, ҳеч бўлмаса тажрига учунок, бирон расмга диққат билан бирикки соат тикилиб туринг-а, аллақанлай товушларни эшитгандай, аллақанлай рухларни кўрганлай бўлаверасиз. Синаб кўринг, болам, синаб кўринг, шунда менинг гапларим чинлигига ишонч ҳосил қиласиз. Инсон фикрлари ҳеч қачон сўнмайди, улар мангу. - Хаяжондан профессорнинг товуши титраб, юзлари ял-ял ёна бошладилар. - Фикр худди Қакнус сингари, ўз қулидан ўзи қайта-қайта пайдо бўлаверди. Болам, яратмоқчи бўлган курилмам шундайки, у қўй йиллар муқаллам чизилган расмлар, лейлик, Бехзод минётирларила, бўёқлар қатила қолган мусаввир фикрларини ҳам, булган неча йиллар муқаллам туширилган суратлардаги оламларнинг ўйларини ҳам бирлай ўқиб бераверди. Биз мозийнинг қимматли лаҳзаларини жонлантираемиз хали. Қаранг-а, қаранг-а, - Қаршибоев қўллари титраб чўнтақларини пайнаслаб бошладилар, - анчалан буён буюк бир ёзувчимизнинг қатл олдидан тушган суратини олиб юрибман. «Халқ дўшмани» деган тамға билан маҳв этилаётган ул зот сўнгги дақиқаларда неларни ўйлайдикин. Шу сурат узидан қолдиган энг сўнгги ёлғорлик эканини ҳис қилган онларила, фотоашарат кўзи уси очилиб ёшилгунча ўтган оний вақт ичида ул зот неларни армонли қўнғидан утқазиб улгурдикин. Шуларни тасаввур этишга уринсам, қўрагим оркамга тортиб кетали. - Юзи терга ботган профессор ниҳоят Қолирийнинг қамокла тушган суратини ён лафтари ичидан олди. - Мана. Агар насиб қилса, агар умр вафо қилса.

Профессор чуқур нафас олди. Сўнг Бойбўтанинг ўзига хавотирланиб тикилаётганини кўриб, синик қулимсирди.

- Сизлар эса ўқинглар, болаларим, ўқинглар. Ўзимнинг бирикки салокатли шогирдларим бор, агар насиб қилса, мактабни битириб борсангиз, агар қизиксангиз, сиз ҳам улар сафидан ўрин оларсиз.

Афсуски, дўстингиз Даларбой келмади. Агар кўриб қолсангиз айтинг, вақти бўлиб қолса эрта-индин оламинга бир кириб-чиқсин. Бутунги тустоҳлигим учун ўзим узр сўрамасам, қўнғим тинчимайди.

Оралан бир ҳафтача утиб профессор Қаршибоев шалок «Ғалаба»-сида шаҳарга қайтиб кетди. Иш қуни бўлганиланми, у кишини кузатишга уч-тўртта чол чикди, ҳолос.

Шу қуни кечқурун Мустафо бобонинг невараси Бойбўтага бир парча қоғоз ташлаб кетди. Унда профессорнинг турар-жойини қандай тошиб бориш батафсил ёзилган эди.

Ёшлик ва сиҳат-саломатлик... Аксар ҳолларда ёшлар ўз саломатлиги ҳақида унчалик қайғуришмайди. Чунки ёшлик - саломатлик, саломатлик эса ёшлик демакдир.

Ёш ўтгани сайин эса саломатликнинг бебаҳо бойлик эканини тушуниб борилади. «Қандай қилиб саломатликни сақлаш, ёшликнинг ажойиб неъматини, ҳаёт кучини ва қувончларини асраш мумкин?» деган савол кишиларни илгаридан қизқитириб келади. Бироқ саломатликни муҳофаза қилиш фақат жисмоний машқ қилиш, чинқишдангина иборат эмас, унинг теран фалсафаси, руҳий ва маънавий омиллари ҳам мавжуд. Аҳрор Ёрқулов билан қаламкаш Ибодулло Холлининг суҳбат-мунозарасида айнан шу мавзунинг баъзи қирралари, хусусан, саломатликнинг руҳий муаммолари таҳлил этишига ҳаракат қилинади.

ТАҲРИРИЯТ

*Тана алоҳида ва руҳга боғлиқ бўлмаган ҳолда ҳасталанмайди.
Сукрот*

И. ХОЛЛИЕВ: Ҳозирги замон тиббиётида руҳий муолажа усули, яъни психотерапия кенг қўлланилади. Унда мавжуд бир неча йўналишдан энг муҳими руҳиятни таҳлил этиш (психоанализ) усулидир. Бунда инсоннинг маънавий олами, руҳий муаммоси таҳлил этилиб, унинг ҳасталанишига сабаб бўлган омиллар кўрсатиб берилади. Натижада ўзининг руҳий муаммоларини англаган инсон ҳасталикдан халос бўлади. Руҳиятни таҳлил этиш усули, умуман, англашнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти ҳақида гаплашсак...

А. ЁРҚУЛОВ: Англаш - инсонга хос ҳислат. У инсоннинг ҳаёт йўлини нурафшон айлайди. Хар қандай руҳий муаммо - англамаслик, англашга қарши туриш оқибатидир. Кўплаб кишилар ўз руҳий муаммосини англамайди ёки англашни истамайди, тўғрироғи, тан олмайди. Муаммо ва зиддиятларни англашга баъзида инсоннинг ўзи қаршилик кўрсатади. Худди ана шу қаршилик, нотўғри муносабат ёки нотўғри фаолиятни тўғри деб баҳолаш, манманлик, кибру ҳавога берилиш, кайсарлик ва бошқалар ҳасталик сабабчиларидир.

Кишилар билиб-билмай азоб-укубат чекадиган кўпгина жисмоний ҳасталиклар «руҳий тушқунлик» оқибати ҳисобланади. Қайғу, кўрқув, норизолик, виждон азоби, айбдорлик ҳисси, ишончсизлик, нафратланиш, ёмон кўриш, узлуксиз салбий ҳис-ҳаяжонли ҳолатлар - инсоннинг ҳаётини кучларини емириш, саломатлигини издан чиқаришга кодир. Руҳиятни таҳлил этиш усулининг асосий вазифаси - кишининг англашига ёрдамлаштиришидир. Бошқача айтганда, руҳият таҳлилида ҳасталикнинг ҳис, фикр, фаолият ўртасидаги зиддият туафйли юзага келгани ойдинлаштирилиб берилади. Уни бартараф этиш, ўз измига солиш инсоннинг ўзига боғлиқ, албатта.

- Англаш ва англамасликнинг ўзи нима?

- Англамаслик - инкор этишнинг иродавий ҳолати бўлиб, англашни бостириш ёки бузишдир. У - шахснинг ўз-ўзидан ниманидир пинҳон тутиши, ўз камчилигини кўриш ва билишни истамаслик. Англаш - шахс томонидан ички ва ташқи мавжудликни билиш жараёни. Шахс англашни инкор этганида мавжудликдан бегоналаниш усулларидан бирини танлайди. Бу: кўпроқ мол-дунё орттириш, ароқ-ичимликлар ичиш, кашандалик, ишмансаб, телевиденияга берилиб кетиш ва бошқалардир. Инсоннинг улардан бирини ўзига «қасб» қилиб олиши - мавжудликдан узилиб қолиши, яъни англалмаган руҳий ҳолати йўналишидир. Шахснинг ҳаётида энг муҳим ҳисобланган инсонийлик, одамгарчилик, меҳр-оқибат,

муҳаббат, гўзаллик, яхшилик, эзгу фаолият, мавжуд таракқиётдан, энг асосийси ўз хато-камчиликларини англаш имкониятидан йироқлашиш учун эса шарт-шароитлар ҳамиша етарлидир.

Демак, англаш - инсоннинг ўз-ўзига келтираётган зиён-заҳмати, хатоларини кўрсатиб беради. Англаш - билиш, камчиликни тан олиш - камолот пиллапоёсидан юксаклик сари кўтарилиш, моҳият кашф этишидир. Инсоннинг ўзи ҳис этганини пинҳон тутишга уриниб, ўзини алдашга ҳаракат қилишдан ҳеч қандай маъномантик йўқ. Одатда, инсон ўзини қанчалик онги амрини бажараётгандек, ўзгалар даъватига қулоқ солиб, иш юртаётгандек тўтса-да, зид ҳиссиётларни пинҳон сақласа, у шунчалик ўз такаббурлигини намоян этаётган бўлади. Натижада аҳвол янада ёмонлашади. Зеро, англалмаган кўрқув ва хусумат киши жисмида ортиқча гормонлар (инсоннинг ҳаёт фаолиятини таъминлаб турувчи махсус моддалар) тўпланишига олиб келади. Бу - жисмоний ўзгаришлар ва оқибати ҳасталик демакдир. Бундай ҳолда ҳасталикдан қутулмоқ учун нима қилиш керак?

- Даво топишнинг энг биринчи йўли бу - кишининг ўзидаги ҳасад, кўрқув ва хусумат ҳиссини англашдир (ҳолбуки, у баъзида бундай ҳисларнинг ўзида мавжудлигини инкор этади). Иккинчиси - бундай ҳолат сабабини англашдир. Уларнинг ирода соҳасига тегишлилиги, ўткинчи ҳолат экани, салбий муносабат туфайли туғилгани англанилса бас, кўнгил тозалана бошлайди, дил хиралиги тарқалади. Оқибатда меҳр-муҳаббат пайдо бўлиб, ҳасталик йироқлаша бошлайди.

Инсон ўзига қанчалик танқидий муносабатда бўлмаса, у шунчалик улуглик васвасасига чалиниб, калондимоғлик таъсирида мавжудликда фақат ёмон нарсаларнигина кўришга мойил бўлиб қолади. Натижада ижтимоий жиҳатдан бегоналанилади. Бундай ҳолларда, ҳатто ёмонликдан яхшилик, ва ақсинча, яхшиликдан ёмонлик топади; ҳаёл-фантазиянинг сермахсулликка, мавжудликнинг эса истиробларга тўла эканига таянади, фаолиятсизликни ҳузур-ҳаловат тарзида ҳис этади, иш-меҳнатни ўзини беҳудага қурбон қилиш, деб тушунади.

- Менимча, инсон бошқаларга қараганда ўзининг феъл-атворини жуда яхши тушунади. Ҳа, инсон ўзи ҳақидаги ҳақиқатларни билади, ammo уни эътироф этмайди, тан олгиси келмайди. Худди ана шу доимий инкор - инсонни англаш ва саломатликдан тобора узоклаштириб боради. Бу ривожланувчи англамаслик натижасида жисмоний ҳасталик, кучли руҳий ҳаяжон (депрессия), безовталиқ, кўрқув, тушқунлик намоян бўлади. Баъзилар ўз муаммосини англашни ҳавф-хатар, бузувчи куч деб билади. Улар англамаслик, англамаслик тарафдори. Ҳолбуки улар англаш билан турмуш зиддиятларини бир-бирдан фарқламай чалкаштириб юборади. Бундайлар ўзини бамисоли бошини қумга тикиб турган туяқшдек тутати ва гўё шу билан ҳавф-хатардан қутуламан, деб ўйлайди...

- Наҳотки англаш инсоннинг қусур ва гуноҳларини кўпайтирса? Ақсинча, англаш - зарар ва фойдани билиш эмасми? Англаш турмушдаги зиддиятларни аниқ кўриш имконини беради. Гап шундаки, инсоннинг ўйлаганлари унинг ҳаёт ёки турмушда кўрганларига тўғри келавермайди. Ҳаётда ўзлигини англамаслик мавжуд. Кўп ҳолда инсон идрок этишини ўзи ҳақидаги тасаввурларга алмаштиради, яъни ўз тасаввурларини идрок этиш деб тушунади. Ҳолбуки тасаввурлар кишининг қандай инсон бўлиш истаганини ифодалайди, яъни ҳаёл бошқаю ҳаёт бошқа. Кўп ҳолда тасаввурлар бизни алдайди, тўғрироғи, биз ўзимиз ҳақидаги тасаввурларимизни яхши кўрамыз ва уни тўғри деб ҳисоблаймиз. Лекин аслида ҳаётда ўз тасаввуримиздаги

инсон эмасмиз. Аслимизни индор эта олмаймиз, инкор этамиз. Бу - англамаслик. Қандай инсон бўлишни орзу-хаёл қилиш, бу - аслида қандай инсон эканини англаш эмас.

- Ўз кадр-қимматини баланд тутган, мағрур инсон ўзи ҳақидаги асл ҳақиқатни тан олавермаса керак. Шундай эмасми?

- Ҳа, инсонга ўзи ҳақидаги ҳақиқатни тан олдириш осон иш эмас. Инсон ҳақидаги ҳақиқатга назар ташлаш имкони мавжудлигини кўра билиш - тиббиётга қизиқишдан кўра юксакроқ туради. Бунда бемор билан шифокорнинг мулоқоти, улар ўртасидаги кўзга кўринмас рухий-ҳиссий боғланиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Рухиятни таҳлил этувчига илмий даражалар, унвон, мартабаю мансаб учун ҳеч қандай зарурат йўқ. Ўз рухий олами муаммоларини яхши англамаган киши ўзгаларнинг ҳасталиги сабабларини тўғри кўрсата олармиди? Йўқ, албатта. Улардан кўра ўзини бемор ҳисоблаган киши хотиржам, вазмироқ бўлади. Беморни кўриб, ўзини ундан кўра хастароқ ҳис этадиган кишигина рухиятни жуда яхши таҳлил этиши мумкин. Зеро, бундай ҳолатда у ўзига жуда қадрдон бўлиб қолган беморнинг азобларини енгиллаштиришнинг самарали йўллари ахтаради. Унинг иши қандайдир касб доирасида чегараланиб қолмайди, инсонийликнинг барча сифатларини камраб олади. Ҳаққу-ҳақиқат сари йўл ахтарувчи зотдан олимликнинг ташки кўринишини эмас, балки ички гўзаллик ҳолати талаб этилади.

- Ҳаёт ажойиб-да. Инсон турли қизиқиш ва мойилликларга берилиб кетади, масалан, у ўқиш, иш, ижод, саёхат, мол-дунё, мансаб, ижтимоий обрў-эътибор, мавқе изидан қувиб, ўзлиги, мохиятини англашга унчалик эътибор бермай кўяди ва ҳатто баъзан бунга кўникиб ҳам қолади. Ўзини англашдан четга чиқишнинг бундай усуллари (механизми) ҳис-эҳтирослар сабабини англаб етмасликка олиб келади. Улар шу қадар кучлики, ҳатто кўплаб ўзини «доно» санаган кишилар ҳам рухий жиҳатдан ҳасталиги (масалан, асабийлиги ёки ўз кибру ҳавоси)ни англаб етавермайди. Бундай ҳол турмушда кўп кузатилади-ку?

- Рухий муаммолар бора-бора киши жисмида ҳасталик юзага келтирар экан, бас, танда қандай ўзгариш рўй берса, у худди шундай аниқликда руҳда ҳам содир бўлган бўлади. Бошқача айтганда, киши жисми бу - рухий ҳаётининг ажойиб кўзгусидир. Рухий ҳасталик - англашга қарши турилган ҳолат (йўналиш)дир. Бунда инсон ўзи ҳақидаги ҳақиқатни кўради-ю, бироқ ўзини улуг ҳис этгани сабабли уни инкор этади. Ҳақиқатни инкор этиш оқибати - ҳасталик. Демак, ҳасталик тарзидаги онгсизлик йўқ, фақат «англамаслик», англашни истамаслик ёки англай билмаслик ҳолати мавжуддир, холос.

- Сиз эълон қилинган бир мақолангизда рухиятни таҳлил этиш усулининг шаклланиши тарихини З. Фрейд номи билан боғлайсиз. Холбуки, инсон рухий оламини таҳлил этиш ота-боболаримиз маданиятида, ҳусусан, диний ақида, тасаввуф таълимоти, суфийлар эътиқоди, азиз авлиёларнинг қароматли мулоҳазаларида яққол намоён бўлган. Ҳусусан, суфийларнинг мақом ва тариқатлари, даража ва сулуқлари - рухиятни таҳлил этишнинг амалий йўналиши бўлиб, ўзни англаш, камол топтиришдаги самарали усуллардан биридир. Бунда инсон ўзининг рухий-маънавий, ақлий, ҳиссий оламида сайру саёхат қилиб, ўзига тўғри йўл топишга ҳаракат қилади, қусур-иллатларини бартараф этиб, инсоний сифатларини орттириш борасида заҳмат чекади. Инсон бунда тинмай илохий сифатларга талпинади, уни кўришни орзу қилади, уларни ўзида шакллантиришга уринади, жамки ёмонликни инкор этади, кўнгил майлларига эмас, ақл даъватига қулоқ тутади. Бу - ўз мохиятини кашф этишгина эмас, балки шакллантириш ҳамдир. Менинг назаримда инсоннинг камол топишига ёрдам берадиган суфийлар таълимотидан кўра улугроқ ғоя бўлмаса керак. Суфийлар мохият, ўзлик, рухий олам, ҳислар дунёсига теран назар ташлаш усулини яратишда бошқалардан кўра анча

илгарилар кетган. У мавҳум назария эмас, амалиёт асосида ҳаётий тажриба миқёсида қарор топган мустаҳкам эътиқод-имондир.

- Мен ҳам шундай фикрдман. Аммо З.Фрейд шахс фаолиятини илмий асосда тушунтиришга уринган. Шунингдек, у руҳият таҳлиладан даволаш усули тарзида фойдаланган. Ўз беморларини узоқ вақт кузатиш натижасида у маълум ҳулосалар чиқарган. Бу ҳулосалар XX асрга қадар руҳият ҳақидаги тасаввурларни ўзгартириб юборди. Унинг таъкидлашича, инсон ҳулқ-атвори, феъри-ҳўйи маълум даражада онг ости кучлари таъсирига бўйсунди. Бу кучлар майллардир. Бу майллар инсонга ҳос бўлган табиий эҳтиёж (инстинкт)лар билан белгиланди. Бу майллар, энг аввало, сўндирилган истак, онг даражасида «таъкидланиб» қаноатлантирилмаган ва онг ости соҳасига сиқиб чиқарилагн истакларга боғлиқдир. Бу истаклар бизнинг руҳсатимизсиз ҳам ўз таъсирини кўрсатаверади ва тушда, гап-писандаларда, адекват (мувофиқ) ҳулқ-атвордан беихтиёр четга чиқишда намоён бўлади, шунингдек, касб танлаш ва ижодга таъсир қилади.

Тўғри, унинг бу борадаги фикр-мулоҳазалари жуда кескин танқидларга ҳам дучор бўлган. Сабаби уларни тажрибада исботлаб бўлмас эмиш. Ахир, ҳамма нарсани ҳам тажрибада исботлаб бўлавермайди-ку. Бундан ташқари, З. Фрейд назарияси руҳиятшуносликда янги йўналишларнинг пайдо бўлишига туртки берган. Унинг руҳиятни таҳлил усули (психоанализи) билан тасаввуфнинг мақомат ва тариқатларидаги ўхшашлик шундан иборатки, ҳар иккаласида ҳам инсоннинг «ўз-ўзини» англашини ривожлантириш ва унинг ички зиддиятларини ҳал этиш муаммоси илгари сурилади, шунингдек, ҳаётий кийинчиликларга онгли ва самарали ривизида қарши тура билиш қобилиятини шакллантириш назарда тутилади.

- Илгари замонларда ва ҳатто ҳозир ҳам айрим жиддий ҳасталикларнинг даволанишини диний мўъжизага йўшилган.

- Аслида ҳасталикни даволашда дин ҳам ва фан ҳам инсоннинг теран руҳиятига асосланади. Бундан кўринадики, ҳақиқат ҳамма учун бир хил, шифокорлар учун алоҳида, дин аҳли учун бошқа, ўзгалар учун яна махсус Ҳақиқат йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Ҳақиқат ягонадир.

Инсон ўз ички мохиятига кўра Коинотда алоҳида ажралиб туради. Чунки унда меҳр, муҳаббат, ишқ бор, хаёлу ҳис бор. Аммо унинг ҳаёти, камолоти борликка боғлиқ. Ана шу боғлиқни унутиб қўйиш ёки уни зўрма-зўраки инкор этиш инсонга ҳаминша зарар келтиради. Буни сира ёддан чиқармаслик керак. Бу Ҳақиқатни англаган инсон ўзини изтироб ва ҳасталиклардан халос этади ва оҳир-оқибат комил инсонлик мақоми сари юз тутади. Мен ушбу беҳад содда ва айни пайтда улуг эътирофни айникса ёшларимиз юрак-юракдан туйишларини тилаб қолардим.

Муаллифларимиз:

Аҳрор ЁРҚУЛОВ - 1950 йили Самарқанд вилояти, Хатирчи туманидаги Мурдош қишлоғида туғилган. 1973 йили Самарқанд Давлат тиббиёт институтининг даволаш куллиётини тамомлаган. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазирининг муовини вазифасида фаолият кўрсатмоқда. Вақтли матбуотимиз ва чет эл нашрларида бир қанча илмий мақолалари чоп этилган.

Бозорбой ХОЛЛИЕВ - 1952 йили Қашқадарё вилояти Чироқчи туманининг Аннарўз қишлоғида туғилган. Тошкентда физика ихтисослиги бўйича таълим олган. Мақтабда, олий ўқув юртида сабоқ берган. «Ўқитувчи» наширети, «Сирли олам» ойномасида муҳаррир бўлиб ишлаган.

Яқинда муаллифларнинг юқоридаги суҳбат-мунозарада тилга олинган мавзуга бағишланган «Англаш ҳикмати» (Т. «Қатортоғ-камолот», 1997) номли китоби чоп этилди.

ТАНҚИДНИ ТАНҚИД

Қуйидан ўрин олган олим С.СОДИҚНИНГ мақоласида адабиётшунос У.Қосимовнинг А.Қаҳҳор адабий-танқидий мероси хусусидаги «Ёзувчининг сирлари» рисоласида ҳолис баҳо бериш билан бирга унда эътибордан четда қолган, замон тазйиқи билан атоқли адиб мулоҳазаларида кўзга ташланган нуқсонли жиҳатлар қаламга олинади, мумтоз адабиётимизнинг етакчи жанри арузга нисбатан Совет даврида ҳукм сурган нотўғри, пастқараш хусусида қуянчаклик билан гапирилади. Мақоладаги айрим фикрларга баҳслилиги боис ҳамма ҳам қўшилмаслиги мумкин. Аммо адабиётимизнинг ҳар бир катта-кичик намоёндаси адабий меросига ҳолислик билан баҳо беришга қақирш, ёрқин истеъдодларнинг-да ўз ижод йўлидаги ҳар бир сўзига рост баҳони беришга интилиши зукко ўқувчини бефарқ қолдирмайди, деган умиддамиз.

ТАҲРИРИЯТ

Маълумки, ёзувчи А.Қаҳҳор халқимизнинг маънавиятини бойитувчи бадиий асарлар билан бир қаторда катта адабий-танқидий мерос ҳам қолдирган. Афсуски, шу пайтга қадар адабиётшунос М.Қўшоновнинг бир-икки мақоласидан ташқари А.Қаҳҳорнинг адабий-танқидий мероси юзасидан жиддий ва салмоқдор тадқиқотлар яратилмаган эди. Энди бу масалани анча кенг ва муфассал ёритган китоб пайдо бўлди. «Ёзувчининг сирлари (Абдулла Қаҳҳор сабоқлари)» деб аталган бу китобни танқидчи Усмон Қосимов ёзган. Китоб муаллифи тўғри таъкидлаганидек, ёзувчи адабий-танқидий фаолиятининг муфассал тадқиқ этилмагани қаҳҳоршуносликнинг жиддий камчилиги ҳисобланади. Чунки «Абдулла Қаҳҳорнинг танқидчилик фаолияти - ўзининг мазмундорлиги, кўламлиги, шунингдек, ранг-баранг шакл-шамойили билан ҳам ибратлидир».

Муаллиф китобда Абдулла Қаҳҳорнинг «Сароб», «Қуюшқон», «Картина» сингари бадиий асарларидаги адабиёт ва санъат масаларига доир қарашларини ҳам таҳлил доирасига тортган. Хусусан, у «Сароб» романидаги турли-туман эстетик қарашларни эслатиш ва асарнинг тузилиши устида фикр юритиш орқали Абдулла Қаҳҳорнинг чинакам санъат намунасида мазмун ҳамда шакл бирлиги намоён бўлиши қонуният эди деган хулоса чиқаради. Албатта, бу хулоса китобда ёзувчининг қанотли иборага айланиб кетган, образли ифодаланган назарий мулоҳазалари воситасида далиллаб борилади. Хусусан, мазмун ва шакл бирлиги масаласини Абдулла Қаҳҳор қандай талқин этганини кўрсатиш учун китоб муаллифи унинг қуйидаги машҳур сўзларини эслатади: «Адабий асарнинг жони - унинг мазмуни, лекин бу жоннинг жон бўлиши учун жасад ҳам керак. Жонни жасадсиз тасаввур қилиш мумкин эмас» (6-6).

Шу тариқа У. Қосимов ёзувчининг адабиётга оид назарий қарашларини муайян изчилликда таҳлил этишга киришади. Оқибатда кўз ўнгимизда Абдулла Қаҳҳорнинг бадиий адабиётда образлилик, маҳорат, ёзувчи истеъдоди ва шахсияти, мумтоз санъаткорлардан ўрганиш, анъана ва новаторлик, асар тили, қаҳрамонларга исм танлаш сингари масалалар юзасидан илгари сурган назарий қарашлари гўё марварид дурларидек илға тузилган ҳолда, ўзаро боғлиқликда намоён бўлади.

Китобда бундай хулосалар жуда кўп бўлиб, улар муаллифнинг чинакам танқидчи учун сув билан ҳаводек зарур ҳисобланган умумлаштириш тажрибаси, маҳорати, қобилияти кучли эканлигидан далолат беради. Ўз умумлашмаларини шубҳа қолдирмайдиган даражада тасдиқлаш учун муаллиф ёзувчининг танқидий қарашлари билан бадиий асарларини қиёслаш жараёнида турилган нозик кузатишларини баён қилади.

Афсуски, Абдулла Қаҳҳор истеъдоди ва ижодига ҳаддан ортиқ муҳаббат билан ёндошиш оқибатида китобда бир жиддий камчиликка йўл қўйилган. Бу нуқсоннинг моҳияти шундаки, У. Қосимов ўз китобида Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-танқидий мақолаларига, қарашларига бирон марта ҳам танқидий назар ташламаган. Натижада китобда Абдулла Қаҳҳор қарашлари мутлақо нуқсонсиз, ҳеч бир шубҳа туғдирмайдиган ҳақиқатлар сифатида талқин этилган. Бундай тасаввур муаллифга Абдулла Қаҳҳорнинг танқидчилик фаолиятидаги тадрижий ривожланишни кўрсатишга имкон бермаган. Аслида Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-танқидий қарашлари ҳар доим бир хилда ҳаққоний, тўғри ёки шубҳасиз бўлмасдан, изланишлардан мукамаллик томон борган. Бунга иқроор бўлмоқ учун унинг «Гап арузда эмас» номли биттагина мақоласини кўриб ўтиш етарли бўлади. У ёзувчининг энг заиф, энг номукамал мақоласи бўлса ажаб эмас, чунки бу «тадқиқот» асоссиз талабларга, сиёсий айбномаларга, бир-бирини инкор қилувчи кескин ҳукмларга бой. 1946 йилда ёзилган бу мақоланинг бошида Навоийнинг 500 йиллиги муносабати билан арузда ёзиш жонланганлигини тўғри қайд этгани ҳолда, Абдулла Қаҳҳор бу вазнда ижод қилувчи шоирлар олдига қуйидаги қатъий шартни кўяди: «Биз арузда ёзадиган шоирларни нима учундир айрим ўринга - имтиёз талаб қиладиган ожиз, нотавон одамлар ўрнига қўйдик. Нима учундир ҳар бир қалам ушлаган киши учун шарт бўлган сиёсий умумий маданий савия булар учун шарт эмас, дегандай бир қараш пайдо бўлиб қолди» (Абдулла ҚАҲҲОР. Асарлар. Беш жилдлик. 5-жилд. Т., Ғ.Ғулом нашриёти. 1989 й. 72-бет).

Демак, Абдулла Қаҳҳор аруз вазинини, яъни шаклни ҳам сиёсатга бўйсундиришни шарт қилиб қўйяпти. Унинг кейинги деярли барча мулоҳазалари шу ҳукмни асослашга, мажбурийлигини исботлашга қаратилади. Мазкур сиёсий шартдан чекинишни Абдулла Қаҳҳор арузда ёзилган шеърларнинг мавзудан ҳам, тасвирий воситаларидан ҳам, тилидан ҳам, уларда ифодаланган ҳис-туйғулардан ҳам қидиради. У ўз сиёсий айбномаларига энг мувофиқ нишон сифатида шоир Собир Абдулланинг арузда ёзилган шеърларини танлайди ва улар устидан кескин ҳукмлар чиқаради. Мана, улардан бири: «...Аруз вазни истаган одам истаган номаъқулчиликни бемалол қилаверади бир майдон бўлиб қолди. Мана шунинг орқасида аруз адабиётимизга кўпроқ кириб, пуч, ғоясиз, баъзан палид нарсалар оқиб кирадиган тарновга айланиб қолди, тилимизнинг қонуний тараққиёт йўлига ғов бўлиб реакцион роль ўйнайдиган, ёш қаламкашларимизга ёмон таъсир қилиб, уларнинг тўғри йўлдан боришига, ўз устида ишлашига ҳалал берадиган, аксари уларнинг диққатини замонанинг муҳим вазифаларидан четга тортадиган бир

нарса бўлиб қолди» (72-6).

Арузнинг «реакцион роль» ўйнаётганини даъво қилиб, унда «палид нарса»лар ёзилганини таъкидласа-да, бутун мақоласи давомида Абдулла Қаҳҳор бундай «палид нарса»нинг биронта ҳам мисолини келтиролмайди. Ўзининг қатъий ҳукмини тасдиқлайдиган далиллардан бири сифатида у аруздаги шеърларда муҳаббат мавзуси нотўғри талқин қилинаётганлигини эслатади. «Бу кунгача аруз вазида ёзилган шеърларнинг жуда кўпи муҳаббат тўғрисида, – деб ёзади Абдулла Қаҳҳор. – Лекин буларнинг ҳаммаси деярли эркак жониворнинг урғочи жониворни йўқлаб чиқарган товушидан фарқ қилмайди. Бу шеърларда инсонга хос олижаноб туйғудан асар ҳам тополмайсиз» (72-6).

Бу ерда Абдулла Қаҳҳор ўз қарашларининг таъсирчанлигини ошириш учун атайлаб номақбул сўзларни, «эркак жонивор», «урғочи жонивор» каби бирикмаларни қўллайди. Агар уларнинг ўрнига йигит билан қиз сўзлари ишлатилса, маъно деярли ўзгариб кетади ва муҳаббат, асосан шу ёшлар бўлган ўзаро меҳр-оқибат, ҳар қандай ўтга бардош берадиган садоқат, соф қалб, самимият, фидокорлик, тенглик! Қани замон қизлари, замон йигитларининг олижаноб қалби, туйғуси?» (73-6).

Ўз фикрини исботлаш мақсадида Абдулла Қаҳҳор шоир Собир Абдулланинг «Қилиб кет» радибли газалини кўчириб келтиради. Балки, чиндан ҳам, бу газалда инсоний туйғулар жуда теран ва мукамал ифодаланмагандир? Лекин унда мазкур инсоний фазилатдан «асар ҳам йўқ», дейиш мантиқсиз кўринади, чунки кейинчалик бу шеърни халқ ҳофиз Маъмуржон Узоқов гўзал бир ашула қилиб қуйлаганда, барча жон қулоғи билан тинглаган ва одамлар беихтиёр рақсга тушиб кетган эди. Ҳис-туйғудан бутунлай махрум асар эса инсон руҳига бу қадар таъсир кўрсатиши қийин.

Бунга иқрор бўлмоқ учун газалнинг икки байтини эслаш кифоя:

*Бериб кўп ваъдани ноз этма келмай,
Келиб бир, майли, истиғно қилиб кет...*

*Сочиб мушкингни Собир гулшанига,
Келиб гулзорима парво қилиб кет.*

Шу каби гўзал сатрлардаги нафис ўхшатишларни фахлмаслик ёки фахллашни истамаслик, Абдулла Қаҳҳорнинг ўз тили билан айтганда, аруздаги шеърларнинг иккинчи хили бўлган «юққа томоқларингдан» сериясидаги газалларга муносабатида ҳам сезилади. Уларни «Қичиқ шеърлар», деб атагач, Абдулла Қаҳҳор мулоҳазаларини мана бундай давом эттиради: «Бу хилдаги қабиҳ нарсаларнинг – «исловот адабиёти»нинг тарқалишига баъзан «мелодист композитор» деб аталган харидорлар ҳам сабаб бўлишади.

Буларни назорат қиладиган идоралар шу қадар бепарво бўлишдики, қари ашулачиларимиздан бири «сайилга жавоб бўлди, шекилли» деб бир куни радиодан «Ако қадрин уко билмас, соқол-мўйлов чиқмагунча», деб ашула қилди» (74-6).

Аввало шунга айтиш зарурки, келтирилган байт Абдулла Қаҳҳор кашф қилган «қичиқ шеър» жанрига мутлақо мисол бўла олмайди, чунки унда гап, ахлоқсизликдан буткул узоқ бўлган масала, яъни ука балоғатга етмагунча акасининг қадрини билмаслиги тўғрисидаги ҳикмат устида кетаяпти. Абдулла Қаҳҳор шу оддий маънони ҳам уқмаганлиги кишини ҳайратга солади.

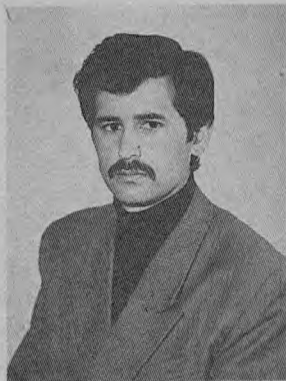
Иккинчидан қандайдир «исловот адабиёти» тўғрисида гапирилиши мутлақо асоссиздир, чунки ўзбек халқи тарихида ҳеч қачон бундай адабиёт бўлмаган ва аёл гўзаллиги, хусусан, томоғининг юқалиги ҳақида гапириб ахлоқсизлик ҳисобланмаган ҳамда шундай ташбеҳли асарларни «қичиқ шеър» деб аташ учун бу далил бўлмайди. Шундай экан, юқоридаги каби шеърлар учун назоратни кучайтиришни талаб қилиш буткул мантиқсиз ҳисобланади. У совет даврида ҳукм сурган ижод эркинлигини бўғишдек машъум тамойилнинг натижаси бўлиб, Абдулла Қаҳҳордек адиб ҳам мазкур иллатдан бутунлай озод бўлолмаганини кўрсатади.

Абдулла Қаҳҳорнинг арузда ёзилган шеърларга манфий муносабатида газаллар тилида араб-форс сўзларининг меъёрдан ортиб кетиши ҳам сабаб бўлган. Умуман, бу танқидий мулоҳаза ўринли. Фақат бундай тўғри мулоҳаза орасида араб-форс сўзларини бутунлай ишлатмасликка чақиришдек кескин ҳукми ифодаламоқчи бўлади. Чунотчи, Абдулла Қаҳҳор бир ўринда: «Ўзбек тилида яхши фикр ва туйғуларни ифода қилиб бўлмайди, деган назарини Навоий бундан беш юз йил бурун тор-мор қилган» (77-6), – деган тўғри фикрни илгари суради, бироқ улуг шоир шеърятда араб-форс сўзлари ниҳоятда мўл бўлганлигини эсласи келмайди. Мана шундай бир ёқлама фикрлаш, араб-форс сўзларини ўзбек шеърятдан буткул қувиб чиқаришга интилиш оқибатида Абдулла Қаҳҳор ўта мантиқсиз мушоҳада юритади ва ҳаддан ташқари кулгиси риторик сўроқлар беради. Мана, улардан бири: «Совет даврида ўстан, совет мактабида ўқиган, совет ёзувчиси деб аталган шоирни нима учун совет китобхони лугатсиз ўқий олмайди? Совет ёзувчиси асарни кимга деб ёзади?» (77-6).

Яна юқоридаги парча ўзбек тилининг софлиги учун куйиб-ёнган Абдулла Қаҳҳорнинг ўз мақоласи тили ва услуби тўғрисида мутлақо қайғурмаганлигини тан олишга мажбур қилади. Бутун умр ўз асарлари тилининг мукамаллиги учун курашган ёзувчи юқоридаги кичкинагина парчада ўринсиз равишда «совет» сўзини тўрт-беш марта такрорлайди.

Қизиқ, нима учун Абдулла Қаҳҳор бу мақолани айнан 1946 йилда ёзди экан? Бунинг сабаби 30-40-йиллар совет танқидчилигида ҳукм сурган вульгар социологизмга боғлиқлигини? Ундай десак, ёзувчининг илгариги мақолалари адабиётни бу даражада ўта сиёсийлаштириш, «советлаштириш» руҳида эмас эди-ку? Демак, бундай мақола ёзилишига, ҳеч шубҳасиз, ВКП(б) Марказий Комитетининг адабиёт ва санъат масалалари юзасидан 1946 йилда қабул қилган машъум қарорлари асосий сабаб бўлган. Уларда, хусусан, «Звезда» ва «Ленинград» журналлари юзасидан чиқарилган қарорда адабиётни ҳукмрон мафкурага, мавжуд сиёсатга буткул бўйсундириш талаби қўйилган, М. Зощенко, А.Ахматова сингари истеъдодли адиблар сиёсий қарашлари асоссиз зарарли унсурлар сифатида қаттиқ қораланган эди. Ўшанда бу машъум қарорнинг сўзсиз бажарилиши мажбурий эди. Шунга кўра бутун мамлакат бўйлаб, ҳамма республикаларда адабиётни янада кўпроқ даражада сиёсатнинг хизматкорига айлантириш, гоёлари, қарашлари бунга мос келмайдиган унсурларни фош қилиш учун қизгин кураш компанияси бошланади. Деярли ҳамма республикаларда А. Ахматова, М.Зощенконинг «дум»ларини қидириш авж олади. Абдулла Қаҳҳор ҳам худди шу компанияга қўшилиб, аруздаги асарларни сиёсий маҳдудликда айблайди. Демак, унинг «Гап арузда эмас» номли мақоласи мавжуд ижтимоий тузум, ҳукмрон мафкура ва сиёсат таъйинининг бевосита натижаси сифатида майдонга келган.

Демак, Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-танқидий мероси ҳақида сўзлаганда, унинг аллақачон ҳикматларга айланиб кетган фикрлари, даврлар синовидан ўтиб ҳамон адабиёт аҳли учун қимматли бўлган танқидий қарашлари қатори, янглиш фикрларига ҳам одил баҳо бериш керак. Бу сўз ҳеч қачон А. Қаҳҳорнинг гўзал асарлари қудратига соя сололмайди.

КЕЛ, АЗИЗИМ

Чапак чалиб ой йиғлар бу кеч,
Кел, азизим, келгил мени куч,
Ажратолмас бизни ғайри куч,
Ўйна дейман, ўйна, кўкка уч,
Кел, азизим, келгил мени куч.

Сенсиз менга гул дудоғ очмас,
Ишқимиз бор қилгудек ҳавас,
Ишқимиздан гуллар ҳам сармаст,
Ўйна дейман, ўйна, кўкка уч,
Кел, азизим, келгил мени куч.

Сени кучсам гуллар мўралар,
Оёғимга сархуш ўралар,
Изимизга зордир парилар,
Ўйна дейман, ўйна, кўкка уч,
Кел, азизим, келгил мени куч.

Ишқимиз бор кўкдаги хилол,
Ишқимиз бор булоқдек зилол,
Мен суймаган яхши қиз хуш қол,
Ўйна дейман, ўйна, кўкка уч,
Кел, азизим, келгил мени куч.

Пойинг ўпиб ётибди гуллар,
Бугун сенинг пирларинг қўллар,
Гал сеники Муҳаммад Умар,
Яйра дейман, яйра, қувна, уч,
Кел, азизим, келгил мени куч.

МУҲАББАТИМ - ЭРТАГИМ

Тунлар алла айтиб чикдим ойларга,
Мен ишқимни айтдим бедор сойларга,
Кўз ёш қилдим биз учрашган жойларга,
Мендан кечиб теккан кунинг бойларга.

Мен йиғладим ой йиғлади ўртаниб,
Ишқим айтсам сой йиғлади тўлғаниб,
Биз учрашган жой йиғлади зорланиб,
Мендан кечиб теккан кунинг бойларга.

Муҳаммад Умар АҲМЕДОВ

ИЗИМИЗГА

ЗОРДИР

ПАРМАР

Ишқи йўғу бой барибир бой бўлар,
Менинг бедор тунларимни ким билар,
Олиб берса болдоқ кўнглинг ҳам тўлар,
Мендан кечиб теккан кунинг бойларга.

Мен йиғладим, сен йиғлама, малагим,
Сени эслаб ўртанади юрагим,
Муҳаббатим энди менинг эртагим,
Мендан кечиб теккан кунинг бойларга.

Сенга тортиқ муҳаббатим бор эди,
Юрагимда Муҳаммадим бор эди,
Мен ўзимни қайдан топай ёр энди,
Мендан кечиб теккан кунинг бойларга.

ЖАЙРОНГИНА ЭЙ ДИЛДОР

Исмингни ёзиб-ёзиб ёру жоним толиқдим,
Ё измингни ололмай жон-жаҳоним толиқдим,
Кўз тутиб йўлларингга номехрибон толиқдим,
Кутиб-кутиб зор-бедор юзгинангга зорикдим,
Изларингга интизор ўзгинангга зорикдим.

Измингни бер изингдан изгиганим етмасму,
Сомондайин сарғайиб тўзгиганим етмасму,
Ё юракда бир тугён кўзгаганим етмасму,
Мени этма тарк, инкор сўзгинангга зорикдим,
Юракдаги эй баҳор ўзгинангга зорикдим.

Саҳрода тоғу-тошда жайрон бўлиб кезаман,
Бунда вафо борму деб ҳайрон бўлиб кезаман,
Ёқамни чок-чок йиртиб вайрон бўлиб кезаман,
Мени айлаган хумор кўзгинангга зорикдим,
Жайронгина эй дилдор ўзгинангга зорикдим.

Зор-зор этиб бир кун иволлимга қоларсан,
Еллар ўпса изимни рашк ўтида ёнарсан,
Изларимга зор бўлиб бир кун ҳолдан толарсан,
Кўзга суртай деб хоксор изгинангга зорикдим,
То тирикман умидвор ўзгинангга зорикдим.

Муҳаммад Умар 1965 йилда Фарғонанинг Бешариқ туманидаги «Ўзбекистон» жамоа-хўжалигига қарашли Янгиқошлоқ қишлоғида туғилган.

1993 йилда Низомий номли Тошкент Давлат педагогика институтининг бадиий графика факультетини тугатган ва ҳозир мазкур институтнинг аспиранти.

Жумҳурият матбуотида шеърлари эълон қилинган. «Ёшлик»да илк бор чиқши.

ФАЙЛАСУФЛАР ҚАЧОН КЕЛАДИ?

Мустақилликка эришган ўзбек халқи ўз иқтисоди ва маланиятини юксалтиришда ойдин йўлга чиқди. Тарих учун қисқа ўтган беш йил ичида эркин Ватанимиз ўзининг кўхна тарихи, оламшумул кадриятларини қатағон сандиғидан олиб маънавийтимиз неъматлари сафига қўшлади ва қўшмоқда. Дарвоқе, бозор иқтисодиётига ўтиш, ҳуқуқий, демократик давлат барпо этиш сари лалил қаламлар қўйилаётир. Республикамиз тинчликсевар сиёсати билан ҳам халқаро майдонда ўз муносиб ўрнига эга бўлаётир. Алалхусус, айтаверсак истиқлол шарофати билан 10 йил олдин тасаввурга сиғмайдиган жуда улуг амаллар бошини ушладик. Энди эса буни тезкорлик билан давом эттириш, жаҳоний даражаларга чиқаришимиз лозим. Бунинг учун аввало нима ишлар қилиш кераклиги, қай қусурлардан озод бўлиш лозимлиги, энг муҳим муаммоларимиз нималардан иборатлиги хусусида ҳар биримиз жиддий ўйлашимиз ва ҳар ким ўз соҳаси, қизиқиш ва иқтидоридан келиб чиқиб, эзгу ниятлар ижобатига ўз хиссасини қўшиши керак эмасми?

Мен бир олим сифатида бу ҳақида кўп ўйлайман, ва ҳамкасбларим билан ўз мулоҳазаларимни ўртоқлашиб, баҳслашиб тураман. Очиғи мен танлаган ва севган соҳала ишлашда худо алоҳида назар қилмаган бўлса, эътироф этиладиган ютукка эришиш душвор. Ахир хоҳлаганча сафсата сотиш, атрофдаги керак-кераксиз адабиётлардан кўчирмакашлик қилиш мумкуну бу билан ҳақиқий маънода файласуфга айланиш ўртасидаги фарқ ер билан осмонча йироқликда қолаверали. Не бахтки, халқимиз орасидан етишиб чиққан Исмоил ал-Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд, Фаробий, ал-Фарғоний, Абдуҳолик Ғиждувоний, Ибн Сино, Беруний, Яссавий, Навоий, Жалолиддин Румий, Нажмиддин Кубро каби юзлаб даҳо файласуф боболаримиз ўз ақл-заковатлари билан дунё фалсафасига муносиб хисса қўшганлар. Бу ақл дурдоналарини дунёнинг билимсевар кишилари ҳамон хайрат ва қунт билан ўрганадилар.

Демак, биз истасак, ер юзига буюк фалсафа асосларини берган бу улкан меросни ўз

тилимизда ўрганиш имкони бор бизла. Халқимизни зағунлик ва таназулга юз туттириш кўзланиб, Шўро замонида бу маънавий меросимиз асослари биздан яширилган, халқ хотирасида яшаётганлари ҳам аҳамиятсиз деб кўрсатишга уриниб келинди. Энди эса аввало фалсафа фани филойлари бу асарларни қунт билан, меҳр билан ўрганишимиз, илмий аҳамиятини кўрсатиб беришимиз лозим. Чунки бу бебаҳо меросимиз маълум даврлар олдин яратилганлиги ва фалсафа фанидан қарийиб бир аср айри тутилганлиги боис тилида ва бошқа жиҳатларида вақт ўтиши билан тушунмовчиликка олиб келадиган омиллар бўлиши мумкин. Бу эса оддий ўқувчи, ёшлар улардан баҳраманда бўлишларида муаммолар туғдиради. Шу боис ҳам бу соҳа мутахассислари янада жонкуярлик кўрсатиб, уларни жиддий талқик этишлари, керак бўлса шарҳлар ёзишлари ва жаҳоннинг илғор фалсафасига уларнинг таъсирини аниқлаб беришлари керак. Шу билан замонавий дунё фалсафа фанининг қизиқиш ва муаммолари хусусида ҳам журъатли, заҳматли талқикотлар олиб боришлари ҳам фарз, ҳам қарзdir.

Шундагина бу маънавий уммонлардан баҳраманда бўладиган, ёш ва келажак авлод орасидан асл ва тўғри тарбия ва таҳсил кўрган, дунё хайрат билан тинглайдиган бизнинг файласуфларимиз ҳам етишиб чиқали ва мозийлагилан кам бўлмаган навбатдаги ақл сабоқлари кўлга киритилали. Яна ажлолларнинг фалсафий йўл-йўриқларидан чинакам маънода баҳраманда бўлиш халқимизнинг ақлий савиясини янада юксакка кўтарали ва бу жамиятимизда мисли кўрилмаган таракқиётга олиб келади. Халқимиз ақли жаҳоний мўъжизалар билан бўйлашади. Бу фикрларимни кимдир ўқиб, хомхаёл деб ўйлаши мумкин. Лекин мен бу мулоҳазаларим амалга ошишига қаттиқ ишонаман ва бу эзгу ишларда бизнинг навқирон авлод вакиллари ўзларининг муносиб хиссаларини қўшишлари лозим, деб биламан.

Дустмурот НОРҚУЛОВ,

**Тошкент Давлат Аграр университети
фалсафа ва ҳуқуқ кафедраси доценти.**

Оқилхон ИБРОҲИМОВ

«ГУССА ЧАНГИДАН НАВОЕ, ТОПМАДИМ УШШОҚ АРО...»

(Навойи назмида мақом санъати)

Ўзбек халқининг улуғ шоири, буюк мутафаккир Мир Алишер Навоий, маълумки, мусиқа бобида ҳам етуклик мақомига эришган эди. Хусусан, манбалардан аён бўлишича, ҳазрат Навоий мақом санъати билан бевосита амалий шуғулланган ва шу услуб доирасида ижод ҳам этган. Шеърят мулкининг султони мақомларнинг мураккаб назарий асослари борасида теран комусий билимларга эга эканлигини унинг назмий асарларидан билиб олишимиз мумкин. Чунончи, Навоий ижодида ўша даврларда машҳур бўлган Ўн икки мақом тизимига оид кўплаб атама, тушунча ва номлар қўлланган бўлиб, улар адвор (мақомлар) илмига мувофиқ ҳолда, лекин шеърят услубида шарҳлаб ўтилганлигини кўрамиз. Шубҳа йўқки, буюк аллома ушбу тизим (адвор илми) баҳсида энг муҳим бўлган мусиқий рисоалар мазмуни билан яқиндан таниш бўлган. Бу ўринда мусиқага доир бир қатор рисоалар, шу жумладан, устоз-пири ҳазрат Абдурахмон Жомийнинг бу хусусдаги машҳур «Рисолае мусиқи»си ҳам бевосита Навоий илтимосига кўра ёзилганлиги эътиборга моликдир. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, рисоаларда мақомларнинг парда-тузук асосларини ҳосил этиш усуллари кўрсатиб ўтилгани ҳолда, бироқ, давр анъанасига биноан, уларнинг ғоявий устунлари, мазмун-маънолари деярли изоҳлаб ўтилмайди. Натижада Ўн икки мақом тизимига асос бўлган бош ғояни англаб олишимиз бир қадар мушкуллашади. Бу ҳолат ҳозирда бизга маълум бўлган Шашмақом ва бошқа мақомот турларини тадқиқ этишда ҳам маълум даражада ўз аксини топади. Чунки, мутахассисларнинг эътирофича, мақомот турлари, айнан Ўн икки мақом тизими асосида қарор топган эди. Воқеан, мақомшунослик фани учун ниҳоятда муҳим ана шу хусусдаги маълумотлар ҳазрати Навоий меросида ўзига хос услубда намоён бўлади. Шунга кўра, Навоий талқинидаги мақом истилоҳлари унинг назмий асарлари бўйлаб гўё дурдек сочилган бўлиб, мазмун-моҳият жиҳатидан турфа аҳамиятлар касб этади. Бунда етакчи, бош ғоя ифодаси мутафаккирнинг сўфиёна дунёқараши ўларок зоҳирий маънолар негизида хуфиёна англаниб борилади. Шу аснода Ўн икки мақомнинг жойлашиш тартибига эътибор берайлик. Абдурахмон Жомийнинг зикр этилган рисоласида мақомлар занжири шундай: Ушшоқ-Наво-Бусалик-Рост-Хусайний-Хижоз-Роҳавий-Зангула-Ирок-Исфажон-Зирафканд-Бузург.

Мақомларнинг айнан шу ҳолатда уюшганлигини фаҳмлаб олиш - дастлабки муаммолардан биридир. Чунки рисоаларда бу борада махсус кўрсатма ёки шарҳлар йўқ. Бу муаммони Навоий назми кесимида

ўрганилиши пировардида унда тасаввуф таълимоти ва ғояси акс этганлиги маълум бўлади. Бунда «ушшоқ» атамаси «ошиқлар» маъносида келиб, у жазба дардига мубтало бўлганларнинг Тангри Таолога ишқ-муҳаббатини англади. «Наво» эса ошиқликнинг янги поғонаси бўлиб, у ишқ ўтида дард чекиш, наво чекиш ва шу тариқа руҳий малҳам топишнинг рамзидир. Ҳазрат Навоийнинг куйидаги мисралари гўё шундай ҳолатни ифода этади:

*Гусса чангидин навое, топмадим Ушшоқ аро,
То Навоийдек асиру бенаво бўлдим санга.
(«Бадое ул-бидоя»)*

Бусалик - тасаввуфдаги солик (мурид)нинг маънодоши бўлиб, у тўғри йўлни ахтарувчи ёки шу йўлга бошловчи маъноларида келади. Бошқача айтганда - бу ўринда тариқатга муҳтожлик кайфияти ўз ифодасини топади. Чунки ошиқликнинг давоси тариқат йўлига киришлик билан ҳосил бўлади:

*Журъасидин солики роҳ эт мени,
Мулки қаноат уза шоҳ эт мени.*

Демак, Ушшоқ-Наво-Бусалик номларининг мазмунида тасаввуфга алоқадор ботиний шариятнинг фаҳмлаш мумкинлиги, уни шайхлар «муҳаббат доираси» ёки «пушти иймон» (Аҳмад Яссавий) деб ҳам тавсифлайдилар. Шундай қилиб, ошиқларнинг дардли изланишлари уларни тариқат йўлига «етақлар» экан:

*Қадди ҳажринда тортсанг нола,
Рост оҳанги, эй Навоий туз.
(«Бадое ул-бидоя»).*

Бу ўринда «рост» атамаси, зоҳиран қаралганда, маълум мақом куйини билдирса-да, аммо унинг ботинида тўғри йўл, яъни тариқат йўли англашилади. Шунга кўра, шеърнинг мазмунида - Тангри васлида дард чекувчи ошиқ тариқат йўлига кирсин, дейилмоқда. «Рост»нинг «тўғри» сўзига маънодош эканлигини куйидаги мисраларда ҳам кўрамиз:

*Ростдур ул ким назари тўғридур,
Ким илиги эғридур, ул ўғридур.
(«Ҳайрат ул аброр»).*

Бинобарин, Рост мақоми билан Ўн икки мақом миқёсида янги даража - тариқат йўли бошланар экан,

деган хулосага келамиз.

Маълумки, тасаввуфда тариқат йўли еттита асосий мақом-босқичларидан иборат маънавий покланиш ва юксалиш жараёнини дараклайди. Ошиқликда изланувчилар пирнинг йўл-йўриқлари кўмагида мақом-босқичларини бирма-бир босиб ўтишлик билан комил инсон даражасига қадар юксалдилар ва шу аснода ўзларида илохий маърифат кашф этадилар. Назаримизда, тариқатнинг ана шу етти босқичлик йўли Ўн икки мақомнинг - Рост, Хусайний, Хижоз, Роҳавий, Зангула, Ироқ ва Исфаҳон каби номларида зухур этилиб, улуғ ҳаж сафарига ботиний ишора орқали рўёбга чиқади.

Алалхусус, Рост мақоми билан тариқат йўли бошланибгина қолмасдан, айна чоғда, Рост мақоми тариқатнинг I-босқичини ҳам англатади. Ростнинг манбаларда кўрсатилган яна бир номи - Якгоҳ атамаси шунга ишора этилган бўлса керак. Чунки унинг мазмунида дастлабки ўрин, илк жой, даража қабилар тушунилади.

Хусайний - зоҳирий маънода бирон-бир буюк шахс исмига нисбат берилган бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Ботиний жиҳатдан ёндошилганда, «Хусайний»нинг маъноси «йўлбошчи» мазмунига мувофиқ бўлиб, у солиқнинг пири, муршиди сифатида ҳозир бўлмоқда. Тасаввуфга оид ёзма манбъларда баъзан тариқатнинг иккинчи мақоми «пирга қўл бермоқ» деб таърифланиши Хусайний борасидаги фикрни билвосита бўлса-да, қувватлайди.

Хижоз атамаси, маълумки исломда муқаддас бўлган Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунаввара шаҳарлари жойлашган сарҳадни англатади. Бинобарин, Хижоз - сафарбарликдан кўзланган асосий мақсадга йўлланма ва шу йўлланманинг тимсолидир.

Навбатдаги ўринларда келган Роҳавий, Зангула, Ироқ ва Исфаҳон атамаларининг мазмунида тариқат манзилларини забт этишдаги сайъ-ҳаракатлар янада муайян тус оалди. Жумладан, Роҳавий сўзи «роҳ» негиздан олинган бўлиб, «йўл» ҳаракатига, Зангула эса сафарга отланган ёки йўлда давом этаётган карвонга бир ишорадир. Чунки, Зангула «туя бўйнига илинадиган кўнғирок» (И. Ражабов) бўлиб, унинг ботинида тариқат сафарига давом этишлик кайфияти ўз аксини топади. Ироқ ва Исфаҳон мақомларининг номлари эса маълум мамлакат ва шаҳар номларига нисбат берилиб, тасаввуф кесимида сафарда эришиладиган янги босқич ва манзилгоҳларни дараклайди. Зеро муқаддас Хижоз манзилларига етишмоқ бахти йўлида Ироқ чўлларидан ўтилган («Чўли Ироқ» номли машҳур мақом куйининг шундай аталиши ҳам бежиз эмас). Исфаҳон эса бу сафардаги Хижозга яқин жойлашган шаҳарлардан биридир.

Ҳазрат Навоий Ўн икки мақом тизимида суфиёна акс этган ушбу тариқат сафарини кўп ўринларда маҳорат билан ўз назмида акс эттирган. Мана шулардан айримлари:

*Эй Навоий, сен доғи қилсанг тамаъ сайри Хижоз,
Қил Ироқ оҳанги, тарк айлаб Хуросон мен кеби.
(«Наводир уш-Шабоб»).*

*Эй Навоий, то муқаррар қилдим оҳанги Хижоз,
Гаҳ Ироқу, гаҳ Ажам сори тараннум айларам.
(«Ҳазойин ул-маоний»).*

Мен Хусайний мазҳаб ар ҳамроҳ эмасмен, йўқ ажаб,

*Чун Навоий ҳар дам оҳанги Хижоз айлар, нетай.
(«Фаройиб ус-сигар»).*

*Эй муганний, тут Ироқ оҳангию кўргуз Хижоз,
Ким Навоий хотири бўлмиш Хуросондин малул.
(Бадоеъ ул-бидоя).*

Ушбу мисралар асосида камида уч хил маънони англаб олиш мумкин. Шулардан иккитаси кўпроқ зоҳирий аҳамиятга эга бўлиб, бири - маълум мақом куйларига руҳий эҳтиёж борлигини, иккинчиси эса ҳазрат Навоийнинг бутун умри давомида орзу қилган ҳаж сафарига интилишларини билдиради. Бу борада «Хижоз» атамаси энг муҳим ва марказий тушунча сифатида қўлланган бўлиб, у «Ироқ» атамаси билан ўзаро нисбатда улуғ ҳажга ташбеҳ этилган. Ва, ниҳоят, бу тушунчалар замирида (учинчи маънода) буюк Ҳақиқатга, маънавий камолотга олиб борувчи йўл инъикосини кўраимиз.

Тизимдаги сўнги икки мақом - Зирафқанд ва Бузург номлари тасаввуфдаги Ҳақиқат даражасининг рамзи бўлиб, айна пайтда кичик ва катта олам хусусидаги қарашларни ҳам акс эттиради.

Зирафқанд «сакраш, тўшак, ётиш пайти» (И. Ражабов) маъноларида келиб, сафарбарлик ҳаракати поёнига етганлигини дараклайди. Зирафқанднинг рисоаларда кўрсатилган яна бир қўшимча номи бўлиб, у Кўчак (Кичик) деб аталади ҳамда ўзидан сўнг келадиган Бузург (Бузрук - Катта, Буюк) мақоми билан ўзаро нисбатда микро (инсон) ва макро (қоинот) фазоларнинг уйғунлиги хусусида маълум сўфиёна қарашларга ишора этади.

Ҳазрат Навоий «Бузург» атамаси ўрнида туркий «Бийик» (Буюк) сўзини қўллайди:

*Бийик мақомига улким тилар сабот керак,
Ки эгриликни қўюб, тузлук айласа қонун.
(«Бадое ул-бидоя»).*

Шеърнинг мазмунида - кимки Ҳақиқат даражасига қадар юксалмоқчи бўлса, эгриликни ташласин, яъни гуноҳ ишлардан қайтсин (бу ўринда қонун чолғусининг «эгри» шакли ташбеҳга асос бўлган) ва тўғри йўлда сабр-тоқат ила бўлсин, дейилади. Чунки катта оламга кичик оламини англаб етиш орқали эришилади. Кичик оламини (инсоннинг ўзлигини) англаб етиш эса маънавий поклик ва комилликка эришиш ила ҳосил бўлади.

Куйидаги байтда ҳазрат Навоий гўё Ўн икки мақом тартибидаги Ушшоқдан то Бузрукка қадар бўлган узун йўлга хотима ясайди:

*Ишқ балоси аро шуқр этти ул,
Кўр, не Бийик мартабага ётти ул.*

Шундай қилиб, маълум бўладиги, Навоий ҳазратларининг назмий мероси мақомларда зухур этилган сермазмун хикматларни идрок этишимизда ва шу асосда мақомот илмий концепциясини янги маънолар билан тўлдиришимизда бениҳоя муҳим ва қимматли манбалардан бири экан. Айна пайтда эса бу йўналишда кенг кўламли изланишларнинг олиб борилиши нафақат мақомларни ўрганишда, балки улуғ бобокалонимиз меросини теран англашимизда ва қалбимизга жо этишимизда ҳам янги босқич бўлади, деган умиддамиз.

Равшан ФАЙЗ

ДУЖЁ, СЕН ЭНТ ЭРКА
МЕРОВЖУРИМСАН

Ўзбек шеърятининг навқирон вакилларида бири, истеъдодли шоир Равшан ФАЙЗ бевақт, фожеали тарзда орамиздан кетди. Бу йўқотиш шеърят аҳли, унинг мухлислари қалбини қаттиқ ларзага солди. Ахир, 35 ёшида ҳаёт билан видолашолмай видолашган шоирга ким ачинмайди?! Равшан ФАЙЗ эса ўзига ҳос янграқ овози билан шеърятимиз довругини янада оширишига ваъдалар бериб турганди. Начора... Лекин Равшан ФАЙЗдан қолган шеърый китоблар, дўстлари, устозлари қалбида қолган азиз хотиралар мангулик мулкидир. Куйидан ўрин олган унинг ҳаёт ва ўлим хусусидаги теран, ёниқ шеърлари, дўсти, шоир Оллоёрнинг «Дўст фироғи» хотираси ҳам шундан дарак беради.

ТАХРИРИЯТ

КИШЛОҚ СОҒИНЧИ

Эй ота юрт, эй туғишган эл,
Мен бир ўсмир, мен битта гулни
Орзу-ҳавас деган таңти ел
Қай бир баҳор бағриндан юлди.

Сўнг тақдирга раҳматлар айтиб
Ўшал юксақ орзумга етдим:
Тиним билмас девона, дайди
Шамолларга айланиб кетдим.

Улангандим юрагим билан
Асли сенинг жону жисминга.
Энди яна бу дунё бир кам -
Орзуйим йўқ, армоним мингта!

Энди тунлар юрагим оғрир,
Соғинаман сени қишлоғим.
Даштларингни эслайман оғир
Қояларга урилган чоғим.

Туриб-туриб келади кўргим,
Сен-чи, сен ҳам садо бергин, ҳой,
Билинарми ҳали ҳам ўрним,
Оғрийдими мен юлинган жой?!

***

Юртни сўраб турган шаҳаншоҳмидинг,
Тунни сутга чайган малак-моҳмидинг,
Оҳулар кўксиди озор-оҳмидинг,
Ёр, сенинг васлинга етолмадим мен.

Шоҳнинг одамлиги ёдига етди;
Ийиб гадосининг додига етди.
Гадо шўх бўлди - муродга етди,
Бир сенинг васлинга етолмадим мен.

Бошимдан олтинин сочдими кун, о,
Сим-сиёҳ сочимда битдими тун ё?
Билдим, бир кам экан беш кунлик дунё,
Ёр, сенинг васлинга етолмадим мен.

Алпомиш Барчининг қошига етди,
Ёсуман Фарҳоднинг бошига етди,

Исминг олган қизим ёшига етди,
Бир сенинг васлинга етолмадим мен.

***

Изларим алданиб боғда қолмишдир,
Ва ёким қай тошу тоғда қолмишдир,
Дунёдид боғларинг доғда қолмишдир,
Ишқ мени ўғирлаб кетди бу кеча.

Мезондай мулойим еллардан ўтдик,
Сойларни тўлдирган селлардан ўтдик,
Сусамбилу Чамбилбеллардан ўтдик,
Ишқ мени ўғирлаб кетди бу кеча.

О, жоним, олдирдинг оғзингдан ошинг,
Тегирмон тошидай айланиб бошим
Қайтиб келдингни ё, ўн олти ёшим?
Ишқ мени ўғирлаб кетди бу кеча.

Мисоли сайёда дуч келган жайрон,
Ой мени жойимдан тополмай хайрон,
Ёқасин чок этди, кўнглини вайрон,
Ишқ мени ўғирлаб кетди бу кеча.

Ишқ мени ўғирлаб кетди бу кеча...

***

Гулга кирган боғларим қолди,
Қирчиллама чоғларим қолди,
Талқон бўлмаё тоғларим қолди,
Мен ёшлиқни тарк этиб кетдим.

Ишқ келдими, кийнади бир сир,
Шул сезимга бўлмаё деб асир
Қўл силтадим барига басир,
Мен ёшлиқни тарк этиб кетдим.

Кўнглимни ҳеч этмадим бозор,
Суйганимга бермадим озор.
Мажнун мисол бўлмасдан хор-зор
Мен ёшлиқни тарк этиб кетдим.

Юрагимни рашкларда ёкиб,
Тоҳир каби юрмаё деб оқиб

Толемга этагим қоқиб,
Мен ёшликни тарк этиб кетдим.

Гул фаслида қолмагай дунё,
Хайр, Лайли, алвидо, Зухро.
Ёшлик мени тарк этмай илло,
Мен ёшликни тарк этиб кетдим.

* * *

Биров айбситади - ўзида гард йўк.
Биров сув юқтирмас сиртига - дард йўк.
Ҳамма ҳақиқатгўй. Ўртада битта
Балки мен ноҳақман дейдиган мард йўк.

* * *

Дўппи топилади бош омон бўлса,
Демокқа етмасин кучинг, бардошинг:
Омон сақлагайдир бошингни дўппи,
Дўппи тор келганда асқотар бошинг.

* * *

Шошманг, кишлоғимга кетарман бир кун,
Кетарман отамдан қолган юртимга.
Ёқавайрон бўлмай, бўлмасдан дилхун
Кетарман, мен бунда керакман кимга.

Биламан кўлимдан тортқилар шамол,
Оёғим кўйвормас бу теп-текис ер.
Бари бир кетарман бефарк, бемалол
Кетарман, кифтимга қанот бўлар шеър.

Биламан, кетма, деб йиғлайди осмон,
Учолмас ўшанда бирон тайёра.
Мен эса кетарман шунчалар осон,
Кетарман, қайрилмай энг сўнги бора.

Уйғониб ҳайронлар қоларсиз бот-бот,
Хат ҳам қолдирмасман ҳатто ҳеч кимга.
Кунчил кўнглингизни этганча обод,
Кетарман отамдан қолган юртимга.

* * *

Сунбулга кирган сулув сой мисол,
Сулув сойда оққан олтин ой мисол,
Пиёлада туриб қолган чой мисол
Кўнглим совуб борадур,
Кўнглим...

Жонга тенг бўлдим чаману чўлим,
Кетаман, йироққа бошлагин йўлим.
Не қилай ҳеч ишга бормаса кўлим,
Кўнглим совуб борадур,
Кўнглим...

Қуёш кулиб боқар тонлар аслида,
Гуллар зор қилмагай яна васлига.
Айни йигит ёшим - баҳор фаслимда
Кўнглим совуб борадур,
Кўнглим...

Демангиз, йўлига айтди кўйди-да,
Бу сўзнинг гуноҳи маним бўйнимда.
Ой ором олса ҳам тунлар кўйнимда,
Кўнглим совуб борадур,
Кўнглим...

КЕЛДИМ

Ой нуридай милён йил оқдим,
Сўнг кўзда ёш, кўкайимда куй.
Сенинг темир дарвозанг қоқдим:
Йўлимга чик, кўлимга сув куй.

Мен бор-йўғи битта меҳмонман,
Сен-да мезбон бўлмоққа яра:
Эртаю кеч кулиб юр, шўх-шан,
Қадримга ет, кўнглимга қара.

Кечалари сиғмай ўзимга
Кўп сиқилиб кетаяпман, о.
Мўъжизага чанқоқ кўзимга
Мақтангулик ниманг бор, дунё?

Кийдир, тўйдир ва гоҳ-гоҳида
Айтиб бергин бир газал ё шеър.
Тингламасам койима, чида,
Тилинг тишла, шайтонга ҳай бер.

Хато қилсам, қўл силтаб кўю
Сибирларда бермагил жазо:
Сен шу қадар муқаддас, мангу,
Мен - беш кунлик меҳмонман, дунё!

* * *

Сени деб билмасман тиним нима ул,
Тежаб тергаганим сеники буткул.

Боболарим ётган ерларим қолар,
Шамоллар шовири - шеърларим қолар.

Узилган кунидан насибам, ноним
Сенгадир шеър ёзиб орттирган номим.

То умр ўткинчи экан - нетарман,
Эртами кеч, барин ташлаб кетарман.

Кетарман тупроққа тенг бўлиб, илло
Бу-чи парвойинга келмайди асло.

Боиси, сен ўжар бўламсан, дунё.
Бўғзимга сиғмаган ноламсан, дунё.

Зорларни билмаган золим, зўримсан,
Дунё, сен энг эрка меросхўримсан.

* * *

Бир куни меники бўлади осмон.
Юмшайди бир куни бағритош шу ер.
Ҳозирча тирикман,
Ҳозирча омон.
Ҳозирча кўк олис, замин қаттиқдир.

Бир куни меники бўлади осмон,
Юлдуздан юлдузга кўчади руҳим.
Ортидан анграйиб боқадир ҳайрон
Тош каби вужудим,
тошдай андуҳим.

Меники бўлади бир куни шу ер,
Қайтмас руҳим кутиб жимжит ётаман,
Шунда дийдалари ернинг юмшайдир
Ва мен оғушига ботиб кетаман.

Меники бўлади шу ер, шу осмон...

ДУСТ ФИРОҒИ

*Мерос аталмагай барчага фано,
Қисмат аталмагай ҳар кимга завол...*

Абдулла Орипов

...Хали хотира гулхани ловуллаб, ҳали яранинг ўрни эмас, ўзи ачишиб турганида буларни ёзиб улгуришим керак. Уларга қандай ном қўйишни ҳам ҳали билмайман. Аслида хотиралар ёзишга ҳавасим йўқ, бу иш бизларга ҳали эп ҳам эмасди. Аммо, дўстнинг бевақт ҳалокати кўнглимда аламини, кўлимда қаламини уйғотди.

*Ёр фироғи бирла тенгдир дўст фироғи,
Де, қуёш ботди, гар ўчса дўст чироғи.*

*Сўнгида дўст васли кутса бос қадам,
Бўлмагай ҳеч бундайин йўлнинг ёироғи.*

*Дўстини ким танлагай андуҳ сабаб,
Учради деб эскисидан яхишроғи.*

*Дўст овозидан бўлак сас бермас ун
Янграса ногоҳ ажалнинг қўнгироғи.*

*Молу-дунё бир тийиндир, эй, рафиқ,
Бошланар ониди билсанг, жон сўроғи.*

*Дўст билан дил файзи кетди, Оллоёр,
Ёз дилингни ўрмасидан ой ўроғи.*

ЯКУНИ ЁЗИЛМАЙДИГАН ҲИКОЯ

Автобус бир зумда бўшади. Энг охирида тушаётган йигитга: «Бўпти, яхши дам олинг» - деб Ботирқул автобус эшиги дастагини тортиб беркитди. Мустақиллик байрамига ҳам икки кун қолди. Пича пул ишламаса бўлмайди. Ҳозир айни одамлар ишдан уйга қайтаётган пайт.

«Тигиз пайт» деди ичида у тезликни ошираркан. - Кейин опамнига ўтиб, туғилган куни билан табриклаб келишим ҳам керак».

Ботирқул яқингинада шу корхонага ҳайдовчи бўлиб ишга кирди. Эпчилигидан осмондаги юлдузни бенарвон уради, деб таърифлашади уни. Тонгда шаҳарнинг турли қисмида яшовчи корхона ходимларини териб, кечқурун яна уларни уйма-уй ташлаб чиқади. Корхонага энг олис турадиган йигитларга кийин. Эрта билан ҳаммадан бурун йўлга чиқишлари, кечқурун эса энг охирида автобусдан тушишлари керак.

Куни билан эса Ботирқул ишхонада бошлиқ буюрган йўналишларда қатнайди, ёки мудраб кунни кеч қилади. Идорадаги қоровул йигитнинг олдига кириб, шефнинг шофёри билан нарда ташлашиб ҳам туради.

Аммо, икки-уч кўлдан сўнг ўйин асабига тегади. Ютса ютган, ютказаетган бўлса ютказаетган жойида ўйинни йиғиштиради. Қайсар.

У ўзининг қайсарлигидан гурурланди. Мана ҳозир унга йўл бермай кетаётган КамАЗдан ўзиб кетади. Бу далнобойчилар талтайиб кетишган. Йўлини бермайди. Одамга баланддан қарайди. Устинга «чирт» этиб тупуриб, ўтиб кетаверади. Коласан унинг чангтида анграйиб.

У КамАЗ дан ўзиш учун қарши йўналишга автобусни солди. Олдиндаги КамАЗ машинаси ҳам йўлнинг шу томонига сурилди. Оббо уям қайсар экан. Қарши томондан машина кўринди шекилли КамАЗ яна асл йўналишга қайтди. Ҳа, энгил машина экан, у ўтиб кетгач, Ботирқул хийла ишлатмоқчи бўлди. Ўзи мана шунақа пойга қўйишларни жонидан ортиқ кўради. Буларсиз шофёрнинг ҳаёти зерикарли бўлиб қолади-ку! У яна худди чап томондан ўтиб кетмоқчидай автобус рулини бурди, қарши йўналишга чиқди. Аҳа, олдиндаги ҳайдовчи ҳам машинасини чапга олди. "Мана, энди биз бундай от юриш қилиб, бўш қолган томондан ўтиб кетамиз". -Ботирқул чамбаракни кескин буриб, унча кенг бўлмаса ҳам очилган йўлга автобусни солди. Аммо кеч бўлган эди. Автобуснинг тумшуги йўл четида кичик қопчада нимадир ортанча велосипед ҳайдаб кетаётган йигитни туртиб юборди. Йигит велосипед устидан учиб, боши билан бетон тўсикка урилди. Аммо, буларни Ботирқул кўргани йўқ. Унинг калласида биргина фикр: «Қочиб қолиш керак», - деган ўй чарх уради.

Воқеа гувоҳи бўлган Тошкент бетон ҳалқа йўлининг сал берида кўй боқиб юрган икки болакай шиддат билан узоқлашаётган автобус кетидан қараб қолишди.

- Анаву одам жойидан турмаяпти-ку? - деди ўртоғининг энгидан тортиб болалардан бири.

Улар югуриб йўл ёқасига келишди. Юз тубан ётган йигит кимирламас, унинг қопча юкланган велосипеди ундан икки қадам нарида олд гилдираги ўз ҳолида айланганча ётарди...

...Ҳикоя шу жойида узилади. Балки, ўша ҳайдовчи йигит бир одамнинг умрига зомин бўлганлигини ўша куниёқ унутиб юборгандир? Балки, ҳозиргача виждони қийналиб юрган чикар? Буни ўздан бўлак ким ҳам биларди? Буларга бир нарса дея олмайман. Негаки, дўстимиз Равшан Файзнинг ҳалокатига сабаб бўлган ўша автобус ҳайдовчиси ҳалигача топилгани йўқ...

МУДҲИШ ХАБАР

Душанба оғир кун дейишади. Ўша куни, яъни 1995 йилнинг 10 сентябр куни Бекободга юз километр олисдаги Мўрияк қишлоғидан тонгда йўлга чиққан ҳолда, соат ўн иккиларда базўр етиб келдим. Ишга кечга келганим бир сари, қанақа баҳона ўйлаб топиш ташвиши бир сари хонамизга кирдим. Бу ерда мени илк «хушхабар» кутиб турарди. Мен «Таржимонлар бюроси»дан бир ойлик пахта теримига сафарбар қилинибман. Терим манзили Бекободдан 40-50 километрлар олисдаги «Бекобод» жамоа хўжалигида экан. Металлургия комбинатида

таржимон бўлиб ишлаётганимга тўрт йил тўлаётган бўлса-да, ўтган пахта мавсумларида кундузлари икки-уч маротаба далага чиққандим. Уларни ҳам оёқни чигилини ёзиш, кўнгилхушлик деб атаса бўлади. Бу гал эса даладаги ётоқхонада тунаб, бир ой пахта териш керак. Бу энди шунчаки кўнгил ёзиш эмас-га ўхшайди, астойдил... Бўйин товловчилар ишдан кетиш учун ариза ёзавериши мумкин экан. Мен учун бу хабарнинг совуқлиги маъносида эмас, дафтанлигида эди. Ҳар ҳолда кишлоқда ўсганмиз, пахта бизга бегона эмас.

Бюромиздагилар менга тасалли беришиб, далага нималар олиб бориш зарурлигини уқтира бошлашди. Мен йўлда сотиб олган қовунни тилимларканман, стол устига ёзилган рўзномага кўз ташладим. Унинг бир четида соқол қўйган йигитнинг сурати менга зимдан тикилиб турарди. «Некролог»га ўхшайди. Бу йигит эса... Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Қовундан кесилган бир карчни тишлаганим тишланган жойида қолди...

- Ҳа, жуда қараб қолдингиз. Таниш ҳарфни кўриб қолдингизми? - деб ҳазиллашди бюро бошлиғимиз.

- Мана бу ерда...

Қовунхўрлик билан банд ҳамхоналар газетага тикилишиб, мени шунча довдиратиб қўйган мақола ёки сарлавҳани излашга тушиб кетишди.

- Дўстим ҳақида таъзиянома... Тошкентлик... - дея олдим кўз олдим қоронгилашганча.

- Ёш йигит экан, афсус...

- Нимадан ўлипти?

Буни мен ҳали билмасдим. Таъзияномада ҳам бунга бирор ишора йўқ эди. «Дарахт айни гуллаган пайтда кесилди» деганда нимани назарда тутишди экан? Умуман, ким ёзди экин бу таъзияномани? Гарчи бундай номаларнинг тагига умумий қилиб «Бир гуруҳ дўстлари» деб ёзилса-да, уни бир ёки икки киши ёзади. Мен таъзияномадаги ифода услубидан уни шоира ва журналист, яқин дўстимиз Замира Эгамбердиева ёзган деган фикрга келдим. Ҳа, ўша ёзган. Ахир, у шу кунларда «Ўзбекистон овози» газетасида ишлаётгудди. Ҳам яқин ўн беш йиллардан бери маслакдош дўстлар эдик. Тўйу-анжуманларда бирга юрганмиз, шеърлар ўқишганмиз. Энди мана, маросиму-маъракаларимизда ҳам бир-биримизга дардкаш бўлиб қолдик.

Гарчи, газеталарда ёлгон хабарлар онда-сонда, «олди-қочди гаплар» ёки ҳажвий саҳифада чиқиб турса-да, бу гал ушбу таъзиянома ёлгон бўлиб чиқишини истардим. Ёлгон, ахир, бундан икки ойгина бурун Равшанниқда меҳмон бўлганимда, иккимиз Отчопар бозорини айланган, кейин Ҳалима опаниқига бирга ўтган эдик.

Мен душанба кuni тушдан кейин келадиган почтани сабрсизлик билан кута бошладим. Чунки, тушдан кейин «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги етиб келарди. Агар унда ҳам Равшанга таъзиянома чиққан бўлса, бу гапга ишонишга тўғри келарди.

Минг афсуски, Адабиёт газетасида ҳам Равшаннинг вафоти муносабати билан Абдулла Ориповнинг таъзияномаси эълон қилинган эди: «Умидли шогирдим эди»...

Абдулла аканинг ушбу таъзияномасини ўқиганимдан сўнг Равшаннинг вафоти ҳақиқатан ҳам юз берганлигига амин бўлган эсамда, дил ҳамон бундан шубҳада эди.

Бу фожеъ юз берганига бир ҳафта бўлган, унинг дафн маросимига, шубҳасиз, кеч қолган эдим. Боз устига чўнтакда пул йўқ ва эртадан бошлаб пахта йиғим-теришга жўнаб кетишим боисидан, унинг оиласига қиладиган зиёратимни кейинроққа суришга мажбур эдим.

Бир ойга деб қилинган сафарбарлик нақ икки ойга чўзилиб кетди. Кенг пахтазорлар, терим ташвишлари бу йўқотиш устига вақтинча парда тортиди. Ноябрь ойининг ўрталарида биз далалардан қайтариб олиндиқ ва дам олиш учун берилган уч-тўрт кунлик «отгул»дан фойдаланиб Тошкентга тушдим. Тошкентда ҳали Равшаннинг уйига бормасимдан бурун, бунга тайёрланиш, унинг вафотига кўникиш учун учраган танишларга: «Шунақа бўлибди-да,

а?» деб савол берардим. Улар ҳам буни тасдиқлашар, фожеа қандай бўлганлиги ҳақида у ёки бу тарзда гапиришарди.

«ТЕЗДА ҚАЙТАМАН, деганди...»

Мана, Равшаннинг уйидаман. Унинг рафиқаси, келинимиз Жамилахон кўзёшларини тия олмай, ўша кунларини яна хотирлаб кетди:

- Уйимизда икки-уч ҳафтадан бери бесаранжомлик ҳукмрон эди. Дераза ромларини алмаштирдик. Айвон томонга темир панжара ўрнатдик. Бу ишларнинг барини Равшан акамнинг ўзлари қилди. Раҳматли, жуда қўли гул, диди нозик инсон эди. Фақат бир хонада яшардик. Қолган хоналарда оҳак, ганч, кум ва ҳар хил қурилиш ашёлари ётарди. Мустақиллик кунигача таъмирлашни тугатиб, байрам баҳона уйимизга ташриф буюрадиган меҳмонларни кутиб олиш учун тезроқ уйни қўлдан чиқаришга шошиларди, раҳматли.

Ишни тугатиш ўн килоча цементга тақалиб қолди. Равшан ака ўша кuni кеч соат олтиларда уйга кириб келдилар ва дарров таъмирлашда киядиган, ҳамма ёғи оҳак, бўёқ чапланган иш кийимларини кийиб, цемент олиб келишга отланди. «Овқатни сүзим, ичиб кетинг.» деганимга ҳам қарамадилар. Ажал шошириб турган экан-да, наилож.

Ўн беш минутлардан кейин пастга қараб, келишим билан менга ёрдамга тушинглар, деб тайинлаб, велосипед ва бир қопчикни олиб чиқиб кетдилар. Яқин-атрофдаги бир қурилиш дўконида цемент кўриб келган экан.

Орадан айтилганча фурсат ўтди. Кенжатоимиз Фирдавснинг шу кунларда тоби қочиб, анча инжиқланиб қолганидан, қўлимдан қўймай кўтариб юрардим. Тез-тез тўртинчи қаватдан уйимизнинг икки тарафидаги йўлга қараб-қараб қўяман. Ҳозир даданг келади, деб Фирдавсими, кўпроқ ўзимни овутаман. Ярим соат ўтди, бир соат ўтди. Ёз кuni бўлгани учун ҳали ташқари ёруғ эди. Аста-секин кун қайтди. Шом бўзарди. Тобора қуюқлашаётган шом қоронғиси кўнглимни босди. Чирокларни ёқдим. Ўзларича овқатланиб олган кизалоқларим ётган жойларида уйкуга кетишди. Мен бўлсам уйнинг ҳар икки тарафидаги деразалардан ярим белимгача осилиб, йўл қарардим. Бирор қўшимниқига чиқиб, Равшан акам келмаётганлигини айтишга эса юрагим бетламасди. Айтсаму, ярим соатдан кейин ўзи кириб келиб қолса: «Ҳа, бироз ушланиб қолганимга шунча шов-шув кўтардингми?» дейдиларми, деб истиҳола қилдим.

Тунни билан уйку нималигини билмадим. Тонг оқарди, аммо тун шарпаси кўнглимдан кетмади. Қизларим уйғонди. «Дадам келдими?» деб сўради Юлдуз. Кичкина қизим Чарос дабдурустан: «Дадамни мошин уриб кетди.»- деб юборди. Ўзимни тугулмай, қизчамнинг юзига тарсакилаб юрибман. Юлдуз ҳам «Дадамни машина уриб кетмаган бўлса, нега келмаяпти?» деб сўради. Иккинчи шапалоқ Юлдузга тегди. Қизларимга қўшилиб уввос тортдим. Аммо, ҳали ваҳима қиладиган ҳеч гап йўқ эди. Шу кuni ҳам қўшниларга билдирмай кечгача кутдим. Кейин тоғамга кўнгирик қилиб, бўлган воқеани айтдим. Тоғам менга таскин бериб, у ёқ-бу ёқларни суриштириб кўришини айтди. Иккинчи кеча ҳам тирк этган товушга илҳақ бўлиб ўтдим. Эртанси кuni соат ўнларда эшик кўнгириги чалинди. Мустақиллик кuni, ҳамма ёқда байрам эди. Эшикни очдим. Тоғам икки миршаб билан кириб келишди. Тоғам дарров қўлимдан боламини олди. «Оғир бўлинг, синглим, деди миршабларнинг бири, - Ўзингизни босинг...»

Раҳматлининг мурдаси икки кун ўликхонада кимлиги номаълумлигича сақланибди. Устида эски кийимлар, ёнида бирор ҳужжати бўлмаганидан унинг кимлигини аниқлолмаган эканлар. Тоғам мурожаат қилгандан сўнг, унга кўрсатишибди. Воқеа уйимиздан беш-олти юз метрлар нарида, Тошкент ҳалқа йўлига тугашган автомобиль

йўлида содир бўлган экан. Равшан акамнинг баданида оғир жароҳат излари деярли йўқ, худди чарчаб келгану, тинчгина ухлаётгандек эди. Велосипедга ўн килоча цемент ортиб, уйга қайтаётганда орка томондан бир автобус ким ўзарга ўйнаганими, зарб билан урилган, зарб таъсирдан Равшан акам велосипед устидан учиб, йўл четига бетон тўсиққа боши билан тушган экан. Велосипедига ҳам деярли ҳеч нарса қилмаганиди. Шу куни кўшниларга бахтсиз ҳодиса ҳақида билдириб, ўзимиз Кўшработга жўнаб кетдик. Кўшработда унинг отаси ётган қабристонга дафн этиб, марака-мавлудларини ўтказиб, Тошкентга қаёда қилиб келдик.

Кўшработдалигимизда қайнонам, қайин оғаларим менга болаларимни олиб, ўз ёнларида яшаганим яхшироқ, деб маслаҳат солишди. Тўғри, эримнинг қабри ўша ёқда. Аммо, унинг руҳи барибир Тошкентда, деб ўйлайман. Тошкентдан кетсам, худди унинг руҳига хиёнат қилгандек сезаман ўзимни. Шунинг учун бу шаҳардан кетолмасам керак.

*Ҳаёт қонуними ёки тасодиф,
Шундайин бир нақл бордир хорижда:
Шеърни жон ўрнида кўрган шоирлар
Қишлоқда тугилиб, ўлар Парижда.*

*Тошкент Париж эмас,
лекин шоирга
Тўққан она каби азиз бу макон.
Она қишлоғига, ота юртига
Қайтишига бир лаҳза бермаган имкон.*

*Ижодга баҳш этиб неки борини,
Майдонга тўшидилар тиқиб орини.
Тошкентни кечиринг, оналар, ортга
Қайтармади Равшан, Назар, Чорини.**

*Тошкентни кечиринг, мактубларингиз
Унинг осмонида адашиб учди.
Тинч ҳаётдан кечиб, ўжар ўғлонлар,
Бунда ижарама-ижара кўчди.*

*Миртемир домланинг «Онажон» шеъри,
Абдулла Орифнинг «Онамга хат»и
Қатори ёздилар шеърини жавоблар,
Соғинч салтанатини йўқдир сарҳади.*

*Қисматни кечиринг, унинг ҳомаси,
Бевақт қўйди қанча умрга нуқта.
Шом шамолни ногоҳ ўчирган шамнинг
Шуъласи ўрнида қолгандай сўхта.*

*Олиб кетса эди уларни ногоҳ
Уруш майдонининг жанггу жалолни,
Кўнгилни бу қадар ўртамасди оҳ,
Келмасди бу қадар оғир малолни...*

*Йўл қаратиб кетган ўғиллар ўрнин
Босолмас на юпанч, на таскин, на шеър.
Эй, қодир худойим, мунис, муштирап
Оналар дилига ўзинг тўзим бер...*

* Тошкентда бевақт қазо қилган шоирлар Равшан Файз, Назар Шукур ва Чори Авазлар назарда тутилмоқда (муаллиф)

«ШУЪЛА» ТЎГАРАГИ

Мен Равшан билан аини мана шу тўгарак сабаб 1983 йилнинг бошларида танишган эдим. Мактабда ўқиб юрганандаёқ танишганим «Гулхан» журнали адабиёт бўлими мудири Темурабдулло бир куни мени ёш шоир Зафар Комилов билан таништирди. Зафар ака эса

шеърларим билан танишиб, менга «Шуъла» тўғарагига қатнашишни таклиф қилди. Зафар Комилов ўшанда кечки журналистика куллиётида ўқиб, кундузи «Партия турмуши» журналида корректорлик қилар, «Шуъла» тўғарагига эса ҳалифа экан.

Ўша пайтларда ёшлар орасида адабиётга, шеърятга кизиқиш ҳозиргидан юз баробар кучли эди. «Ҳали Пушкин шеъри янгради мағрур, Лермонтов чарақлар назм осмонида» сатрларини ўзгартириб «Ҳали Эркин шеъри янгради мағрур, Абдулла чарақлар назм осмонида. Шоир бўлиш кийин, шоир бўлиш оғир. Бундай буюкларнинг қаҳқашонида» дейдиган пайтлар. Бундай қизиқиш ёшлар гавжум жойларда ўз-ўзидан мушоиралар бошланишига, тўгараклар тузилиб, деворий газеталар чиқишига сабаб бўларди. Эсимда бор, кечкида ўқийдиган уч журналист дўстимиз ижара турадиган хоналарида ўз деворий газеталарини чиқариб, ҳар ойда янгилаб туришарди.

Аввало, ўзбек илму-толибларининг маркази - Тошкент Давлат Дорилфунунида ёшлар ташаббуси ва бағридарё мураббийлари қўллаб-қувватлашида «Ҳайрат» деб номланган тўгарак туздилар. «Шуъла» ўша тўгаракнинг негизида пайдо бўлди. Расмий равишда «Ҳайрат»дан «Шуъла»га, кейинчалик номлари ўзбек шеърятининг саксонинчи йиллар авлоди деб аталган бўғинига мансуб бир гуруҳ истеъдодли ёшлар - Зулфия Мўминова, Равшан Файз, Рауф Субҳон, Зафар Комилов, Ўктам Мирзаёр, Абдумажид Азим ва бошқа ўнлаб ёшлар ўтди.

«Шуъла»нинг афзаллик томонлари шунда эдики, яшаши, ўқиши ва ишлаш жойидан қатъий назар ижодга ихлосманд ёшларга бағри очилганда, ўзининг муқим бошланасига эгаллигида эди. Мен бир-икки ой оралатиб Тошкентга чоршанба кунини мўлжаллаб борар, «Ёшлар уйи»даги кадрдон тўгаракда орттирган дўстларим билан шеър баҳсига кўшилдим.

Шундай чоршанбалардан бирида шу ерда Равшан билан танишдим. Равшан ўшанда бир-иккита янги шеърини ўқиди ва бошқаларнинг талаби билан илгари ёзган, кўпларга таниш шеърларини қайта ўқиб берди. Уларнинг барчаси мен учун янгилик эди. Унинг товушидаги ҳазин оҳанг шеърларидаги маънос маънога уйғунлашиб, кишининг юрак-юрагига сингиб кетарди. Мен ҳарбий хизматда бўлган икки йил мобайнида ўзбек шеърятини янги, ўзига хос шоирлар пайдо бўлган, тўгаракдош шоир дўстларим бирор шеърни ўқиб, уни макташларида ёки танқидга олганларида мен учун шеър ҳам, унинг муаллифи ҳам нотаниш бўлиб чиқарди. Бир куни улар Йўлдош Эшбек деган номини тилга олиб қолишди. Мен ёнимда ўтирган Равшандан секингина: «Йўлдош Эшбек ким ўзи? - деб сўрадим. У бўлса бор овози билан кулиб: «Эшитдиларингми, Йўлдош Эшбекнинг кимлигини менидан сўрапти», деб қолса бўладими. Бошқалар ҳам Йўлдош Эшбекнинг кимлигини билмайдиган бу бахтиқаро ким экан, дегандай менга анграйишгани ҳали-ҳали эсимда. Есенин айтмоқчи, мен уларга етиб олишим учун почамни шимариб югуришим керак эди. Ва шундай қилдим ҳам. Тошкентдаги китоб дўконларини айланиб, шу бугунги шеърини китобларнинг барчасидан сотиб олдим. Тезда бу китобларнинг муаллифлари билан танишиб, айримлари билан ака-ука бўлиб кетдим.

Равшан ўша пайтда Филология куллиётининг кечкисида ўқир, кундузи қандайдир бир заводда (Тошкент агрегатлар заводида, шекилли) ишлар ва шу корхонанинг Қорақамишдаги ётоғида яшарди.

Бир гал Тошкентга келиб, унинг иш жойини ўзгартирилганини, Абдулла Орипов муҳаррирлигидаги «Гулхан» журналига бўлим ходими бўлиб ўтганлигини эшитдим. Ётоқни ҳам ташлаб, ижара уйга чиқиб кетган экан. Мен бу пайтда Тошкент маданият институтининг сиртки бўлимида таҳсил олардим. Равшан менга сессияга келган пайтда ижарага жой изламай, улар турган квартирада яшаб кетаверишим мумкинлигини таклиф қилди. Бу таклиф мен учун ҳам, Равшан ва унинг ҳамхонаси

Абдусамат ака учун ҳам фойдали бўлиб чиқди. Улар кун бўйи ишлашар, кечга яқин ишдан чиқиб тўғри кечки ўқишга боришар, ўқишдан чиқиб оч-наҳор кеч соат ўнларда уйга кириб келишарди. Мен кундузи сессияда бўлиб, кечга яқин квартирага келардим ва масаллиқлардан шўрва солиб ёки палов дамлаб, уларни кутиб олардим. Овқатланиб олгач, шеър, адабий муҳит ҳақида Равшаннинг таъбирича «ғийбатлашардик».

«Шуъла» тўғараги бу пайтга келиб, анча қаддини тиклади. Замира Эгамбердиева, Тўроб Ниёз, Шарофиддин Одилов, Яхё Тоға, Рустам Эргаш, Марзия Эрдонова, Набижон Бокій, Меҳрӣ Курбонова, Дилшод Ражаб каби «Шуъла» иштирокчилари кўпчиликка танилдилар. Уларнинг ҳар бирининг номи қанчадан-қанча хотираларни бошлаб келмоқда ҳозир. Сумалак сайиллари, атоқли ижод аҳллари билан бўлган қизгин учрашувлар, Ёзувчилар уюшмасида тўғарагимизнинг бирор аъзоси илк тўплами муҳокамасидан сўнг уни дастурхон атрофида ювишлар, муҳокамада айтилган фикр-мулоҳазаларни турлича талқин қилиб, изоҳлашлар, кейин тунги Тошкент кўчаларида ўн-ўн беш нафар йигит-қизларни уйма-уй, ётоқма-ётоқ кузатиб қўйганча тарқалишлар... Қандай ажойиб дамлар эди-я, Равшан.

ДҲРМОНДА

1984 йилнинг февраль ойи эди. Дўрмонда, Ёзувчилар уюшмасининг ижод боғида Республика Ёш ижодкорларнинг IV семинар-кенгаши ўн кун давом этди. Биз «Шуъла»чилар бу семинар-кенгашда ҳаммани лол қолдирамиз деб ўйлагандик. Икки-уч йиллик тўғарак сабоқлари, шеър баҳсларида совутилган отларимиз улоқни бирин-кетин маррага ташлаши шарт эди. Барча танишу нотанишларни ишга солиб ўнтача қатнашчимизнинг илк тўпламларини кенгаш баҳсларига тикиштирдик. Олтмиш-етмишгача шеърӣ, қирқ-элликта насрий ва яна шунча болалар адабиётига тегишли қўлёзмаларни тақдим этган семинарчилар ва уларни муҳокама этишга жалб қилинган қирқдан зиёд адабиёт пешволарини сиздирганди Дўрмон бу ўн кун мобайнида. Қани ҳозир бу қўлам, бу маҳобат?..

Равшан, Зулфия Мўминова, Абдумажид Азим ва Замира Эгамбердиевнинг тўпламлари муҳокамаларда яхши баҳо олди. Менинг тўпламимдаги беш-олти шеър пичоққа илинди. Аммо бу ютуқларимиз Муҳаммад Юсуф, Абдували Қутбиддин, Эшқобил Шукур, Манзура Эгамбердиева, Олим Тошев, Исроил Субҳон каби семинар-кенгаш кашфиётлари олдида бир мунча нурсизлиб қолди. Биз ўз тўғарагимиз қобигига ўралашиб, бир-биримизнинг олқиш-мақтовларимиздан гангиб қолганимиз сезилиб қолди. Мен бу ҳақда «Ўзбекистон Адабиёти ва санъати» газетасининг 1985 йил 15 февраль сонидаги «Йўл бошидаги ўйлар» мақоламда... биз «тилла балиқчага айланиб қолаётганимизни сезиб қолдик» деб ёзгандим.

Семинарда биз Абдулла Орипов билан учрашдик. Абдулла ака билан ўтган бир ярим соатлик учрашувда у бошдан-оёқ тикка турганча шеърӣят, шоир қисмати, ҳасад ва тақлид каби мавзуларда бир лаҳза ҳам тўхтамай сўзлади. Унинг сўзлари ижод остонасида турган ижодкорларга даъват ва огоҳлантиришдек туюлган бўлса, ажаб эмас. "Сиз ижод деган чангалзор олдида турибсиз. Унинг бағри сизни ўзига имламоқда, шуҳрат ва машҳурлик ваъда қилмоқда. Сиз унинг алдовларига учманг. Қирар жойининг чиқиши ҳам бор: Сиз унда ёш-ёш ҳолингизда кирмоқдасиз. Чиқиш жойида сиз таниб бўлмас даражада ўзгариб кетасиз, ҳорфин қиёфангизни чангаллар тилган, умидларингиз пучга чиққан, ҳасад ва ҳасратдан юзингизга ажинлар тушиб, йўқотилган йилларингиз учун афсус ва надоматлар айтасиз". Абдулла ака тахминан мана шундай сўзларни айтиб, охирида беш-олтита шеърлар ўқиб берди. Улардан бири «Мўрдайд сўппайиб қолсанг бир ўзинг, Кўнглинг тўладими ўшанда, айт-чи?» деб яқунланарди.

Равшан жуда хушчақчақ, киришимли йигит эди. Ҳазил-мутойибани яхши кўрарди. У мени Ленинободдан бўлганим учун Тожик деб атар, «Ҳа, Тожик, келдингми? Нима қиб юрибсан, Тожик?» деб ҳазиллашарди. Мен уни япалоқ юзи, қийқ кўзларига ишора қилиб, «Қозоқ» ёки «Рапида» деб чақирардим. Равшан ўзига хос шеър ўқиши билан бошқалардан ажралиб турадиган шоирларнинг манерасини копировка қилишга уста эди. Биз - беш-олти «шуъла»чилар йиғилиб қолганда мана шундай копировкалардан ижро этиб беришни сўрардик.

«Шуъла» тўғараги раҳбари Мукаррама опанинг янги қабул қилинаётган аъзонинг ҳали шеър ёки бошқа бир адабий жанр талабларига жавоб бермайдиган машқидаги йўқ фазилатларни топиб мақташлари ва бу билан тўғаракка қатнашининг дастлабки куниданоқ уни бездириб қўймастикка тиришишларини шунақа усталик билан тасвирлардики, биз ҳам бу саҳналарнинг гувоҳи бўлган эсак-да, уни бошқача кўра бошлаб, қорин ушлаб қулишга тушардик.

У пародиялар ёзмаганди. Аммо, бир гал, Илон йили арафасида «Илон ҳақида ким қандай ёзган бўларди?» мавзусида Муҳаммад Юсуф, Сирождин Саййид, Эшқобил, Зулфия, Абдували, Чори ва менга ҳазил шеърлар ёзиб, «ЎзАС»да, «Шум боланинг чойхонаси»да эълон қилганди.

У газетадаги бирор хабарни ўқиётиб, унга битта қўшимча гап қўшиб юборар, буни эшитиб ўтирган одам: «И-е, ростдан шунақа деб ёзишбидими?» деб юборарди.

Бир гал Қорақамишдаги ижарахонада мен янги сотиб олган газеталарга бир сира кўз югуртириб чиқдим ва «Олижаноблик» деган кичкина бир хабарга шунчаки кўз ташлаб қўя қолдим. Равшан кечки ўқишдан келгач, овқатланиб ўтираркан, газеталарни қўлга олди ва айнан ўша «Олижаноблик» лавҳасини овоз чиқариб ўқий бошлади:

- «Мен яқинда «Нилуфар» меҳмонхонасидан бир кечга тунаш учун хона олдим. Хонага кирганимда кўзим стол устида ётган эркакларнинг олтин қўл соатига тушди. Бирор миждо унутиб қолдирганга ўхшайди, деб ўйладим. Кейин диван остидан чиқиб турган оёққа кўзим тушгач, энгашиб у ерда бир аёл мурдаси ётганлигини кўриб, юрагим орқага тортиб кетди. Шу заҳоти югурганча меҳмонхона мутасаддиси олдига тушиб, воқеани айтиб бердим. Навбатчи пинагини ҳам бузмай: Ҳа, улар бир ҳафтадан бери ётибди, эгаси сўраб келишини кутиб турибмиз» деди. Мен одамларнинг бундай олижаноблигидан фаҳрландим ва бир кеча хонада тунагач, тонгда ҳеч нарсага тегмай бу ердан жўнаб кетдим. Мен ўз миннатдорчилигимни газета орқали билдириш учун ушбу хатни ёздим...»

Мен кулоқларимга ишонмай, унинг қўлидан газетани тортиб олиб, лавҳани ўқиб чиқдим. Лавҳада «аёл мурдаси»дан бошқа ҳамма нарса жой-жойида эди. Ўзим ҳам Равшандек ўқиб, роса қулдим.

Равшан ўтириш ва йиғинларимизнинг гули эди. Қизик-қизик гаплардан гапириб ҳамманинг диққатини ўзига тортиб оларди. У баъзан мени ўз курсдошларидан бирортасининг туғилган куни ёки уй тўйига бошлаб борарди. Равшан бу давраларда ҳам ўзларини ўқитган ёки ўқитаётган домлаларни копировка қилиб, ҳаммани қулдирарди. Кейин курсдошлари ундан шеър ўқиб беришни илтимос қилишарди. Равшан уларни ялинтирар, мени кўрсатиб, шеър ўқиш учун атайлаб мана бу дўстимни олиб келганман, деб оёқ тирарди. Бундай нозлар биринчи шеър ўқилгунча эди, холос. Худди ароқнинг биринчи қадахи томоқдан қийин ўтганидек, дастлабки шеърни ўқиб бергач, иккинчи-учинчи шеърлар бир оғиз «Жуфт бўлсин» каби илтифотлар орқали давом этиб кетарди. Кейин у даврадагиларни жим ўтиришини талаб қилиб, қолган шеърларни ўз ташаббуси билан ўқиб бераверарди.

У ўз шеърлари қай даражадалигини ўзи баҳолай оларди. Есенин айтганидай: «Истеъдомим ўзимга аён». Лекин, барибир бошқа бировнинг, айниқса ўзидек қаламкашнинг берадиган баҳосини муҳим деб биларди. Мен ҳар гал Тошкентга борганимда унинг Ал-Хоразмий мавзеидаги квартирасида меҳмон бўлардим. Унинг оиласи ётоқ бўлмасида ширин уйқуга кетганида ҳам, биз Равшаннинг ижод қиладиган хонасида ёнбошлаганча шеърлар ўқиб, бир-биримизнинг машқларимизни муҳокама қилардик. У ҳар бир янги шеърини ўқиб бўлгач, мендан «Қалай?» деб сўрарди. «Бўлади», - дердим нописандлик билан. «Сен шеърни тушунармидинг, Тожик.» - деб у шеър дафтариининг бошқа саҳифаларини варақлашга тушарди: - Майли бу шеърим ўзимга ҳам ўтиришмасди. Бунисини эшит.» Бу шеъри ҳам менга ёққан бўлса-да, сир бермай: «Ҳа, буниси анча тузук шеър чиқибди» - деб қўярдим. «Хой, Тожик, мактовни сотиб олаяпсанми? Тузук эмиш. Зўр шеър бу. Бундайини ёзолмаганинг учун аламинг келяпти-да, а? Ҳозир, энг янги, энг зўр шеъримни ўқиб бераман, агар мактамасанг, уйдан кўчага чиқарвораман», деб у яна дафтариини варақлашга тушиб кетарди. Шеър тугаши билан мен: «Ҳа, майли мен борай.» дердим ўрнимдан кўзғалиб. «Қаёққа?» деб сўрарди у. «Кўчага» дердим пинак бузмай. «Ўл, Тожик, ўтир, ҳазиллашдим» дерди у. «Мен ҳам ҳазиллашдим», дердим. Кейин сигарет чеккани балконга чиқиб кетардик.

ШИКАСТА ДИЛЛАР

Равшан доимо ўзи тегишли бўлган гуруҳда юз бераётган воқеа ва ўзгаришлар марказида бўлишга интиларди. Дўстларининг туғилган кунлари, тўй-маъракаларига қатнашиш, ёхуд шифохонага тушганларни бориб кўришни уюштиришда доимо камарбаста эди. «Инициатива - наказыму» - деганларидек, ўзи ташаббускори бўлган тadbирларни амалга ошириш учун лозим барча югур-югурларга яна ўзи балоғардон бўлиб қолар ва у бундан заррача оғринмасди. Пойтахтдаги «ижодкорларга уй берилармиш» деб тарқаладиган ҳар бир «миш-миш»да у ўзидек уйсиз, ижарама-ижара сарсон бўлиб юрадиган ёш ижодкорларни бундан хабардор қилиш, рўйхатлар тузилиши, ҳужжатлар тайёрланиши учун чоп-чоп қилиб қоларди. Мана шундай марафонча югуришлар сўнггида у узок қутилган уйга ҳам эга бўлди.

«Шуъла» аъзоси Рауф Субҳоннинг никоҳ тўйига тўғарақдошларни Самарқандга етказиб боришда бошдан-оёқ у раҳбарлик қилди. Буни қаранг-ки, йўлда, Самарқандга кираверишда танидаги кучли оғриқ сабаб бўлиб, уни шаҳардаги шифохонага ташлаб кетишга тўғри келди. Ҳамроҳлари тўйда ўйин-қулу билан банд пайтида у жарроҳлик бўлимида кўричак операциясини бошдан кечирди.

Ҳа, унинг ҳаётида оқ ва қора ранглар тез-тез ўрин алмашиб турди. Оиладаги беш ўғилнинг кенжаси бўлган Равшан гўдаклигидаёқ отасиз қолганди. Унинг энг кенжа фарзанди, ҳазрат Навоий туғилган кун - 9 февралда

таваллуд топган Фирдавс ҳам Равшандан гўдаклик пайтида жудо бўлди.

*Фирдавс деганлари жаннат боғидир.
Сен - бунда, отанг-чи - жаннат боғида.
Отанг ҳам сендайин тили чиқмасдан
Етим қолган эди гўдак чоғида.*

*Уни қувонтирар эди ҳар саҳар
Юлдуз опачангининг биёрон сўзлари.
Отангдан меросдир маънос боқувчи
Отанг Чарос қизнинг чарос кўзлари.*

*Сенинг қордек юмшоқ, пок хотирангдан
Отанг чехрасини йиллар учирар.
- Дадам қаерда? - деб берган саволинг
Отанг кўкайдан оҳлар кўчирар.*

*У уйга ташиди шодликни қоплаб,
Кўнглига қамади аламларини.
Сен бугун ўйнайсан расм солганча
Дўстимнинг шеър битган қаламларини.*

*У шеърлар баҳи этди икки қизига,
Сенга деб ҳали шеър битмаган эди.
Уйдан сўнги бор чиққан лаҳзада
Қайтиб келмасман, деб кетмаган эди.*

*Бу сўқир қисматнинг эврилишидан
Ошино юраклар аламда қолди.
Дўстимнинг сен учун аталган шеъри
Мана шу тўрт энли қаламда қолди.*

*Сен чизган бу гуллар - жаннат гулидир.
Сен чизар қушчалар - жаннат қушлари.
Дадангдан муждалар келтирар энди
Отанг, опаларинг кўрган тушлари.*

*Отанг насибасин талх қисмат майи
Ярим ҳам бўлмасдан жомингда қолди.
Дўстим қаерда деб, излаб нетайин
Отангининг адреси номингда қолди:*

Фирдавс дегани бу -ЖАННАТ БОҒИДИР!

1993 йилнинг 29 сентябрь куни Тошкентга хизмат сафари билан бориб кечга яқин Равшанларникига ўтдим. Келин уйда экан. Равшан ҳали ишдан қайтмаган экан. Бирор соатлар айланиб кела қолай, деб энди зинадан тушаётган эдим, подъездга кимдир кирди ва ховлиққанча тепага кўтарилди бошлади. Кўнглим сездим - Равшан. У мени кўргач, ҳар куни кўришиб юргандай, саломлашмай ҳам:

- Келдингми, Тожик? Ҳозир роса керак эдинг. Бир иш чиқиб қолди. - деди.

Уйга кирдик. У фотиҳа ўқигандан сўнг, дўстимиз Чори Аваз вафот қилганлигини айтди. Чори яқин уч ойдан бери ёски ТошМИда буйраги шамоллаганлигидан муолажа олиб ётган эди.

- Бечора қийналиб кетди. Яшагим келяпти, мени даволанглар, деб зорланарди. Ҳозир уни Қаршига кузатиб юбордик. Мен «Адабиёт ва санъат»га тенгдош дўстлари номидан таъзиянома ёзишим керак. Ҳалима Аҳмедова ҳам ёзиб келади. Кейин уни бирлаштириб шу ҳафтадаги сонидан беришмоқчи. Сен ёрдам бериб юборасан.

Равшан дарров қоғоз, қалам олиб, менга тикилди:

- Сарлавҳасини нима деб, кўямиз?

Мен ҳалигача эшитган бу шумхабарнинг ростлигига ишоналмай, лол бўлиб ўтирдим.

- Бўлсанг-чи, Тожик. - деб қичашини қўймасди у.
- Бу гапинга ишонгим келмапти.

- Рост.

- Ундай бўлса, «Ишонгимиз келмайди, бироқ» деб, уч

нукта кўйиб кўя қол.

Шундай қилиб, таъзияномани ёзишга киришдик.

Бу бизнинг илк ёзаётган таъзияномамиз, илк оғир йўқотиш туфайли ушбу жанрда орттираётган илк тажрибамиз эди.

Раҳматли Чори ҳам болалиқдан отасиз қолиб, етимлик понини еб қатга бўлган шикаста диллардан эди...

ФАЛАК ЭҲСОНИ

Равшан ўз дўстларига бағишлаб шеърлар ёзишни яхши кўрарди. Синфдош дўсти Саидрасулга, курсдоши, андижонлик Маъмуржонга бағишланган шеърлари китобларига кирган. Менга ҳам бағишлаб икки шеър ёзганди. «Бор товоғим - кел товоғим» деганларидек мен ҳам унга икки шеър бағишлагандим ва улар ҳам матбуотда, китобларимда эълон қилинди. Учинчи шеъримни эса унинг вафотидан кейин ёздим:

*Тан ичра жондайин дўстни
Йўқотдим, қайта топмасман.
Эзиб олдиди бошимни
Узрлар айта топмасман.*

*Менингдек забун тоъеъни,
Унингдек дўст мисолини,
Ширин сўзу мақолини
Ўқиб, минг байтда топмасман.*

*Кўзимдан оққани ашиқим
Селига келмайин басқим,
Фироқиди менга тасқин,
Тасалли қайда, топмасман.*

*Кўзимдан бўлса-да пинҳон,
Тушимга бўлгуси меҳмон.
Берай пойида мен жон
Кўз очган пайтда топмасман.*

*Алам дастидан, эй дўстлар,
Йўғу-боримни ким туслар,
Қилиб аттангу-афсуслар
Чекиб гам, фойда топмасман.*

*Тан ичра жондайин дўстни
Йўқотдим, қайта топмасман...*

Кишига дўст фақат фалак эҳсонидир. Кўнгли кўнглига, юлдузи юлдузига, муомаласи муомаласига тўғри келганидагина орада дўстлик туғилади. Фараз, таъма аралашган дўстликнинг умри қисқа бўлади. Аввало, Аллох, сўнгра ота-она сабаб туғиламиз - ота-онага эга бўламиз. Такдир кўшганига уйланамиз - оилали бўламиз. Насиб этса, ўғил, қизли бўламиз - ота-она саналамиз. Буларнинг бари тегишли идоралар берган гувоҳномалар билан тасдиқланади, муҳрланади.

Дўст топганимизда эса уни ҳеч ким бизга хатлаб бермайди. Ҳеч қандай расмий идора: Фалончи Пистончининг шу бугундан бошлаб бир умрлик ёки олти ойлик дўсти» деб гувоҳнома бермайди. «Узма дўстлик торини - боғлаш кийин» дейилади бир кўшиқда. Равшан билан орамиздаги дўстлик тори у ёки бу вазиятлардан тарангланган бўлса бордиру, аммо сира узилмаган. Унинг ногаҳоний ўлими ҳам, иншоаллох, уни узгучи сабаб бўлмагач...

Шу ўринда бир ҳодисани эслаб ўтмасликка ҳаққим йўқ. Бир ур-тўполонда англашилмовчилик устида каминани ҳам милиция мошинга босиб, оборадиган жойига олиб кетди. Маст, безори кишилар орасига тушиб қолган мендай кишлоқи йигитчанинг додига ким ҳам кулоқ соларди. Шунда Равшан ишлайдиган «Ёшлик» журнаliga кўнғирок қилиб олай деб, навбатчи милиционердан

илтимос қилдим. Бахтимга, иш куни эди. Телефон гўшагини тахририятда ишлайдиган бир йигит олиб, Равшан бир иш билан чиқиб кетганлиги ва мен тайинлаган гапларни унга айтиб кўйишини зиммасига олди. Чикмаган жондан умид, деб шу кечани зўрға ўтказдим.

Эртасига соат ўнларда Равшан етиб келди. Кеча у тушдан кейин ишхонада бўлмаганлиги, бу ҳақда эрталаб ишга келиб эшитганлигини узр оҳангида айтиб, ушбу маскан бошлиғи билан «гаплашгани» кириб кетди. Шаҳар кўрган йигит-да, ёнига пича «қуруғи»дан солиб келган экан, мени бир бало қилиб у ердан чиқариб олди.

- Кўзинга қараб юр, Тожик, бу ер сенинг Тағоянинг эмас. - деди у озодликка чиқиб олганимиздан сўнг.

Мана бугун, у бир уюм олтин бериб ҳам чиқариб бўлмайдиган жойга тушиб қолди. Дўстим, нима қилсам, сени у ердан чиқаришади? Афсус, минг афсус...

У ўз никоҳ тўйига таклиф этиб, Самарқанддан йўллаган шошилиночмаси турли ҳужжатларим орасида ҳали ҳам сақланмоқда. Шу тўй баҳона Самарқандгача беш соат, кейин Қўшработгача икки соат автобусда юрдим. Бу кенг даштларни кўриб, Мурод Мухаммад Дўстнинг «Дашту далаларда» ҳикоясининг асл макони шу жойлар эканига амин бўлдим. Кейинчалик Равшан ёзган шеърларда ҳам шу даштларни таниб олардим:

*Турибман, кўксимда муқаддас бир шашт,
Мақсадим қуйламоқ кўнглимни ёзиб.
Лекин, Согинч каби чексиздирсан дашт,
Ҳайқирсам пойингга эмтас овозим.*

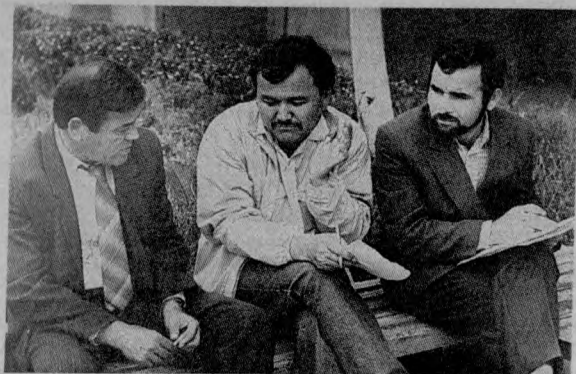
Унинг тўйига «шуъла»чилардан мен ва Тўлқин Раҳим, ижодкор дўстларимиздан Абдул Жалил, Набижон Боқий, Муртазо Қаршибой ва Собир Ўнар етиб бордик.

Равшан тўй бошланишига бир неча дақиқалар қолганида ҳам бир яқин кишисининг йўлига интиқ эди. «Абдулла ака бораман дегандилар», деб тез-тез дарвозага қарарди.

Кўёв жўралар ўтирган ховлига бориб, Равшанни чув тушириш учун эшиқдан бош суқиб: «Равшан, чиқ тез. Абдулла ака келди» деганимни биламан, у тўрдан учиб туриб, дастурхонлару ўртоқлари устидан тўрт-беш хатлаб ўтганча ташқарига чиқиб кетди. Бир қизик бўлиб кетдим. Кўёв жўралар ҳам кимираб қолди. «Ўйин қилмай мен ўлай», деб ўзимни койидим. Бироздан кейин у бўшашиб қайтганида мен энди ўзимни гуноҳкордек ҳис қилардим. Аммо, тўйчилик, бу гаплар тезда ёддан кўтарилиб кетди. Мен айбимни тўйни олиб борувчи сифатида ювдим. Яхшиям, шу ерлик Аҳмаджон деган озғин, гапга чечан бир фотограф йигитни ёрдамчи сифатида бериб қўйишди. У пайтда видеокамераларда тўй олиш ҳали урф эмас эди. Аҳмаджон тўйдан эсалик сифатида сувратлар олиб, навбати билан шеър, тилак билан табрикларга сўз бериб юрдик. Меъёрни унутиб, анча кўпроқ олворган эканман, тўй тугашига анча вақт бўлишига қарамай, даврани тарк этиб, боя кўёвжўралар ўтирган ховлига ўтиб, ўчиб қопман. Давра ҳам, сурат олиш ҳам Аҳмаджоннинг бир ўзига қолиб кетибди. Буларни Равшан билан Тошкентда кўришганимизда унинг ўзи бир гапириб, ўн қулиб ҳикоя қилиб берганди, раҳматли...

УСТОЗЛАР ВА ШОГИРДЛАР

Яхши устознинг шогирдлари кўп бўлиши, табиий. Миртемир домла шогирдларини эркалаб «киприкларим» деб атагани оғизма-оғиз кўчиб юради. Шогирдликни касб этган одамга бир қуни устозлик мақоми ҳам насиб этиши, шубҳасиз. Магарки, дўстимиз Равшан шогирдлик кўчасини супиришни астойдил эгаллаган эди, аммо унга устозлик мақоми насиб этмади... Такдир насиб этиб, яна бирор ўн-ийгирма йил яшаганида»Равшан Файз - менинг устозим» деб фахр этувчи шогирдларга атрофи тўла бўларди. Зеро, «Ёшлик» журнаli, «Қамалак» нашриётларида ёш ижодкорлар билан ишлаган аксари дамларидаёқ унда бошловчи ижодкорларга ҳомийлик туғулари шакллана бошлаган эди. Кўпчилик: «Мен ўзим мададга зорман-ку,

болам», дейдиган ўринларда ҳам у кўмаклашиш чорасида бўларди.

Одатда одам боласининг фазилатлари ёки иллатлари ҳақида гап кетганда «булар унинг ота-онасидан» дейиш расмдир.

Бу борада устоз ҳам ота-она мақомида туради. Равшанда зоҳир бўлган барча яхши фазилатлар замирида устози Абдулла аканинг нафаси сезилиб турарди. Уларнинг «устоз-шогирдлик» муносабатлари саксон тўртинчи йилга бориб тақалади. Ўша пайтларда адабиёт ва санъат ахиллари ишчилар ва деҳқонлар ҳузурда тез-тез бўлиб турардилар. Абдулла ака бошчилигидаги мана шундай гуруҳ Равшан ишлаётган Тошкент агрегат заводидида учрашув ўтказди. Равшан Абдулла акани бир неча йиллардан бери гойибона ўзига устоз санаб юрар, аммо бу инсон билан бақамти келиб гаплаша олмаганиди. Учрашув ўтказиладиган кун ва соатга етгунча Равшанга бир аср ўтиб кетгандек туюлган бўлса керак.

Учрашувда Равшанга ҳам ёш ишчи-коммунист сифатида сўз берилади. У эса сўзини ўз шеъри билан ақунлайди.

Абдулла ака ишчи йигит ёзган бу шеърдан таъсирланиб, уни ёнига чорлайди. Бундай имкониятни фақат тушларидагина кўриб юрган Равшан қулай фурсатдан фойдаланиб, ўз интилишлари, ижодий режалари ҳақида ариҳол қилади. Абдулла ака Равшанни ўзи муҳаррирлик қилаётган «Гулхан» журнаliga ишга таклиф қилади. Шу тариқа Равшан асримизнинг улуғ шоирига маҳрам бўлиш даражасига эришди. Абдулла ака ва Равшан кейинчалик бошқа-бошқа жойларда ишлаб кетган бўлсалар-да, уларнинг устоз шогирдлик муносабатлари давом этаверди. Равшан Абдулла аканинг меҳридан илҳомланиб яшарди. У биз - муҳлислар ва Абдулла ака орасидаги «учинчи одам» эди. Бу элчилик оқибатида Абдулла аканинг соғ-саломатлиги, ёзаётган шеърлари, қувонч-ташвишларидан хабардор бўлиб турардик. Мен Абдулла аканинг «Хаж дафтари»га кирган аксар шеърларидан улар ҳали эълон қилинмасидан бурун Равшаннинг таърифи боис хабардор бўлгандим. Бундай олганда, Абдулла аканинг «шогирдлар армияси» сон-саноксиз эди. Қай бири у билан қўл бериб кўришганидан сўнг уч-тўрт кунгача қўлини бировга узатмайдиган «фанат»лардан бўлса, бошқаси уни беморхонага бориб кўриб келганлигини таъкидлаб, бошқалардан ўзини бир қарич банд олиб юрарди.

Равшан эса устозни ҳар гап қилган зиёратини табиий бир эҳтиёж каби сўзлаб берарди. У «Сўз» достони ва бир қанча шеърларини Абдулла акага бағишлади.

Равшан Абдулла ака ҳақида гапирганида ичимда рашкнамо бир туйғу гимирлаб қолган пайтлар кўп бўлган. «Нега энди фақат у шогирд бўладию, мен шогирд эмасман» тарзида хаёллар ҳам йўқ эмасди менда. Аммо, Равшан билан Абдулла акани зиёрат қилгани кирганимизда, мен салом-алиқдан нарига ўтолмасдим. Равшан эса ҳар қандай иқир-чикир ҳақида устози билан бемалол суҳбат қуриб, мусохабани совутадиغان сукутли ўринларга заррача имкон қолдирмасди. Кўчага чиққанимиздан сўнг, Равшан: «Нимага индамай ўтирдинг?» деб сўрар, мен эса жавобан:

«Оғиз очишгайм имкон бермай вайсадинг-ку ўзинг», дердим.

Умуман, Тошкентдаги адабий муҳитда устоз деб саналадиган зотларнинг аксарияти тенгдошларим томонидан ишғол қилиниб бўлганди. Аммо, мени ҳам тақдир устоз меҳридан бенасиб қолдирмади. Ижодга қизиқиб юрган пайтларда шеърдан кўра кўпроқ шеър ҳақида ёзилган танқидий мақолаларни ўқиб, қандай ёзишдан кўра, қандай ёзмаслик ва танқидчининг калтагига дучор бўлмасликни аввалроқ ўрганиб олдим. Бу борада танқидчи Иброҳим Гофуровнинг мақолалари менга катта таъсир кўрсатди. Кўриниши ва муомаласидан одамни, айниқса мендай гўр ҳаваскорларни (бу фақат менинг ўша даврлардаги назаримда, албатта) ўзига яқинлатмайдиган, бир сўз билан айтганда «захар» бу танқидчига ўз шеърларимни тақдим этганим, бирор илиқ муносабатини эшитиш учун уни «таъқиб» қилиб юрганларимдан Равшан яхши хабардор эди. Биз ўз устозларимиз, уларнинг адабиётдаги хизматлари ҳақида, ёзган машқларимизга билдирган муносабатлари ҳақида соатлаб вайсашардик. Равшанни Ёзувчилар уюшмасига аъзо қилиш учун тавсияномани Абдулла ака, менга эса Иброҳим ака берганди. Уларнинг шеър ёки мақолалари чикқанида: «Устозингни асарини ўқидингни?» деб бир-биримиздан хабарлашардик.

1985 йили эди. Мен қишлоғимизда, Сагтаров номидаги жамоа хўжалиги бошқарувида котиб бўлиб ишлардим. Қўшни қолхозга Душанбедан Ўлмас Жамол ва Ленинобод вилояти газета ходимлари учрашув ўтказиш учун ташриф буюришди.

- Абдулла ака вафот қилибди. - деди маънос ҳолда Ўлмас Жамол.

- Ие, ростданми? - деб сўрадим қулоқларимга ишонмай.

- Ҳа, бугун эрталаб Душанбе аэропортида Тошкентдан учиб келган фалончини (номини атайлаб айтмаяпман муал.) учратдим ўша айтди. - Ўлмас ака шундай деб, қўлидаги «Ўзбекистон Адабиёти ва Санъати» газетасининг янги сонини очди.

- Худди ўлимини олдиндан сезгандай мана бу шеърларни ёзибди.

Газетада Абдулла аканинг суврати билан ўнгача шеърлари эълон қилинган эди. Улардан бири «Ўғлим Ихломжонга» дейилган васиятга ўхшаш шеър эди.

- Эрта-индин газеталарда таъзияномалар ҳам чиқиб қолади, - деди кимдир.

Мен эса сабрим чидамай, учрашув тугаган заҳоти ўз жамоа хўжалигимиз идорасидан Тошкентга, Равшан ишлайдиган «Ёшлик» журнаliga сим қоқдим.

Равшан бу хабардан шошиб қолди.

- Ким айтди сенга? Биз Тошкентда туриб бундан беҳабармиз. - Кейин хонада гаплашиб ўтирганларга бақирди. - Хой, жим ўтиринлар, бир пас.

Хонада ўтирганлар томдан тараша тушгандай айтилган бу хабардан қандай аҳволга тушганларини тасаввур қилиб турардим. Чамаси хонага «Ёшлик»да ишлайдиган бор ходимлар етиб келишганди. Ғалағовур бошланди. Қаёқларгадир кўнғироқлар қила кетишди.

- Ўл, Тожик, ҳаммани саросимага солиб қўйдинг. - Равшаннинг овозидаги бояги хавотир ўрнини қониқиш эгаллаганди. - Абдулла ака тирик экан! Хавотир олма. Ишларинг қалай? Қачон келасан Тошкентга? Абдулла акага бу гапларни айтсам, роса кулсалар керак...

ОТЧОПАР БОЗОРИ

Отчопар бозорининг довруги эндигина чиққан пайтлар Равшанниқига меҳмонга бориб, мени ҳам ўша бозорга бошлаб боришини илтимос қилдим. Бу унинг вафотидан икки ой муқаддам, июнь ойининг охирларидаги сўнгги учрашувимиз эди. Ўша куни ярим тунгача шеърлар ўқишдик, бозор иқтисодида ким қандай яшаётганини ва тирикчилик қилаётганини тўғрисида гурунлашдик. Тонгда

Отчопарга пиёда, катта йўл ёқалаб кетдик. У менга бозорнинг арзонгир жойларини кўрсатиб, ўша жойлардан харид қилишимни маслаҳат берди. Равшан бозор муносабатларини анча яхши ўрганган йигит эди. Тўксонинчи йилларнинг бошларида Польша, Туркия каби хорижий мамлакатларга тижорат сафарлари билан бир неча маротаба бориб келган, менга бу сафарлари таассуротларини мароқ билан ҳикоя қилиб берган эди. Бу ҳаракатлари ортидан уйини яхшилаб жиҳозлаб олган, ёз ичи уйини яхшилаб таъмирдан чиқариб олишни, дераза ромларини алмаштириш, пешайвонга чиройли панжаралар буюртма қилганлигини айтганди.

У отчопарда тижорат билан машғул бўлган адабиёт ва матбуот вакиллари олисдан менга кўрсатар, тирикчилик кўшларни сеvimли машғулотларидан айириб қўяётганлигини маънос ҳолда сўзларди. Одамлар бирини икки қиламан деб елиб-югуришарди.

- Абдулла аканинг «Югур, бизнесмен» шеърининг қаҳрамонлари-ку булар. - дедим Равшанга.

- Мана югуриб юрибмиз-ку, - деди Равшан.

*Отчопарда бугун одамлар чопар:
Тижорат ҳар кимнинг унвон, амали.*

*Имонлар савдога тушган бу жойда
Фирибгар зотининг риё тамали.*

*Барака доригай касбу корига
Ким бўлса диёнат, инсоф чамали.*

*Одам одамликдан чиққай бегумон
Узоқроқ чўзилса нафснинг қамали.*

*Соддани қидирган айёр дунё бу;
Озги қасам ичар, кўзи - шаъмали.*

*Кимдадир фаришта сифати зоҳир,
Кимдир лаънатланган шайтон наъмали.*

*Тилида диёнат, инсоф каломи
Бўлганнинг бормикин бунга амали?*

*Мавж урган денгиз ҳам қуриб битадир
Кўзлар меҳр-ламас, боқса таъамали!*

*Ҳали кўп бозорлар топади ривож,
Отчопар ҳозирча бунинг Ҳамали.*

Бугун ҳам пойтахтга тушганимда у-бу нарса харид қилиш учун Отчопар бозорига кираман. У ерда Равшан билан айланган жойларда кезиб уни эслайман. Сўнгги бор уни шу ерда кўргандим, шу ерда бирга тамадди қилган эдик. Бу ер унинг умрининг сўнгги кунларида деярли ҳар куни бир қариб ўтадиган, тижорат ишларини ҳал қиладиган жойи эди. Бу ерда жиянларининг растаси бор эди.

Тижоратчиларнинг Маккаси бўлган бу жойдан у ҳар кеч уйига қайтганда, асл Катбаси - шеърият билан ёлғиз қоларди. Икки ўт - тирикчилик ва ижод орасида қолган парвона мисоли эди у. Унинг бевакт ўлими «онажонимиз - Шеърият»нинг сочидаги окни биттага кўпайтирди...

«ЭНДИ БОРГАН САРИ ЮЛДУЗЛАРГА ЯҚИН...»

Равшан билан деярли тенгдош эсак-да, у мендан анча каттадек кўринарди. Шунинг учун ҳам бир гал бир-биримиз билан сенсирашиб гаплашаётганимизни кўриб, кимдир менга:

- Оллоёр, нимага Равшанни сизламайсиз. У сиздан анча-мунча катта-ку, - деб танбех берди.

Шунда менинг ўрнимга Равшан:

- Бунинг кўриниши ёш, холос, бўлмаса тенгмиз. Сизу-

биз қариб-чуриб ўлиб кетамиз, у бўлса ёшдек бўлиб юраверади.

Домла Комил Яшин «Ҳамзахон унақа эди, бунақа эди» деб хотирлаганларидай, биз ҳақимизда ҳам Оллоёр хотиралар айтиб юради, - деб ўзи қулиб, бошқаларни ҳам қулдириб жавоб берди.

«Юлдузлар чорлаганда» шеърни шундай яқунлаган эди:

*Ўсяпман, тезлигим мисоли чақин,
Бир лаҳза тўхтамоқ, тин олмақ қайда?
Энди борган сари юлдузлар яқин,
Энди борган сари одамлар майда.*

Бугун Равшаннинг руҳи ўша юлдуз тўла кўк чаманзоридадир балким? Экзюперининг «Кичик шахзода» асаридагидек, тунги осмонга қараб, юлдузлар оралаб юрган РҲХ шарпасини ҳис қиламиз. Дунёнинг азалиги ва абадлиги олдида инсоннинг бу фоний дунёдаги умри киприк қокқудек муддатлигини англаймиз. Улар янги шеър оқимини бошлаб, дўст ёдини янгиллаб келаверади, келаверади...

*Пардаи хоб ортидасан, эй Дўст, бугун,
Не гаплар бор, аён этгин у ёқларда.
Сендан бирор хабар берса дея, ҳар тун
Кўзим бўлди юлдузларда - маёқларда.
Парвонадир бошларингда фаришталар?
Бирор гилмон йўлларингни саришталар?
Бордир ахир бизга алоқа-ришталар
Қабринг узра ўсиб чиққан қиёқларда?
Тасодифми ётмадинг ҳам бўлиб бетоб...
Тезда чиқар сендан қолган шеърини китоб.
Савоб-гуноҳ қилинганда ҳисоб-китоб
Тутилдими тилинг савол-сўроқларда?!
Сўролмадик сендан рози-ризоларни,
Ҳожати йўқ энди турли изоҳларни.
Адаштирай дедингми ё қазоларни?
Ёвни алдаш одат эди широкларда!
Тез қўшилдинг бу сўнгги йўқ қарвона сан.
Ташлаб кетдинг бизни чексиз армона сан.
Олислардан етиб келган парвонасан
Онагинанг ёққан чилтан чироқларда.
Тенгсиз эдинг фасоҳатда, тийнатда сен.
Соқов эдинг маломату миннатда сен.
Қандайлар ҳам роҳат топгунг жаннатда сен
Ўртанганда фарзандларинг фиरोқларда?!
Нон-насиба ярашадир ўй-ниятга.
Мол-дунё бор жойда жой йўқ ҳамиятга.
Сен сизинган илоҳ - СЎЗга, ШЕЪРИЯТга
Қолмагандай фидолик иштиёқларда.
Кеча очик қалблар бугун тугун, сирмиз.
Бозор деган жойда аммо, тенгмиз, бирмиз.
Буқаламун бўлиб олдик, кеча қирмиз
Тусдагилар бугун бошқа бўёқларда.
Синар экан чин дўстни бу аёвсиз йўл.
Ким дўстликка, кимлар эса бойликка қул.
Йўқ бўлсанг ҳам гойибона узатиб қўл,
Ёнимдасан, тирик дўстлар - йироқларда.
Ўзимизда ўз эркимиз, ўз майлимиз.
Ташиши ҳам ўзимизнинг, ўз сайлимиз.
Минг шуқурким, қадим шонли турк ҳайлимиз,
Эркака чиқдик, қолиб кетмай тузоқларда.
Бу мактубни топирайин қайси қушга?
Шеър яхшидир хабаркашликдек юмушга.
Жавобинг айт, ҳеч бўлмаса кириб тушга,
Таъбир қилиб, маъно топай изоҳларда.
Кенг дунё ҳам, дўст, сенингсиз кўзга тордек,
Айрилиққа бўлиб қолди таним нордек
Дўстдан айру душманнинг ҳам Оллаёрдек
Юрмасин ҳеч бўлиб мажнунсиёқларда.*

*Бекобод-Дўрмон
1996-1997йиллар*

«ОШИҚ ФАНО БЎЛМАЙДИН ХАҚДИН НИДО КЕЛМАДИ...»

(МАШРАБ ҲАҚИДА ЯНГИ МАЪЛУМОТЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАЛҚИНИ)

Куйидаги келтирилган лавҳаларни оташнафас шоир Бобораҳим Машрабнинг таржимаи ҳолини ёритишда, уни тарихийлик ва бадийлик мезонларида ўрганишда муҳим аҳамият касб этади, деган умидда эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз. Мазкур маълумотлар шахсий кутубхонамизда сақланувчи «Девонаи Машраб» китобининг кўлэзма нусхасидан олинган. Китоб Қўқоннинг новвотранг, юпқа шилдирак қоғозига сиёҳда шикаста элементлари аралашган йирик настаълик хатида кўчирилган. Ҳикояларнинг кириш сатрлари қирмиз рангли сиёҳ билан ёзилган. Маълумки, адабиётшуносликда ҳозиргача Машрабнинг Намангандан чиқиб Балх шаҳрига бориб қатл этилгунга қадар бўлган 20 йиллик умри ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ эди. Шунингдек, Машрабнинг Макка, Мадина ҳақидаги шеърлари бўла туриб, унинг ҳаж сафари хусусида хабарлар учрамаганди. Шу нуктаи назардан қисқартиришлар билан эълон қилинаётган куйидаги ҳикоялар шоир ҳаёти билан боғлиқ бўшлиқни тўлдиришга хизмат қилади деган умиддамиз.

Асарда айтилишича, Машраб ҳажга бора туриб даставвал дарё лабига етади. У ерда бир киштибон (кемачи)дан ўзини кемага чиқаришни сўрайди. Кемачи Машрабни жерқиб беради. Шунда Машраб бир пўстинни дарёга ташлаб унинг устида сузиб кетади. Дарё хуружга келади ва киштибоннинг кемаси ҳалокат ёқасида қолади. Кемадаги барча одамлар Машрабга зору ва тазарру қилишгач, тўфон тинади. Кемадан тушган савдогарлар Машрабни ўзларига пир қилмоқчи эканликларини айтишади ва валийнинг кўнглини қозониш учун зиёфат уюштиришади. Лекин Машраб вақт пойлаб уларнинг даврасидан чиқиб Хоразм тарафга равона бўлади.

...Эмди ҳазрат эшон шох Машраб жандаларини кифтларига ташлаб борур эрдиларки, Хоразм вилоятига яқин келдилар. Такъян қаландаронга дохил бўлдилар. Қаландарларни улуги айдики: «Эй девона, қайдин келибдурсиз ва қайда борурсиз». Анда ҳазрат эшон шох Машраб бобой қаландарга қараб бул ғазални ўқудилар:

*Вақт танглигида ўтуб ман мужоаи тамкин манам
Кайфиятни излаан чолоки Нажмиддин манан
Нақши давлат мухрини нафсимга чун бости пириш
Шамси Тибризи манам, қоҳи Жалолиддин манам...*

Алқисса, ҳазрат эшон шох Машрабнинг бул ғазалларини эшитиб қаландарлар маст эрдилар ҳушёр бўлдилар. Айдиларки: «Таксир қаландарим бизлар билмадик, сизни ҳам зиёрат қилмадук, маъзур тутарсиз». Ҳамма халойиқ тавозе бирлан эшон шох Машрабни зиёфат қилдилар. Андин сўнг бу хабар атрофга ёйилди. Бу хабарни эшитганлар айтиларки: «Намангандин бир қаландари оташнафас пайдо бўлуб такъян қаландаронга келиб тушубдур». Тамом улуг ва кичик ҳаммалари боиб зиёрат қилдилар. Андин сўнг Аваз Иноқ ҳам келиб кўрар

бўлдилар. Умаро ва фузало ва тамоми оқсоқоллар келиб ҳазрат эшон шох Машраб бирла бир-бир кўришдилар. Аваз Иноқ ҳам келиб зиёрат қилди. Андин кейин айдики: «Эй девонажон, не сабабдин мунда келибсиз». Анда эшон шох Машраб айдиларки: «Ман ба нияти ҳаж деб чиқиб эрдим, бузрукворларни ва авлиёларни зиёрат қилиб сизнинг шаҳрингизга туштук» деди. Анда Аваз Иноқ ва тамоми оқсоқоллар айдиларки: «Эй девонажон хуш келдингиз» деб эъзоз ва икром қилдилар. Андин сўнг ҳазрат эшон шох Машраб ҳазрат Паҳлавон отадин мадад тилаб тамом анбиё ва авлиёларни келтируб бу мухаммасларини мастонавор ўқудилар:

*Ё Раҳим, Раҳмон ўзунг сан, ё Оллоҳ сандин мадад
Ё Муҳаммад мустафо ман изладим сиздин мадад
Довуду, Нуҳи наби, Шийс наби сиздин мадад
Қаъбани боши Иброҳим халил сиздин мадад
Юнусу Исо-ю, Солиҳо сиздин мадад...*

Алқисса, ҳазрат эшон шох Машрабга Паҳлавон отадин башорат бўлди. Андин сўнг девона шох Машраб бирла борғонларга беҳудлик рўй берди. Хоразм вилоятининг улуглари айдиларки: «Таксир шохим, шул ерда бўлинг, сизга хонақоҳ солиб беролук, ҳамма халойиқ ҳазратингизга толиб, ҳамаларимиз сизга дохил бўлайлик» дедилар. Анда ҳазрат шох Машраб айдиларки: «Эй биродарлар, ман бунда эшон бўлгани йўқман, зиёрати Маккаи муаззамма қилурман деб келиб эрдим» деб анда ҳазрат эшон шох Машраб Маккани шаънига бул ғазални ўқудилар:

*Қайси кун бўлгайки ман Маккада маъво айласам
Қаъбаи мақсудга бориб манзили жо айласам...
Кўзунгдин ёш тукуб шигла Худони ёдини қилгил
Кўзунгни ёшини хар қатраси монанди ёқутдур...
Зикриё ман ху билан кўнгулни сан меъмор қил.
Банда сан тоатни сан аз баҳри Худо бисёр қил...*

Даб ҳазрат эшон шох Машраб бул ғазални ўқуб борур эрдиларки, етти қаландар етиб келди. Аммо ҳазрат эшон шох Машраб сару побараҳна гарди роҳ юзларига ўлтурган эди. Булар етти ҳожи эканлар, ҳамма либоси ҳожиёна кийган, эшон шох Машраб аларни кўруб саломларига жавоб бермадилар, манзур ҳам қилмадилар. Анда эшон шох Машраб сўрадиларки: «Эй ҳожилар ҳаж қилдингизларми?» Алар айдиларки: «Оре, таксир ҳаж қилдук». Эшон шох Машраб айдиларки: «Агар ҳаж қилгон бўлсангиз, менга ҳам тариқи зиёратни ўргатинглар, ман зиёрати ҳаж қилғоли борадурман». Алар айдиларки: «Эй девона, сан ўз юртингдан оч қолиб келгансан, Қаъбани бугдой бирла арпаси арзондур, утун эрди бергил». Анда ҳазрат эшон шох Машрабни аччиқлари келиб айдиларки: «Ман буларни одам деб гапурсам, булар менга мушдоғ жавоб берадурлар, мани саломимга жавоб бермайдурлар ва мани манзур ҳам қилмайдурлар. Булар

ҳазрати хонаи Каъбани зиёрат қилиб, хануз буларни ботини соф бўлгани йўқ эркан». Буларни андақ хабардор қилиб ҳожиларга қараб масту мустағрак бўлуб анда шох Машраб бул ғазални ўқудилар:

*Пашиани фил қиллоли бир халқ ҳимматдин гапур,
Ҳожи бўлсанг йўлдаги тортган риёзатдин гапур.*

*Ман сани дилдан сўрарман англагил эй беҳабар,
Тилни дилга мустақим айлаб ибодитдин гапур...*

деб ҳазрат эшон шох Машраб бул ғазални ўқуғондин сўнг бу етти ҳожилар бул бежо айтганларидин изза тортиб пушмон бўлуб, ҳамалари келиб эшон шох Машраб бирла кўришдилар. Маъзурчилик қилиб аён феълларидий тавба қилдилар. Ваҳоланки, айтқонни сўқуб айб қилдилар. Ул ҳожиларни бир улуги бор эрди. Отини Хўжа Сафо дер эрдилар. Ўзи етти маротаба ҳаж қилгон эрди. Хўжа Сафо айдиким: «Тақсир, ҳамоланги сўзингиз ажаб қулоғимга ёқди, таъбирга шу сўз эшитолук. «Анда ҳазрат эшон шох Машраб Хўжа Сафога қараб яна бул ғазални ўқудилар:

*Ташлагил мори маинни қулхуволлодин гапур,
Ҳолу қолни ташлагил астағируллодин гапур.*

*Баҳри бепойёна юрдунг доимо мисли хубоб,
Дурри мақсуд истасанг сан баҳри дарёдин гапур...*

Алқисса, ҳазрат эшон шох Машраб ўқуғондин сўнг Хўжа Сафо айдиларки, «тақсир девонам, бул бежо айтқон кишини ҳам гуноҳидин ўтунги, бул билмасликдин айтибдур, ҳар нимарса бўлса йўл ҳамроҳидур». Анда ҳазрат эшон Машраб кўрдиларки, ул бежо айтқон киши беодоблиғидин коп-қора дутаб тамом аъзолари катрон янгли бўлубдур.

Эшон шох Машраб зоҳир кўзини юмуб ботин кўзлари бирлан кўрдиларки, ул беодоб гавҳари имондин айрилиб, беимон бўлубдур. Девона шох Машраб раҳми келиб, «қилгон гуноҳидин ўттим» деб айдилар. Алқисса, тамом ҳожиларни баҳри очилиб хушвақт бўлуб айдиларки: «Тақсир шохим, сизни сўзларингиз бизларга таъсир қилди, акнун сўз бизлардиндур. Агар разван шарифга борсангиз, бул каминаларни ҳам дуода ёд қилгайсиз, албатта. Тарикӣ зиёрат будурки аввал борурсиз эҳромга. Лаббайк аллоҳумма лабайка, лабайка ла шарика лака лаббайка лак ҳамда лак ва ниъмата лака валмулка, лак, шарика лак» айта-айта кетарсиз, лекин кам қилмагайсиз, агар зиёда қилсангиз жоиздур. Бир шарт шулки сару по бараҳна бўлуб белингизга лўнги боғлаб кетарсиз... Бул мартаба бирла хонаи Каъбага борурсиз, ки каро кийган ўзи. Шундоғ азизга жонингизни фидо қилгайсиз, вақтики «ҳажари асвад»ни бўса қилгонда гўёки онадин янги таваллуд бўлгондек беғуноҳ бўлурсиз. Зиёрат қилар бўлгонда кўнгли шикаста қилиб йиғлаб боринг. Албатта, аввал боб ҳазрати Иброҳим халилдуллоҳ, иккиламчи рукни ирок, учинчи боб зам ва тўртинчи рукн шом. Ҳар бир кейинига борганда юз илтижо ва зори тазарру бирла боргайсиз... Офтоб чиқмасдин илгари мақоми куҳи Мино борсалар керак. Шул мақомга қурбонлиғ қилиб ва ҳамма соч кўйгонлар сочларини олсалар Лаъбада боз ҳазрати хонаи Каъбага келсалар керак. Боз тавоф дубора қилсалар керак. Ул ҳажни ҳажжи умро дейдилар. Лаъбада ишқни эшиқлари очилса керак. Ул байтни Байти ишқ дейдилар. Маъини ишқ шулдурки Худои таоло айтур эрмишки: «Эй бандаларим озод қилдим сизларни оташи дўзахдин»... Ҳазрат расули ақрам салоллоҳи алайҳи вассаломни муборак равзалари бордур. Анда юз минг зору ва тазарру бирла одоб сақлаб дуо қилиб борсалар керак. Лаъбада ул мақомдин ўтиб, гўристонни боқийга бориб ҳазрати Усмон ибн Аффон разияллоху анҳу аларни муборак равзаларига бормоғ керак. Андин сўнг беадад саҳобалар ётибдурлар, аларни ҳам зиёрат қилмоқ керак. Бир маҳалли ижобати дуо шунладур. Ўзингиз, ёру дўстларингизни, авлодларингизни шунда ёд қилмоқ керак. Андин ўтуб Ухду тоғига бормоқ керак. Андин ҳазрати расули Худо салаллоху алайҳи вассаломни амакилари ҳазрати Амир Ҳамзани ваҳший

шаҳид қилгондур, аларни муборак равзаларини зиёрат қилмоқ керакдур. Андин ўтуб бул ёғда мақоми Карбалого борсангиз, анда ҳазрат шахзода имом Ҳасан ва шахзода имом Хусайнини муборак равзаларига зиёрат учун борурсиз. Анда оху надомат бирла фиғон қилиб йиғлагайсиз. Алар юз минг жабр-жафо кофирлардин кўруб ўтган азизлардурлар. Аларни зиёрат қилгондин сўнг ўзга маздумларга қон йиғламоқ керак. Тарикӣ зиёрат қилгондин сўнг тамом бўлади...

*Биродарлар ман ушбу кеча Мажнундин назар топдим,
Тонг отгунча Худо деб, йиғладим хатар топдим...*
Алқисса, шох Машраб бул ғазални ўқуғондин сўнг яна анда бул ғазални ўқудилар:

*Дил они дерларки ҳаргиз, мажороси бўлмаса,
Кўз они дерларки баса чашми сиёси бўлмаса...
Заминни чок этиб бағримга чиққим осмон кетдим,
Фалакни тижӣ ўруб аридин ломақон кетдим...*

Алқисса, ҳазрат эшон шох Машраб бул ғазални ўқуғондин кейин ҳожилар эшон шох Машраб бирли видео қилиб кетдилар.

... Рум шаҳрига етдилар, кўрдиларки, кўп ҳожилар кетиб борурлар, ул ер ҳам Арабистон эрди, ким кажова миниб ва ким эшак миниб ва ким пиёда ажаб ҳангома бирла борурлар. Бир неча йўл борғучилар ҳазрат эшон шох Машрабни кўруб сўрдиларки: «Эй девона, қайда борурсан?» Ҳазрат эшон шох Машраб айдиларки: «Ман ҳам азбарои зиёрати ҳаж борурман». Алар айдиларки: Қайдинг чиқдинг?» Эшон шох Машраб айдиларки: «Намангондин келарман» ... Андин кейин ҳазрат эшон шох Машраб жамеъ ҳожилар бирла сихат ва саломат бўлиб Рум шаҳрига кирдилар. Андин кейин халифаи Румга хабар еткурдиларки: «Тақсир подшоҳим, Турон заминидин кўп кишилар ҳаж қилғони шаҳарга кирдилар, амри олийлари нима бўладур?» Анда халифа айдиларки: «Олиб даргоҳга келтуринларки, аларни кўролуқ».

Подшоҳдин расул бориб, буларни олиб бордилар. Тамом ҳожилар даргоҳи олийга бориб, подшоҳни дуо қилдилар. Андин кейин ҳар вилоятдин васила ва тухфа учун ҳар нарса олиб келиб эрдилар. Ул нарсаларни подшоҳни назаридан ўтқориб дуо қилдилар. Подшоҳ буларни қайси юртдин ва қайси диёрдин келгонларин савол қилдилар. Ҳожилар бир-бир жавоб қилдилар. Андин сўнг навбат ҳазрат эшон шох Машрабга етди. Подшоҳ эшон шох Машрабдин: «Эй девонажон, сиз қайси шаҳардин келурсиз, отингиз недур.» деб сўрадилар. Анда ҳазрат шох Машраб халифаи Румга жавоб бермоқ учун дасти алиф лом қилиб подшоҳга қараб ишқи туғён қилиб, мастонавор маст бўлуб, бул ғазални ўқудилар:

*Руву поким арша етти ман ўзум осмониман,
Тўтти оламни шарорим оташи сўзониман.
Кўрсатиб дийдор бечунки ўзи бандам десун,
Неча кун мен ҳам гирифтори жаҳон фонийи ман...*

Алқисса, ҳазрати эшон шох Машраб бул ғазални ўқуғондин кейин ўзларини билдуруб, подшоҳга жавоб бердилар. Подшоҳ бул сўзни эшитиб завқи авж қилиб, арқони давлатларига қараб: «ўзгаларни тўхфасидин бул девона сўзини ўтқорди.» дедилар. Арқони давлат айдиларки: «Эй девона, шундоғ эшон Офок Хўжадек пиринг бўлса, мунда келгунча ўшандоғ пирингни хизматларига юрсанг беҳроқ эмасму?» Анда ҳазрат эшон шох Машраб айдиларки: «Тақсир, ҳазрат эшон пирим амр қилдилар, бе амри пир мунда келгоним йўқ.» деб бул мухаммасни ўқудилар:

*Қуддусийларга Каъбадин ортиқ сафодур амри пир,
Дийдаи ботинига ҳам чун тўтиёдур амри пир,
Офтоб нури шамси ваззӯҳодур амри пир,
Асли билсанки бу дардларга даводур амри пир,
Ҳоки пойи кўзларимга тўтиёдур амри пир...*

Деб эшон шох Машраб бул ғазални ўқуб, андин сўнг подшоҳни дуо қилдилар. Андин сўнг подшоҳ ҳожиларни такъйи қаландаронга яқин қилдилар.

Буюрдиким, то вақти ийди Курбон келгунча буларга вазифа тайин қилдилар. Анда ҳазрат эшон шох Машраб буларнинг орасига қарор топмай беқарор бўлуб, йиглаб бир гўшада бориб ўтурдилар. Шом бўлди, ҳама ҳожилар йўл ранжи тортқон учун ётдилар. Анда ҳазрат эшон шох Машраб туруб таҳорат қилиб икки ракаат намоз ўқуб, Худон ўн саккиз минг оламга муножот қилиб ўтурдилар. Ярим кеча бўлгонда эшон шох Машрабни кўзларини андак уйку олиб кетиб бошларин ерга қуюб, ўлтурғон ерларига ним бедор ва ним хоб бўлуб, баногоҳ бир оқ нур осмондин айланиб келди. Ул нур девона шох Машрабни кўнгулларига зоҳир бўлди, уйқудин сесканиб кўзларини очиб қарасалар ҳеч нимарса йўқ. Охурул амр бул фазини айтуруб ахтармоқ учун шикаста хотир бўлуб зор-зор йиглаб анда бетоқат бўлуб, бул ғазални ўқудилар:

Мисли руҳдекман мийон жонида юрдум ахтариб,

Одамидек жаннати ризвонда юрдум ахтариб,

Навҳа қилдим Нуҳдек туфонда юрдум ахтариб,

Чун Халилдек оташи сўзонда юрдум ахтариб.

Мисли Исмоилдайин қурбонда юрдум ахтариб...

Алкисса, эшон шох Машраб бул мухаммасни ўқуғондин кейин тамом ҳалойикка жунун рўй берди. Ҳама масту мустағрак бўлуб қолдилар. Такъяни улуғи айдиқим: «Кишики Худога азбаройи ҳаж деб содиқ ихлос бирла ошиқ бўлса, девона шох Машрабдайин бўлса керак, кўринларки, ҳеч кимга ихлос қилмай кундузи мудом маст мустағрак ишқи Ҳақ, бу йўлда ҳар ким они суҳбатини кўрса имони баҳра олади. Сиз лофи бандалик ўрарсиз, агар бир замон худойи келса сизлар аларни устида ўларсизлар, девона шох Машрабдек бўлунларки, андин Иброҳим Алҳам бўйи келадур», дедилар. Анда ҳазрат эшон шох Машраб сўрадиларки: «Ийди қурбон яқин келдим?» Бобо айдиларки: «Бир нимарса узокроқдур». Анда ҳазрат шох Машраб тоқатлари тоқ бўлуб, бетоқат бўлуб хонаи Каъбани соғиниб Худон таолога муножот қилиб зор-зор йиглаб бул мухаммасни ўқудилар:

Илоҳо таианаларни мавж ўрган дарёга еткургин,

Ҳамон сарманзилли ул Одаму Ҳаввога еткургин

Анисим, мунисим, жоним, Халилulloга еткургин,

Мақоми қурбати Нуҳи набиўллога еткургин,

Талабда жон фидо қилгон забихуллога еткургин...

...Алкисса, бир неча муддатдин кейин хабар келдики, Намагон вилоятинин ҳаж қилғони кўп киши келибдурлар. Ҳама ҳалойик истикболларига чикдилар. Эшон шох Машраб ҳам ҳожилар бирла пешвоиб чикдилар. Эшон шох Машраб бирла бир-бир кўрушиб сўрашдилар, гўёки Машраб ўлик эрдилар, буларни кўриб тиридилар. Хушвақт бўлуб ҳазрат эшон шох Машраб анда ҳожиларга қараб бул ғазални ўқудилар:

Наманган шаҳридин дўстлар мени ёронларим келди,

Отам бирла онамни билгувчи меҳмонларим келди.

Буларни хоки пойини кўзумга тўтиёй қилсам,

Чароғимни мунаввар қилгучи ҳоқонларим келди...

Деб ҳазрат эшон шох Машраб бул ғазални ўқуғондин сўнг, ҳама ҳалойик билдиларки, девона шох Машрабни ҳам ҳешу ақрабоси бор экан. Алғараз шаҳарга кирдилар ва подшоҳга маълум қилдилар, неча муддатдин кейин ийди қурбон бўлди. Ҳама ҳалойик ҳар вилоятдин, Атрофатдин ва бир нечалари кухи Минодин, ҳар атроф ва акнофдин эҳром боғлаб шарт ва шароитларини бажо келтуруб бордилар.

... Алкисса, ҳазрат шох Машраб ҳам ҳазрат расули Худодин саллалайху алайҳи вассаламдин мадад тилаб дуо қилдилар. Ҳар ким ўз ҳолига йиглаб эрдилар. Эшон шох Машраб ҳам ўз ҳолларига йиглаб эрдилар, шу вақт ғойибдин нидо келдики: «Машрабнинг ҳажини қабул қилдим».

... Алкисса, ҳазрат эшон шох Машраб бул ғазални ўқуғондин сўнг хотифдин нидо келдики: «ман сани жаннати қилдим». Анда ҳазрат эшон шох Машраб айдиларки: «Эй бори Худоё, ҳама бандаларинг умид бирла

келибдур, яна ноумид қилма». Боз нидо келдики: «Батафил машраб, ҳамани гуноҳин бағишладим». Анда ҳазрат эшон шох Машраб бул ғазални ўқудилар:

Ошиқ фано бўлмайин ҳақдин нидо келмади,

Зорин пинҳон этмайин ҳақдин нидо келмади.

Мурид бўлмай атога, тавба қилмай хатога

Учиб чиқмай ҳавога ҳақдин нидо келмади...

Алғараз ҳазрат эшон шох Машраб яна анди беихтиёр бўлуб бул ғазални ўқудилар:

Ҳар кишини дарди бўлса дийдасидин нам келур,

Кимки мунда хўшлиг истар орқасидин гам келур.

Одамий кўндур ва лекин бир-биридин фарқ қилур,

Одамийни бошига андешаи мотам келур...

Алкисса, тамом шарт- шароитларни бажо қилиб равзаи шариф ҳазрат Муҳаммад мустафо саллалайху алайҳи вассаламга бордилар. Анда доҳил бўлдилар. Онҳазратни муборак қабрларини оёғи учларига бош кўйдилар. Чунон йиғладиларки, беҳуд бўлуб йиқилдилар. Воқеъда онҳазрат саллалайху алайҳим вассалам эшон шох Машраб бирла кўришдилар. Анда айдиларки: «Эй девонажон бизга нима келтурдинг?» Девона шох Машраб айдиларки: «Таксир подшоҳим, ман гадо бўлсам, сизга нима келтурай?». Ҳазрат табассум қилиб айдиларки: «Эй девона, бир мустаҳзоди алифнома ўқуғил», деб амр қилдилар. Ҳазрат шох Машраб бир вақт кўзларини очдиларки, ғарки нур бўлубдурлар. Анда ҳазрат эшон шох Машраб бул мустаҳзод алифномани ўқудилар:

Эй илми қадими алиф Оллоийи Муҳаммад,
бобори таоло,

То тавба қилиб олами анвори Муҳаммад

ҳам холиссалилло

То содиқ дилим бирла сени йўлинг кирдим

навмид қила кўрма,

Чу жами жамолоти, камолоти Муҳаммад

дунё бирла ўқбо

... Боз марқади мунавваран ҳазрати расули акрам саллалайху алайҳи вассаламдин овоз келдики: «Эй Машраб, сан шаҳид бўлуб даражаи аълога етарсан», дедилар. Шул вақтда шох Машраб равзаи он ҳазратдин даражаи шаҳодат олгонларини эшитиб, хурсанд бўлуб шукри вожиб ул вужудни бажо келтуруб зор-зор чун абри навбахор йиглаб масту мустағрак бўлуб ва Худон ўн саккиз минг оламга зори ва тазарру қилиб бул мухаммасни ўқудилар:

Дилмими илоҳо хавфу меҳтардин жудо қилма,

Имом гавҳар эрур бандангни гавҳардин жудо қилма.

Адашганларни ё раб, йўлда раҳбардин жудо қилма,

Илоҳо осий умматинпайгамбардин жудо қилма.

... Алкисса, ҳазрат шох Машраб равзаи Фотима ал-набиондин бир неча чарх уруб зиёрат қилгондин сўнг равзаи шарифдин чикиб равзаи мутабаррук бирлан вилолашиб дашти Қарболо тарафига қараб равона бўлдилар. Аммо шул бора туруб равзаи шаҳидони Қарболога етушуб, ҳам шаҳидони Қарболони зиёратқилиб ва ҳама шаҳидларни зиёрат қилиб, алардин мадад тилаб равзаи мутабаррук ҳазрати имом Хусайн разиаллоҳга қараб зор-зор чун абри навбахор йиглаб боз бул мухаммасни ўқудилар:

Бир Худойимни кўлидур ул Ҳасан бирла Хусайн,

Мустафони билибдур ул Ҳасан бирла Хусайн

Фотимани гавҳаридур ул Ҳасан бирла Хусайн

Тўрт ёрни ҳамроҳидур ул Ҳасан бирла Хусайн,

Икки дунёни гулидур ул Ҳасан бирла Хусайн...

... Қарбалодан бир неча кун истикомад қилдилар. Аммо бир неча ҳожилар эшон шох Машрабга ҳамроҳ эрдилар. Алар шох Машрабга арз қилдиларки: «Таксир подшоҳим, бизларга энди руҳсат беринг, бизлар акнун кетармиз» дедилар. Эшон шох Машраб аларга руҳсат бердилар. Алар ҳар қайси тарафга қараб кетдилар.

...Ҳазрат Офок Хўжам подшоҳим эшон шох Машрабга: «Эй болам шох Машраб, муборак бўлсун

сизга зиёрати Байтуллоҳ, ҳаж қилиб келдингизми?» дедилар. Ул дам эшон шоҳ машраб: «Зиёрати Байтуллоҳ қилдим» деб бу ғазални ўқудилар:

Авло бўлдум, дорулбақони кўрдимо,

Жумладан бегона бўлдум, ошинони кўрдимо.

Олти минг дарёни ичдим тўрт юз қирқ тўрттининг

Ҳашт жаннатга бориб Одам Ҳавони кўрдимо...

Алқисса, ҳазрат шоҳ Машраб бул ғазални ўқуғондин сўнг ҳазрат Офок Хўжам подшоҳим бир неча илтифотлар қилиб айдиларки: «Эй болам Машраб, ҳар ким сени топди эрса ҳазрат Аялини топди» дедилар. Бир неча илтифот ва марҳамат қилиб айдиларки: «Боракалло эй, болам шоҳ Машраб, ҳимматингни баландлигининг муродингга етуштинг, энди тонгла қиёмат қойим бўлгонда иншоолоҳ таоло рафиқимсан дедилар».

Юқорида келтирилган ҳикояларда айтилишича, Машраб Маккани зиёрат қилиш ниятида ҳаж сафарига отланади. «Девонаи Машраб» қиссасининг бизга маълум барча нусхаларида Машраб Хўжандга боргандан сўнг ҳаж сафарига йўл олади, лекин бироз юргач, йўлдан қайтиб Ҳиндистонга қараб равона бўлади ва юқорида келтирилган воқеалар билан ҳаж зиёратин амалга оширади.

Мазкур лавҳалар асосида Раҳимбобо Машрабнинг ҳаж сафарини қуйидагича тиклаш мумкин. Машраб ҳаж қилиш ниятида сафарга отланганда Турон заминининг муқаддас жойларни зиёрат қилишни ҳам мақсад қилган. Бизнинг қўлимиздаги нусхада ёзилишича, Машраб Самарқандда ҳам бўлган экан. Ажаб эмаски, Машраб даставвал Хўжанддан Самарқандга келган. Бу ерда «Шоҳи Зинда» меъморчилик обидасини ва ундаги саҳоба Кусам ибн Аббос қабрини, шунингдек, ҳажнинг шартларидан бири бўлган муқаддас Имом Бухорий мақбарасин зиёрат қилган. Каттақўрғонда Сўфи Оллоёр суҳбатида бўлган. Сўнгра Машраб Бухорога ва у ердан Хоразмга ўтган. Хоразмда Пахлавон Маҳмуд қабрини зиёрат қилади. Машраб, афтидан, у ерда анча туриб қолган. Хоразм мусикаси ва маданияти билан яхши танишган. Машраб шеърларида ўғуз, жумладан, Хоразм воҳаси лаҳжаси элементларининг мавжудлиги, шунингдек, Хоразм миллий мусикасида Машраб шеърларининг ўзига хос тутган ўрни фикримизни тасдиқлайди.

Машраб Хоразмда Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларига бориб савдо-сотик қилувчи савдогарларга эргашиб Каспий денгизи орқали Озарбойжонга, у ердан Туркияга ўтган. Туркияда Машраб маданий ҳаёт билан танишган, маънавий ҳаётда катта рол ўйнаган мавлавия, бектошия, хуруфия диний оқимларини ўрганган. Жалололдин Румийнинг машҳур «Маснавий Румий» асарини мутолаа қилиб, ўзининг «Мабдаи нур» асарини яратган, шеърларидан таъсирланиб ижод қилган. Шунингдек, Машраб Туркияда хуруфий шоир Имодиндин Насимий фаолияти, қисмати билан танишган, унинг шеърларига вазни ва радифлари ўхшаш шеърлар, назиралар битган. Румдан Машраб Арабистонга ўтиб, Маккани ва бошқа муқаддас жойларни зиёрат қилган. Нияти амалга ошгач, Яқин Шарқ мамлакатларини кезиб Ҳиндистонга ўтади ва у ерда пири Офок Хўжа билан учрашади. Фикримизга, бу хил талқин Машраб ҳаёт йўлини изчил тартибга солиши мумкин.

Эркин МУСУРМОНОВ,

Самарқанд Давлат Университети ўзбек адабиёти тарихи кафедраси ўқитувчиси, филология фанлари номзоди.

ХОШАНДА

ДИЛФУЗА РАҲИМОВА

Дилфуза хали ёш. 1972 йилда Шахрисабзнинг Ноки кишлоғида туғилган. Аммо "ўзи йўқдек, овози ўқдек". Дастлаб у шеър ёзишга кизиқарди. Негадир туриб-туриб ҳовридан тушли. Чамаси, "буюқ шоир" бўлиб етишишга кўзи етмади. Ўзининг ризки санъатнинг бошқа соҳасида - кўшиқчиликда сочилиб ётгандек туюлди. Қани, деб ўша пайтда машҳури замон бўлган болалар хор ансамбли - "Булбулча"га келиб овозини синаб кўрди. Шермат Ёрматов, балосанку, кизим," деди. "Қашкаларёга кетма, кетсанг, талантни лабдала қиласан!"

Шу-шу пойтахтга оёғи бойланли-колди.

Тўксон биринчи йилда Консерваториянинг тайёрлов бўлимига ўқишга кирди. Икки йил маком бўлимида ўқиб, Муножот Йўлчиева, Шавкат Мирзаев, Шомахмуд Шорахмеловлардан таълим, таҳсил олди.

Айни замонда ўқишни давом эттираяпти. Қизчаси Шахризода икки ёшга етман деб турибди. Турмуш ўртоғи ўртоғи Исроилжон ҳам санъаткор-созанда.

Дилфуза Раҳимова аввал Юлдуз Усмонованинг "жинниси" бўлган. Таклидан айтса ҳам овози кўнғирокдек бўлгани учун ҳалемай мухлислари оҳанграбо теварагидаги метам тошлар сингари кўшайди-колди.

Дилфуза бўлса эсанкираб қолмади. "Кўрмагунча" (Х.Яхёев), "Болиш", "Суйиб нетсин бошқалар" (Т.Маҳмудов), "Тўзал" (Х.Яхёев), "Тал отмагин", "Онажон" (муаллиф-ўзи) каби кўшиқлари унинг тезда тилга тушишига сабабчи бўлди.

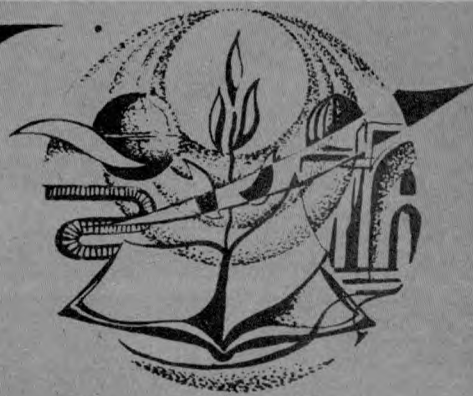
Санъат йўли - оғир йўл. Мухлислар санъаткордан, агар у изланувчан бўлмаса, тезда безиб қолишади. Шу воис Дилфуза Раҳимова Ю. Усмонова кўшиқларига таклид қилишдан воз кечди. Энди ўзининг йўлини топяпти. Репертуарига туркча, тожикча кўшиқлар қўшилди. У эндигина ўзининг мустақил йўлини маҳкам тутиб олаётган санъаткор.

Ва унинг ўзига яраша ақилалари бор: "Мени кўрган томошабин кийимимга қараб ўялиб кетмасин".

Туриб-туриб яна дейди: "Оллоҳнинг қаҳри келадиган кўшиқ айтмаслигим керак!"

ЁШЛИК БЕФОЙДА ЎТМАСИН

Мамлакатимизда улуғ Истиклолнинг олти йиллиги кенг нишонланмоқда. Албатта, олти йил - тарих учун киприк қоккунчалик фурсат бўлиб туюлиши мумкин. Аммо шуни фахр билан айта оламизки, ўтган олти йил мустақил Ўзбекистонимиз ҳаётида мисли кўрилмаган ўзгаришлар, оламшумул ютуқлар даври бўлди.

Бугун юртимизда «Ўзбекистон - келажаги буюк давлат» деган шиор қулоч ёйган. Агар эътибор берган бўлсангиз, ушбу улуғ ниятнинг ўзидаёқ бизнинг шиддатли эврилишларга тўла бугунимиз, тинмай содир бўлаётган ижобий изланишлар, эришилаётган ютуқлар жараёни «ярқ» этиб кўзга ташланиб турибди. Бу хусусда батафсил тўхталиб ўтиришга журнал ҳажми имкон бермагани боис, масаланинг фақат бир томонига эътиборимизни қаратишга уриниб кўрайлик.

Маълумки, ёшлар ҳар қандай давлатнинг эртанги кунидир. Шундай экан, улар ҳақида қанчалик ғамхўрлик қилинса, уларнинг комил инсонлар бўлиб етишиши учун қанчалик шарт-шароитлар яратиб берилса - шунчалик соз. Зеро, бундай эътибор эртанги куннинг буюклигини таъминлайди.

Республикаимиз аҳолисининг асосий қисмини ёшлар ташкил этади. Ахир халқимиз болажон халқ-да.

Ёдингизда бўлса, шахсан Президентимиз ташаббуси билан «Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур» тузилди. Бу соҳага айна ўз вақтида алоҳида эътибор берилди. Чунки фақат миллий кадргина миллатнинг ўзлигини англашига ёрдам бера олади, миллий кадргина юксак маънавият шаклланишида асосий вазифани адо этади.

Ўтган ўқув йилида республикаимиздаги тўққиз минг уч юзга яқин мактабда 4,3 миллиондан кўпроқ бола таълим олди. Бу оз миқдор эмас. Энди яна бир рақамга эътибор беринг. Мамлакатимиздаги ишлаб турган тўққиз мингга яқин боғчада 1 миллионга яқин бола тарбияланади, холос. Демак, бу миқдор жами болақайлар сонининг 25 фоизга яқинини ташкил этишини ҳисобга олсак, қолган уч миллион фарзандларимиз умуман боғча тарбиясидан бенасіб ҳолда ўсишади. Бу ҳол эса биз жуда катта умидлар билан кугиб олаётган «Миллий кадр» дастурида жуда кўп масалалар қамраб олинishi лозимлигини кўрсатиб турибди.

Чунончи, бошланғич таълим, таянч мактабни битирган, яъни тўққиз йиллик таълим олган ўқувчи умумий ўрта ўн икки йиллик таълим олишга киришади. Айниқса сўнгги босқич ўқувчида касб малакасини шакллантиришда, лаёқатли хунарманд бўлиб етишишида алоҳида аҳамиятга эга.

Айни пайтда бизнинг эртанги кунимиз бўлган, ўсиб келаётган авлодни мусиқий жиҳатдан ҳам тарбиялаш давримизнинг муҳим талабларидан бири деган фикрдаман. Илло, юксак маънавият фуқарода айниқса ёшлиқда олинган чуқур билим, нафосат, тарбия орқалигина пайдо этилади.

Халқимиз азал-азалдан мусиқани беҳад севиб келган. Аммо, таассуфки, бебаҳо қадриятларимиз, боқий меросларимиз, жаҳонни хайратга солган мумтоз мусиқа санъатимиз бўлгани ҳолда, айниқса Шўро даврида мактабларда, ёшларга бу борадаги таълим асосан Оврупо андазаларида олиб борилди. Холбуки, миллий санъатимиз - бизнинг маънавиятимизнинг кўҳна илдизларидир. Уларни чуқур ихлос, ҳурмат билан ўрганиш эса ёшларимизнинг нозик диди шаклланишига катта ҳисса қўшади.

Устига-устак, халқимиз, айниқса ёшларимиз орасида мусиқа санъати билан қизикмайдиганларни топиш амри маҳол. Ҳамма гап ана шу қизиқишга тўғри йўналиш беришда, уни авайлаб-асраб, камол топтиришда.

Табиийки, биз бугунги ёшларимизнинг замонавий, илғор фикрлайдиган, кенг дунёқарашли, айтайлик, компьютерлар билан бемалол тиллашадиган кадрлар бўлиб етишини тилаймиз. Аммо ушбу баркамоллик шохсупаси томон олиб борадиган машаққатли йўл фақат аниқ фанлардан иборат эмаслигини улар англаб олишлари жоиз. Таъбир жоиз бўлса, мусиқий тарбия, мусиқий кўникма Инсон Шахсини юзага келтиришда етакчи омиллардан бирига айлануви мумкин. Мусиқий дид, гўзалликни тушуниш, уни ҳис қилиш - буларнинг бариси ёшларимизни камолот пиллапоялари томон бошловчи беназир унсурлардир. Айни пайтда мусиқа тарихини ўрганиш - миллат тарихи билан яқиндан танишиш ҳам эканлигини ёддан чиқармайлик. Ахир, «Муножот» ва ёхуд «Ушшоқ»ни олинг, «Гиря» ёинки «Чўли Ироқ»ни... Уларнинг ҳар бири оҳангларда акс этган дoston, халқимиз мозийсини сўйлаб бергувчи ганжиналар эмасми? Ушбу бебаҳо меросимиздан ғoфил, фақат Ғарбнинг шовқинли оҳангларига тебраниб юрадиган ёшларимиздан етук миллий кадр, ўз Ватанини севадиган, қадриятларини бошига кўтарадиган мутахассис чиқадими? Тўғри, замонавий ёшларимиз замонавий эстрададан албатта бохабар бўлишлари зарур ва табиий. Аммо бу бохабарлик миллий қадриятларимизга беписандликдек манқуртликка ўтиб кетмаслиги ҳам керак-да.

«Ёшлик - буюк афсунгар», деб ёзган экан бир пайтлар Пушкин. Дарҳақиқат, шундай. Ёшликнинг қудрати - унинг беҳад кўп имкониятларга, куч-қудратга эга эканлигида. Бироқ... "Бефойда ўтган ёшлик - мусибат", деб ёзади улуғ қозоқ шоири Абай. Бизнинг истагимиз, бугунги истиклол кунимизнинг эркин ёшлари «олтин давр»ларининг кадрига етсалар ва жуда кўп имкониятлар қаторида мусиқа маданиятидан ҳам воқиф бўлсалар. Зеро, ёшлиқда олинган илм тошга муҳрланган битикдай асло ўчмайди, дейишади. Мусиқа санъати ҳам илм, айна пайтда руҳий озуқа ҳамдир. Ёшларда эса, айниқса маънавият шаклланаётган бир даврда илмга, руҳий озукага эҳтиёж кучли бўлади...

Шавкат РАҲИМОВ,
ўқитувчи